

Sociologisk Forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund • Journal of the Swedish Sociological Association

Årgång 52 • Nr 4 • 2015

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning är en fakttidskrift för svenska sociologer och för andra som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom samhällsvetenskaperna. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt och diskussioner kring teoretiska utvecklingsmöjligheter. Tidskriften har ett särskilt fokus på den svenska och nordiska samhälls-utvecklingen och har dessutom emellanåt olika temanummer. Vidare har Sociologisk Forskning en omfattande recensionsavdelning där svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur recenserar. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året. Den grundades 1964.

Sociologisk forskning indexeras i bl.a. följande databaser:

ArticleFirst, Artikelsök, Cambridge Scientific Abstracts, Collection Search International Nuclear Information System, Social Services Abstract, Current Abstracts, IBZ: Internationale Bibliographie der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Zeitschriftenliteratur, Internationale Bibliographie der Rezensionen Geistes- und Sozialwissenschaftlicher Literatur, Periodicals Index Online, SCOPUS, Sociological Abstracts, SOCIndex, Social Sciences Citation Index, Social Services Abstracts, TOC premier, Thomson Reuters Web of Science, Worldwide Political Science Abstracts

Planerad utgivning 2016

Nr 1: v 10 Nr 2: v 24 Nr 3: v 39 Nr 4: v 50

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Sverre Wide, sociologiskforskning@du.se
Ansvarig utgivare: Tora Holmberg

Grafisk produktion:

RPform, Köping
Tryck: Reklamtryckeriet, Köping
ISSN 0038-0342, 2002-066X (elektronisk).
© Sveriges Sociologförbund och författarna

Adress

Sociologisk Forskning
Högskolan Dalarna, 791 88 Falun
Tel. 023-77 80 53
www.sociologiskforskning.se

Redaktion

Lars-Erik Alkvist, Gunilla Carstensen
Ingrid Grosse, Tobias Samuelsson,
Steven Saxonberg, Jessica Wide,
Sverre Wide

Redaktionsråd

Boel Berner, Linköpings Universitet
Margareta Bertilsson, Köpenhamns Universitet
Ulla Björnberg, Göteborgs Universitet
Hedvig Ekerwald, Uppsala Universitet
Peter Hedström, Institutet för framtidsstudier
Lars Bo Kaspersen, Köpenhamns Universitet
Gerd Lindgren, Karlstads Universitet
Richard Swedberg, Cornell University

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning i elektronisk form och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem? Se Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Stefan Svallfors, Umeå Universitet, ordförande, Tora Holmberg, Uppsala Universitet, vice ordförande
Ingemar Johansson Sevä, Umeå Universitet, sekreterare, Åke Nilsén, Högskolan i Halmstad, kassör
Ordinarie ledamöter: Petter Bengtsson, Stockholms Universitet, Annika Jonsson, Karlstads Universitet, Susanna Nordström, Högskolan i Skövde, Anna Olofsson, Mittuniversitetet, Sverre Wide, Högskolan Dalarna
Suppleant: Ylva Ulfsson Eriksson, Göteborgs Universitet

Innehåll

Redaktören har ordet	319
”Ni är inte välkomna i vårt fina Malmö”: Premisser för samhällsgemenskap i kamp mot organiserad brottslighet	321
<i>Leandro Schclarek Mulinari</i>	
Definitioner av våld i överlevandes berättelser efter kriget i Bosnien	341
<i>Goran Basic</i>	
Humorforskning i svenska organisationer och arbetslivssammanhang: En litteraturöversikt	363
<i>Anita Cvetkovic och Anneli Öljärstrand</i>	
Recensioner	395
Sociologförbundet har ordet	413

Sociologidagarna 2016

Överskridande sociologi

UPPSALA
UNIVERSITET

10–12 mars 2016, Uppsala

Välkommen till Sveriges Sociologförbunds återkommande mötesplats och konferens! Som vanligt kommer spännande huvudtalare, panel-diskussioner och arbetsgruppsseminarier avlösa varandra. I år är temat *Överskridande sociologi*, vilket syftar dels på sociologins inflytelserika karaktär och hur viktig den är för hela samhället och dess sektorer, dels på sociologins förändring och vidgning som ämne.

Huvudtalare

Pierre-Michel Menger

Chaire de Sociologie du Travail Créateur, Collège de France

“Academic work. A tale of essential tension between research and teaching”

Judy Wajcman

Anthony Giddens Professor of Sociology, London School of Economics

“Pressed for Time: digital culture and the re-design of modern life”

Hålltider

Slutdatum för abstract: 13 januari 2016

Slutdatum för registrering: 27 januari 2016

Värd: Sociologiska institutionen vid Uppsala universitet

Plats: Campus Engelska parken, Uppsala

www.sociologidagarna2016.se

Redaktören har ordet

I detta nummer av Sociologisk Forskning publicerar vi tre artiklar. Den första artikeln, ”Ni är inte välkomna i vårt fina Malmö: Premisser för samhällsgemenskap i kamp mot organiserad brottslighet” är en ideologikritisk undersökning av en brottsförebyggande och identitetsstärkande kampanj från Malmö stad. Den andra artikeln, ”Definitioner av våld i överlevandes berättelser efter kriget i Bosnien”, utgår från en narrativ ansats och undersöker hur överlevande från kriget i Bosnien uppfattar och konstruerar de särskilda former av våld som förekom under kriget. Artikeln utgör ett bidrag till förståelsen av de sociala processer som formade och fortsatt formar människors upplevelser och förståelse av detta krig, men också mer allmänt till diskussionen av berättelser och berättandets betydelse för förståelsen av våld. Den tredje artikeln, ”Humorforskning i svenska organisationer och arbetslivssammanhang: En litteraturöversikt”, är, som framgår av titeln, en forskningsöversikt över svensk forskning om humor, med särskild fokus på arbetslivet. Vi i redaktionen är glada åt att i detta nummer kunna publicera en artikel av detta slag och vi vill påminna våra läsare om att ni gärna får skicka också forskningsöversikter av detta slag till vår tidskrift. Som vanligt följs artiklarna av ett antal recensioner av aktuell litteratur och av ett kortare ”Sociologförbundet har ordet” som denna gång rapporterar från arbetet i vårt Europeiska sociologförbund, ESA.

Nästa år, 11–13 augusti, hålls Nordiska Sociologförbundets 28:e konferens i Helsingfors (www.nsa2016.org). Sociologisk Forskning kommer att vara där och delta dels i ett *editors' meeting* med redaktörer från ett antal nordiska sociologitidskrifter, dels i en *semi plenar session*: Publishing in national languages: To whom and why? Det första mötet handlar om att utbyta erfarenheter och knyta kontakter mellan olika nordiska redaktioner. Det större mötet erbjuder ett viktigt tillfälle att tillsammans med läsare och författare diskutera fördelar och problem med att i huvudsak publicera material på inhemska språk. Sociologisk Forskning kommer också att närvara vid Sociologidagarna som kommer att hållas 10–12 mars nästa år i Uppsala (www.sociologidagarna2016.se).

Avslutningsvis vill jag denna gång passa på att tacka alla de många granskare som bedömer våra manus och som på ett för redaktionen ovärderligt sätt bidrar till arbetet med denna tidskrift.

Sverre Wide, redaktör

CALL FOR ABSTRACTS

The 28th Conference of the Nordic Sociological Association

11–13 August, 2016 • Helsinki, Finland

The Organizing Committee cordially invites you to submit an abstract for a paper to be presented at the next conference of the Nordic Sociological Association by 16 February, 2016.

When we planned this conference, we wanted to organize an event that would address the place of sociology in a world where new threats awake old divides and where increasing social, political and economic instabilities are affecting all regions, including the Nordic countries. When this call is becoming finalized, thousands of refugees, many of them fleeing the brutal conflict in Syria, have already for some months been streaming across Europe in search of safety and security.

The terror attacks around the world flood the news with stories of human suffering. These events give rise to compassion, but they also boost turmoil and distrust, making the threat of deepening divides between the Global North and Global South, the East and the West, increasingly acute. Such divides do not remain at the level of regions, however. Rather, new divisions are emerging within societies. These troubled times call for engaged but critical sociologies, developed to examine the complex problems of our times in a reflexive way. It is also important not to let these 'meta-events' overshadow other, deep-rooted cleavages that sociology may have neglected, if we wish to develop a sociology beyond its 'black spots'.

The theme of the conference is 'Knowledge-Making Practices and Sociology's Global Challenge'. The theme calls us to think together about ways to address the Eurocentrism and parochialism of many of our central concepts and categories. In addition to the conference's theme, the programme covers other themes of general interest, such as North-South issues within the Nordic region, the renewed political tensions between East and West in Europe, sociology's relation to economics, and where and how sociologists publish their research. We invite abstracts in all major sociological areas. In addition, we welcome contributions related to the conference's theme as well as other current themes in sociology.

Read more about the conference on the conference website www.nsa2016.org

On our website you will also find the instructions for submitting an abstract. Abstracts are to be submitted using the electronic form on the website, www.nsa2016.org

Important dates

- 11 January 2016 • Registration opens
- 16 February 2016 • Deadline for abstracts
- 5 April 2016 • Notification for accepted abstracts
- 5 May 2016 • Early bird registration deadline
- 5 June 2016 • Registration deadline for paper presenters

”Ni är inte välkomna i vårt fina Malmö”

Premisser för samhällsgemenskap i kamp mot organiserad brottslighet

”You are not welcome in our lovely Malmö”: Conditions for belonging in mobilization against organized crime

Several murders occurred in the Swedish city of Malmö between 2011 and 2012. Against this backdrop, the municipality and the police initiate a public campaign. The aim is to mobilize the city’s population against organized crime. In this study the ideology of the initiative is analysed. It is argued that the representation of organized crime as nurtured by the black economy can be read as an example of neoliberal revanchist city agenda, albeit an ambivalent one. The role of groups working in the low-price sphere of the economy becomes that of a threatening projection, while a consumption ideology regulates the boundaries of belonging.

Keywords: belonging, black economy, crime prevention, organized crime, revanchist city

I MALMÖ, SVERIGES tredje största stad med drygt 300 000 invånare, begås mellan 2011 och 2012 ett flertal mord. Den relativt korta tidsrymden mellan morderna – men även deras avrättningsliknande karaktär, och kopplingen till den organiserade brottsligheten – leder till att händelserna får betydande uppmärksamhet. Förutom allokering av stora, men tillfälliga polisiära resurser till Malmö, utvecklas ett myndighetsöverskridande samarbete för att komma till rätta med problemen (jfr Brå 2014). Det är i detta sammanhang som kampanjtidningen *Heja Malmö. Malmös största gäng – Mot organiserad brottslighet* produceras och distribueras till kommuninvånarna. Bakom initiativet står Polisen och Malmö stad.

Den första artikeln i kampanjtidningen är undertecknad av kommunalrådet Ilmar Reepalu samt oppositionsrådet Anja Sonesson, representanter för Malmös två största partier, Socialdemokraterna respektive Moderaterna. Avsändarna gör att publikationen bör ses som en reglerad och strategiskt genomtänkt form av kommunikation med kommuninvånarna. Artikeln avslutas på följande sätt:

Det är alla vi Malmöbor som har skapat Malmö. Vi älskar vår stad. Och till de kriminella gängen säger vi unisont: Ni är inte välkomna i vårt fina Malmö!

Uttalandet fångar den allvarliga situation som Malmö uppfattas befinna sig i, känslan av att staden behöver försvaras. Publikationen fungerar också som en projektyta, där frågor om vad det innebär att vara Malmöbo förhandlas och formuleras: vi som "älskar vår stad" sägs tala med "unison" stämma, till de kriminella.

Syftet med denna studie är att erbjuda en förståelse av ideologin (van Dijk 2005) som genomsyrar den aktuella kampanjen. Det görs genom en undersökning av de antaganden och premisser utifrån vilken mobiliseringen av Malmöborna artikuleras. Tidigare forskning har visat att när människor erbjuds vara en del av samhällsgemenskapen sker detta på bestämda villkor: den önskvärda medborgaren måste bete sig på specifika sätt (Yuval-Davis 2011; Back et al. 2012; van Puymbroeck et al. 2014). I Sverige har gränserna för denna gemenskap beskrivits som "öppna, förhandlingsbara, men samtidigt stängda" (Dahlstedt 2010:38). Hur ser gemenskapens premisser ut i den aktuella kampanjen? Vilka antas "vi Malmöbor som har skapat Malmö", respektive de som inte anses vara "välkomna i vårt fina Malmö", vara? Den forskningsfråga som vägleder studien är: Hur ser ideologin ut som reglerar mobiliseringen av Malmöborna i det brottsförebyggande arbetet?

Jag läser kampanjen som ett exempel på statligt uppmuntrade lokala åtgärder mot organiserad brottslighet (jfr Brå 2009), en del av den myndighetsreglerade strategin *Allas vårt ansvar* (Ds 1996). Strategier i denna anda syftar till att bekämpa kriminalitet i Sverige genom att aktivera civilsamhället. Det underliggande ideologiska antagandet i brottsbekämpande mobiliseringar av detta slag är idén om en intressegemenskap mellan alla tilltänkta samarbetspartners, något som problematiserats av kriminologer:

Klassmotsättningar, strukturell rasism och andra djupa konflikter har ingen plats i det schema över samhället där "alla goda krafter samverkar" (Hörnqvist 2001:42).

Jag undersöker kampanjtidningen som en arena där intressekonflikter identifierade ovan utspelar sig. I förlängningen berörs frågor om rätten till staden och hur den etableras, på vems bekostnad och till vems fördel (Marcuse 2009). Inspirerad av studier kring Malmö, som identifierat en omläggning av stadens politiska agenda (jfr Dannestam 2009; Mukhtar-Landgren 2012), strävar undersökningen efter att utveckla den tradition där relationen mellan stadsagendor i nyliberalismens era och brottsbekämpande visioner är i fokus (Davis 1990; Smith 1996; Wacquant 2014). Min utgångspunkt är viljan att förena förståelsen av hur ideologi produceras på mikronivå – genom närläsning av en lokal kampanj – med strukturell samhällsanalys, för att på så sätt inte hamna i fällan att "necessarily oversimplify, but in the process lose explanatory power" (Lynch et al. 2013:3).

I det följande redogör jag för studiens teoretiska bakgrund. Den är uppdelad i två separata avsnitt: å ena sidan en teoretisk diskussion kring Malmöns förvandling, å andra sidan en beskrivning av drivkrafterna bakom den aktuella kampanjen, med dess fokus på mobilisering mot organiserad brottslighet och svart ekonomi. Dessa avsnitt åtföljs av en beskrivning av kampanjen. Här redogör jag för hur begreppet ideologi tillämpas.

Därefter presenteras en analys av kampanjtidningen. Jag beskriver hur den ytterst strävar efter att premiera en specifik social praktik: ”Be alltid om kvitto”. Mobiliseringen av Malmöborna fungerar genom representationen av organiserad brottslighet som en företeelse framdriven av den svarta ekonomin. Studien knyts ihop av en avslutande sammanfattning av premisserna för den konsumtionsideologi som kampanjen premierar.

Malmö stadsomvandling och nyliberal revanschism

Under 1970-talet genomgår Malmö stora ekonomiska och politiska förändringar. I varvs- och industrikrisisens kölvatten inleds det som av stadens makthavare ofta porträtteras som en framgångssaga, där Malmö beskrivs ha gått från att vara en arbetarstad till att bli en kunskaps- och entreprenörstad (Möllerström 2011). Sociala problem, segregation och kriminalitet skapar emellertid dissonans i den dominerande framställningen av stadens förvandling (Holgerson 2014:14). En central idémässig förutsättning för politiken är visserligen alstrandet av en gemenskap där alla uppges tjäna på utvecklingen. Men resurssvaga gruppers funktion i stadens visionsprogram har ofta varit att representeras som problem (Mukhtar-Landgren 2012:74). Vilka som anses vara de önskvärda invånarna har analyserats på följande sätt:

I den postindustriella, kunskapsintensiva staden finns inte plats för en gammal industriarbetaridentitet. Den attraktiva invånaren tillhör i stället den kreativa klassen, är högutbildad och höginkomsttagare (Dannestam 2009:247f).

Omvandlingen av Malmö, en stad som länge varit och alltjämt är en socialdemokratisk utpost, har förståtts i relation till en förändrad kommunal ideologi, som från att tidigare ha fokuserat på välfärdsbygge idag allt mer betonar frågor om tillväxt (Holgerson 2014:291). Förvandlingen kan också beskrivas som ett uttryck för den process städer genomgår i nyliberalismens era. Vilka som anses och inte anses vara Malmö attraktiva invånare har bland annat diskuterats utifrån begreppet ”the revanchist city” (Mukhtar-Landgren 2012:162). Det är en term som utvecklats för att beskriva gentrifieringens effekter i New York (Smith 1996). Den har emellertid kommit att bli viktig i studier som undersöker nyliberala städers säkerhetsanspråk (jfr Hubbard 2004; Aalbers 2010). Tanken är att frågor om säkerhet blir avgörande när de styrande utvecklar en entreprenöriell vision, eftersom investeringar och turismnäring är beroende av att människor känner sig trygga. Definitionen av otrygghet leder i sin tur till att staden försöker få bukt med vad som uppfattas som avvikande i förhållande till den önskvärda samhällsgemenskapen: rasifierade grupper, arbetarklassungdomar, hemlösa och tiggare blir då måltavlor för social kontroll och kriminaliserande praktiker (Coleman 2003; 2005; Samara 2010).

Utifrån beskrivningar av revanschistiska städer är vinnarna i kampen om staden de privilegierade samhällsskikten som reagerar på de grupper som uppfattas ha besudlat den genom att sprida osäkerhet. Bygget av den nyliberala staden leder på så sätt till ett differentierat medborgarskap, något som beskrivits på följande sätt:

The neoliberal Leviathan practises *laissez faire et laissez passer* at the top of the class structure, towards corporations and the upper class, at the level of the causes of inequality. But it turns out to be fiercely interventionist and authoritarian at the bottom [...] (Wacquant 2012:39).

Revanschen i nyliberal tappning är alltså en specifik styrform, som verkar tillsammans med en stark antivälfärdsideologi, kriminalisering av fattigdom, samt hårdare straff. Avgörande för ideologin är också görandet av sociala problem till kriminalpolitiska angelägenheter (MacLeod 2002:602; Belina & Helms 2003).

Morden i Malmö, organiserad brottslighet och svart ekonomi

Jag kommer – förutom i förhållande till den beskrivna teoretiska bakgrunden ovan – också att läsa kampanjen i relation till dess mer omedelbara orsaker: den produceras i ett läge då ett flertal mord på kort tid begås i Malmö. I en rapport från Brottsförebyggande rådet (Brå 2012) framgår följande:

Även om flera av morden har haft karaktären av planerade avrättningar är det, enligt poliserna, inte mycket som tyder på att det finns någon koppling mellan dem. Den hypotes som flera intervjuade poliser för fram om varför det ägt rum flera mord på kort tid i Malmö är att det skett en attitydförändring hos en del av individerna i den kriminella miljön (ibid:131).

Allvaret i situationen leder till en myndighetsövergripande satsning för att bekämpa den organiserade brottsligheten. Denna utvärderas av Brottsförebyggande rådet (Brå 2014). Här konstateras att stor osäkerhet råder och att ingen egentligen vet vad skjutningarna beror på. Samtidigt beskrivs att arbetshypotesen är att tolka skjutningarna som ett ”uttryck för maktkamper” inom Malmös svarta ekonomi, det som också förstås som ”omsättningen av svarta varor och tjänster” (ibid:25).

Sett till detta vill jag inflika två kommentarer kring begreppen organiserad brottslighet respektive svart ekonomi, som är nödvändiga för den fortsatta läsningen:

1. Organiserad brottslighet är ett svårdefinierat begrepp som kopplas samman med allt från transnationell kriminalitet, till terrorism och migration (Edwards & Gill 2002; Fekte 2003; van Duyne 2004). I sitt försök att beivra den grova kriminaliteten fokuserar svenska myndigheter med ansvar att motverka organiserad brottslighet – exempelvis Polisen och Skatteverket – på företag. Det gör att gränsen mellan det som tidigare betecknats som bekämpning av organiserad brottslighet, och kontroll av affärsverksamheter som misstänks fuska med skatten, blivit mindre tydlig (Hörnqvist 2014). Just vagheten i begreppet organiserad brottslighet föranleder att forskare pekar på dess politiska användning: det är en tacksam hotbild, eftersom de alstrar en känsla av fara (Flyghed 2007a:75f; Woodiwiss & Hobbs 2009:124).

2. Liksom organiserad brottslighet är svart ekonomi en term som kan tolkas på olika sätt. Det svarta kan förstås som en del av den organiserade brottslighetens krimi-

nella ekonomi. Min förståelse, som vuxit fram ur en dialog mellan teori och föreliggande empiri är emellertid inspirerad av begreppet informalisering, och dess koppling till situationen för papperslösa och andra marginaliserade grupper på arbetsmarknaden. Detta perspektiv fokuserar på hur informalisering genereras av politiska och ekonomiska förändringar framdrivna av etablerade aktörer (Slavnić 2012; Frank 2013:8; Likic-Brboric et al. 2013), något som bör betraktas i ljuset av ett nyliberalt systemskifte. I kölvattnet av hög arbetslöshet, en försvagad välfärdsstat och arbetsrätt, samt en allt mer avreglerad och icke kollektivavtalsorganiserad arbetsmarknad skapas grupper – inte minst av asylsökande, papperslösa och arbetskraftsinvandrare – som tvingas acceptera allt sämre villkor för att klara sin försörjning (Fekete 1997; Sager 2011; Schierup et al. 2013).

Heja Malmö – urval och överväganden

Heja Malmö. Malmös största gäng – Mot organiserad brottslighet är en kampanj som Malmö stad genomför i samarbete med Polisen under 2012. Kampanjtidningen distribueras som bilaga till kommundidningen *Vårt Malmö*, som går ut till samtliga hushåll i staden.¹ I den tolvsidiga publikationen uttalar sig politiker, företrädare för Malmö Högskola, Skatteverket och Polisen, samt Malmöprofiler och vanliga invånare. I tidningen återfinns kortare uttalanden från bland annat lokala företrädare för Miljöpartiet, Vänsterpartiet samt Sverigedemokraterna. Inledningstexten är undertecknad av det socialdemokratiska kommunalrådet, tillsammans med Moderaternas oppositionsråd.

Förutom själva tidningen, sprids budskap via sociala medier (Facebook, Twitter och en särskild blogg) samt på annonstavlor runt om i staden. Budskapet i dessa medier liknar det som kommuniceras i kampanjtidningen: till exempel återfinns samma ordalydelser på annonstavlor som i publikationen. Sociala medier används främst för att marknadsföra de texter som redan är publicerade i tidningen, men blir också ett forum där stadens invånare kan ställa frågor och komma med egna synpunkter. Malmöbornas deltagande är dock begränsat och jag kommer inte att fördjupa mig i denna aspekt av kampanjen, då det skulle kräva en analys kring vilka användare som engagerar sig på internet och varför. Min studie fokuserar alltså enbart på kampanjtidningen, eftersom jag förstår den som ett sammanhållande uttryck för den föreställning om samhällsgemenskap som Malmö stad och Polisen vill kommunicera.

I min analys återger jag namn och titlar på vissa personer som uttalar sig i tidningen, något som inte ska tolkas som att jag uppfattar dessa som representanter för den ideologi som formuleras i kampanjen. Jag läser den snarare i sin helhet, som en reglerad och överlagd form av kommunikation med Malmöborna. Att synliggöra vilka enskilda individer som uttalar sig i kampanjtidningen är emellertid viktigt, eftersom urvalet utgör en dimension av försöket att reglera samhällsgemenskapen. Antagandet är att representation är viktigt för hur text tolkas.

1 För att ta del av kampanjtidningen, kontakta leandro.schclarek.mulinari@criminology.su.se.

Den ideologianalys jag genomför av kampanjmaterialet utgår från en närläsning. Mer specifikt hävdar jag att diskurser fungerar genom representationer av erfarenheter och åsikter. Ideologier, å andra sidan, är system av representation materialiserade i praktiker som organiserar grupperns åsikter genom att skapa "unity in difference" (Hall 1985:104). För att fånga hur detta system av representation hålls ihop, ligger följande modell till grund för tolkningen av publikationens innehåll:

That is, ideologies may be represented as group self-schemata, featuring such categories as *Membership* ('Who belongs to our group? Who may be admitted?'), *Activities* ('What do we do?'), *Goals* ('Why do we do this?'), *Value* ('How should we do this?'), *Position* ('Where are we? What are our relations to other groups?'), and *Resources* ('What do we have and what do we not have?') (van Dijk 2005:25, kurs. i org.).

Jag läser materialet mening för mening, utifrån de aspekter som lyfts fram ovan, och min analys struktureras efter frågeställningar kring mål; aktiviteter och värderingar; medlemskap och resurser; samt position. Frågorna i citatet ligger till grund för tolkningen av materialets ideologiska premisser. Utgångspunkten är vidare att ideologi fungerar polariserande genom att skapa och upprätthålla gränser för samhällsgemenskapen (van Dijk 2006:139). Detta innebär att analysen inte syftar till att fastslå rätt eller fel, utan snarare bör ses som ett försök att skärskåda intressekonflikter och underliggande antaganden i kampanjen.

Ett kvitto för Malmö

Mål: Mobilisering av Malmöborna

Kampanjens titel *Heja Malmö. Malmö's största gäng – Mot organiserad brottslighet* kan sägas svara på frågan: Varför gör vi detta? Målet är att förmå människor att heja på Malmö genom att gå ihop mot den organiserade brottsligheten. Den första artikeln i publikationen, författad av kommunalrådet Reepalu och oppositionsrådet Sonesson inleds på följande sätt:

Under de senaste månaderna har vi fått uppleva hur Malmö solkats av gangsteruppgörelser och regelrätta avrättningar. Alla brott som har begåtts måste så fort som möjligt klaras upp. De som är skyldiga måste dömas. Polisen sätter in alla sina resurser, men för att de ska lyckas måste vi alla bidra.

Citatet illustrerar föreställningen om en intressegemenskap, samt att ordningen i Malmö måste återställas – en ordning som utmanas av "gangsteruppgörelser och regelrätta avrättningar". Rättsväsendets roll betonas, samtidigt som det hävdas att "vi alla" måste bidra. Argumentationen är i linje med brottsförebyggande mobiliseringar i stil med *Allas vårt ansvar*, ett handlingsprogram som sedan slutet av 1990-talet ligger

till grund för flertalet lokala satsningar i Sverige. Denna myndighetsreglerade strategi kan förstås som en ”statligt organiserad folkrörelse mot brott”, en styrform som inneburit att staten, ofta på kommunal nivå, ”slutat ro överallt men börjat styra desto mer” (Hörnqvist 2001:38).

Varför måste Malmöborna reagera? Gängproblematik, mord och våld är återkommande teman. I en kort artikel intervjuas en invånare som beskrivs som stadens ansikte utåt mot våld och droger. I en annan skildras ett team i Malmö som syftar till att ”kriminella gängmedlemmar ska få bättre stöd när de vill lämna sina destruktiva nätverk”. Radioprofilen Ehsan Noorzi förmedlar i en krönika en föreställning om dessa våldsamma grupper, när han beskriver dem som ”beväpnade till tänderna med automatvapen och gud vet vad, i full färd med att lösa konflikter på det enda sätt de behärskar.”

Tillsammans med återkommande beskrivningar av våld- och gängproblematiken i Malmö, som svarar på frågan om varför vi måste mobilisera oss, återfinns också exempel i kampanjtidningen där det underliggande målet kan tolkas i relation till andra kriminella fenomen: i flera av texterna lyfts frågor om uteblivna skatteintäkter. I en puff framgår att ”uppskattningsvis 20 000 kronor per Malmöbo och år försvinner i den svarta ekonomin” och i en annan att ”66 miljarder kronor försvinner varje år” i Sverige på grund av att människor ”arbetar svart och köper svarta varor och tjänster”. I en fråga-svar-intervju förklarar Helen Persson, kommunikationsstrateg på Malmö stad, följande:

– Huvudsyftet är att göra medborgarna medvetna om sambandet mellan den ekonomiska brottsligheten och den enskilde individen. Vi har redan nu många som ringer till oss och frågar vad de kan göra och vad de kan bidra med.

Men är det upp till den enskilde medborgaren att stävja svarthandel och kriminalitet?

– Nej, verkligen inte. Det är bara ett sätt att visa vad man själv kan göra.

– Men vi behöver få ner det på en nivå där individen ser vad de kan bidra med. Som till exempel att begära kvitton eller fundera på om de ska på svartklubb eller ej.

Problem förknippade med ekonomisk brottslighet beskrivs alltså här som ”huvudsyftet” med kampanjen, snarare än viljan att mobilisera mot våld och organiserad brottslighet. Strategin som uttrycks är att ”få ner det på en nivå där individen ser” hur hon kan bidra. Jag förstår denna förskjutning som ett försök att översätta ”problems of government in order to render them thinkable and thus governable” (Edwards & Gill 2002:263). Här uppstår med andra ord en diskursiv diskrepans: det som börjar som ett polisiärt problem med organiserad brottslighet omformuleras till ett behov av att mobilisera Malmöborna mot den ekonomiska brottsligheten.

Organiserad brottslighet beskrivs som en hotbild som legitimerar expansionen av kontroll i samhället (Flyghed 2007b:66). Kampanjtidningens skiftande begrepps användning kring vilken typ av brottslighet som åsyftas kan förvisso ses som ett uttryck

för en utveckling där organiserad brottslighet och ekonomisk brottslighet allt mer börjat förstås som förenade problem (Hörnqvist 2014). Men om kampanjen i huvudsak handlar om att engagera Malmöborna i kampen mot ekonomisk brottslighet, är min tolkning att dess inramning fungerar som ett mobiliserande redskap. Effekten blir att hotbilden kring organiserad brottslighet expanderas till att inkludera näringsidkare och individer som på olika sätt misstänks fuska med skatten, så väl som arbetare med oreglerade anställningsformer.

Aktiviteter och värderingar: Kampen mot det svarta

I föregående avsnitt analyserade jag målet med kampanjen. Den förstås som ett försök att, i linje med beskrivningar av *Allas vårt ansvar*, mobilisera Malmöborna i det brottsförebyggande arbetet. Strategin leder inte enbart till en förskjutning av ansvar från myndigheter till individer, den omformulerar också det problem som föregick dess tillkomst. I samma andetag fastställs de brottsförebyggande verktygen genom en definition av handlingsalternativen (Hörnqvist 2001:45). Vad är det mer specifikt stadens invånare uppmanas att göra, och hur bör detta ske?

Frågan som återkommer i publikationen är ”Hur gör du Malmö till en bättre stad?”. Tjugoen invånare beskriver sina bidrag: allt ifrån att börja dagen med ett leende, till att skriva krönikor och arbeta politiskt. Ett av dessa svar har lyfts ut till en puff på förstasidan:

Jag nämner ju Malmö så ofta jag kan i positiva ordalag som framtidsstaden. Dessvärre har den bilden solkats ner av ett antal mord och kriminella handlingar. I det långa loppet tror jag att det solkade anseendet är övergående, men frågan är hur långt det långa loppet blir.

Citatet illustrerar viljan att uppmuntra till aktiviteter som uppfattas som positiva för ”framtidsstaden”, en stad som ”solkats ner” av de händelser som föregått kampanjen. Den brottsbekämpande aktivitet som genomgående premieras i kampanjtidningen är dock att Malmöborna ska motarbeta det som beskrivs som den svarta ekonomin. Två puffar på förstasidan illustrerar lokalisering av Malmös problem till denna del av ekonomin:

Jag har tänkt en hel del på den svarta ekonomins roll för kriminaliteten i Malmö. Därför är jag noga med hur jag handlar.

Det finns en värld i världen. En parallellekonomi där pengar byts helt utanför systemet. Men som konsument kan man undvika det här.

I den inledande texten av Malmöpolitikerna etableras relationen mellan organiserad brottslighet och svart ekonomi på följande sätt:

Polisen säger att många vill hjälpa till och att det nu finns en stämning av samhörighet. Men det är också viktigt att du bidrar på andra sätt. Be alltid om kvitto. Om du avstår från att ta kvitto när du tar en öl eller åker taxi, så göder du den svarta ekonomin. Det är dessa inkomster som gängen gör upp om med dragna vapen. Om du ser en svartklubb, illegala spelmaskiner, smuggelcigaretter, personer som du misstänker arbetar svart eller varor som du misstänker är stöldgods – tipsa polisen.

Aktiviteterna som anges i citatet ovan förenas genom målet att bekämpa gängen, som gör upp med ”dragna vapen”, vilket påstås vara en effekt av den svarta ekonomin. Kampanjtidningen hålls ihop genom den sociala praktiken som syftar till att generera: att be om kvitto och att tipsa polisen handlar om att bekämpa Malmös svarta ekonomi. Det sammanhållande imperativet synliggör kampanjens värderingsgrund: vi bör hålla oss inom ramen för den vita ekonomin och vidta åtgärder mot de som verkar och konsumerar i den svarta. Metaforiken erbjuder på så sätt en ideologisk kompass med vars hjälp det är lätt att navigera: allt som beskrivs som svart ekonomi inkluderas i en gemensam hotbild.

Kriminalitet har beskrivits som en oändlig naturresurs: samhället kan utvinna lite eller mycket beroende på definitionen av problemet i fråga (Christie 2005:30). I publikationens beskrivningar av svart ekonomi framgår vilka exempel kampanjmakarna mer specifikt valt att utvinna: svartklubbar, illegala spelmaskiner, smuggelcigaretter, stöldgods, delar av taxibranschen, samt människor som arbetar svart. Andra texter expanderar representationen av vad som ingår i den svarta ekonomin ytterligare. Exempelen är konsekvent hämtade från näringar där samhällets resurssvaga grupper arbetar respektive konsumerar. Inte på en enda plats lyfts problematik kopplad till större företag:

– Det [krav på kassaregister, *min anm.*] har lett till att fler handlare flyttat ut på gator och torg och där håller den svarta handeln på att konkurrera ut den vita. En blomsterbutik inom fyra väggar riskerar att få slå igen om svart blomsterhandel bedrivs på torget utanför.

– När jag går ut och äter drar jag mig för att gå till restauranger som är extremt billiga. Och jag dricker alltid min öl på ställen där jag får ett kvitto för den.

Kostar en klippning 20 kronor när frisörföretagarna pratar om normalpris på 400 kronor så är det något som inte stämmer.

– Det kan vara folk som berättar att de varit och handlat och tänkt: ’det var konstigt så billigt det här schampot var, kan det vara stöldgods?’ till mer specifika uppgifter som att de känner en person som har ett vapen i sin lägenhet.

Det som förenar dessa fyra citat är beskrivningar av den svarta ekonomin genom formuleringar som misstänkliggör lågprisnärningar. Vad menas egentligen med ”extremt billiga” restauranger? Med ”konstigt billigt” schampo? Det där ”något” som inte stämmer hos frisören, vad är det? Är andemeningen att skottlossningarna i Malmö är kopplade till kriminella som gjort upp kring marknadsandelar i tjugokronosfrisörsektorn? Vilken är relationen mellan organiserad brottslighet och blomsterhandlaren på torget? Är schampoförsäljning och vapeninnehav en del av samma problemområde?

De frågor som lämnas obesvarade, är tillsammans med de associationskedjor som upprättas, grundläggande i det ideologiska projekt som stakas ut genom kampanjen. Det som inte behöver utredas eller underbyggas har beskrivits som avgörande i kampanjen om det sunda förnuftet, något som i sin tur har förståtts som en central arena för ideologisk strid (Hall & O’Shea 2013). I detta fall handlar det om att planera ett frö till misstanke, vilket inte artbestäms, men groor till ett överhängande hot som Malmöborna ska mobiliseras emot. På så sätt möjliggörs ideologisk koherens, ett skapande av ”unity in difference” (Hall 1985): förenandet och överbyggandet av olika problembilder bakom ett kriminalpolitiskt standar.

Ett alternativ till att misstänkliggöra mindre företag och de arbetare som tillhandahåller billiga konsumtionsvaror till Malmöborna är att tolka dem som ett resultat av informaliseringen av arbetsmarknaden. Den expanderande tjänstesektorn i Malmö kan till exempel förstås i detta ljus: att allt flera arbetare har oregrerade arbetsformer kan ses som konsekvens av en polariserad och allt mindre fackligt reglerad arbetsmarknad, där vissa grupper tvingas acceptera sämre villkor (Mulinari 2007; Sager 2011). Perspektivbytet öppnar upp för en förståelsehorisont som bryter upp den i kampanjmaterialet gällande dikotomin svart respektive vit ekonomi. Perspektivbytet möjliggör också en ökad förståelse för de överlevnadsstrategier som marginaliserade grupper har på den svenska arbetsmarknaden, till exempel av varför de startar småföretag. Dessa överlever genom att pressa priser, ofta på arbetarnas bekostnad (Schierup et al. 2013:231). Men företagen ägnar sig i huvudsak åt att tillhandahålla lagliga varor och tjänster, även om verksamheterna i varierande omfattning – liksom i ekonomin generellt – drivs på ett olagligt sätt (Likic-Brboric et al. 2013:263).

Mot bakgrund av hur lokala brottsförebyggande mobiliseringar i linje med *Allas vårt ansvar* tenderar att engagera näringsidkare (jfr Hörnqvist 2001; Brå 2009), och i ljuset av viljan att omvandla Malmö till en tillväxtfokuserad entreprenörstad (Dannestam 2009:166), ser jag frånvaron av en mer företagervänlig argumentation som anmärkningsvärd. Staden, som i vanliga fall brukar betraktas som en tillväxtfrämjare, med uppgift att skapa gynnsamma förutsättningar för just företagandet, bereder i denna publikation alltså ingen plats i samhällsgemenskapen för billiga frisörer, restauranger eller blomsterhandeln på torget. Istället utmålas dessa som en del av hotbilden kring den organiserade brottsligheten. Avsaknaden av fackliga strategier i kampanjmaterialet för att mota det som betecknas vara svart ekonomi är också ideologiskt talande.

Avgörande här är att misstänksamheten mot småföretagande, och arbetskraft, är selektiv: dyrare former av produktion och konsumtion av tjänster och varor är inte inkluderade i problembeskrivningen. Denna aspekt av hur den svarta ekonomin repre-

senteras förstärker observationen från tidigare studier kring nyliberala städers säkerhetsanspråk: det är de resursersvaga grupperna som utmålas som problemet och vars livsföring blir föremål för kontrollåtgärder (jfr Wacquant 2010).

Medlemskap och resurser: Malmöbon som konsument

Kampanjtidningen gör anspråk på att tala till alla goda krafter i Malmö. Invånare som är tänkta att representera olika delar av samhällsgemenskapen i förhållande till ålder, kön, ”ras”/etnicitet och politisk tillhörighet intervjuas, till exempel utifrån frågan ”Hur gör du Malmö till en bättre stad?”. Ett viktigt element i kampanjens ideologi är att alla kan engagera sig och bli en del i kampen mot den organiserade brottsligheten, samt ingå i försvaret av ”hemstaden”, som det uttrycks i en text. Identifikationen med Malmö som stad är en central idémässig förutsättning för ideologin kring samhällsgemenskapen, något som identifierats i studier av hur dess förvandling från arbetarstad till kunskaps- och entreprenörstad legitimerats (jfr Mukthar-Landgren 2012). Denna aspekt tydliggörs också av den första artikeln i kampanjtidningen, som rubriksatts med orden ”Vi älskar vår stad”.

Den förmodade affiniteten med staden, som likställs med att vara en laglydig medborgare, är alltså ett av de sätt på vilka samhällsgemenskapen upprätthålls. Detta är också nära knutet till de sociala praktiker som medlemmarna i gemenskapen avkrävs för att kunna ingå i den. I tidigare forskning har detta beskrivits på följande sätt:

Apart from a juridico-legal sense of belonging, citizens are often asked to ‘perform’ certain expected behaviour as a condition to become a full citizen. Exclusion from the political community then occurs when formally recognized members do not comply with the required behaviour of the ‘good citizen’ (van Puymbroeck et al. 2014:20).

Föreskriften som den önskvärda Malmöbon väntas följa är, som jag tidigare konstaterat, att hon ska agera mot den svarta ekonomin genom att begära kvitto vid inköp. Så här formuleras relationen mellan kvitto och samhällsgemenskap i en intervju med en representant för Skatteverket, respektive i en text som pryder baksidan av kampanjtidningen:

– Vi kan inte kräva mer personal i skolan eller bättre sjukpenninggrundande inkomst om vi själva väljer att betala svart. Förutom att bidra till brottslighet tycker jag att man har förverkat sin rätt till att klaga på den allmänna servicen, säger Pia Bergman.

Många Malmöbor sponsrar de kriminella nätverken utan att veta om det. De handlar misstänkt billiga cigaretter, går på svartklubb och tar kanske en svart-taxi hem. Svarttaxi är ett bra exempel. Här handlar det uppskattningsvis om en miljard i uteblivna skatteintäkter. Dessutom gör den kriminella konkurrensen livet surt för de taxichaufförer som sköter sina affärer. Ta avstånd från det kvittolösa samhället genom att begära kvitto när du åker taxi.

I det första exemplet uttrycker alltså en myndighetsrepresentant att invånare som inte följer kampanjens föreskrifter har ”förverkat sin rätt till att klaga på den allmänna servicen”. Som framgår av exemplen är tonen i texterna uppfordrande och disciplinerande: det påstås att människor inte är medvetna om vad de ”sponsrar” när de handlar och konsumerar svarta varor. Med den nya informationen lämnas dock lite utrymme till felaktiga beslut: det gäller att ”ta avstånd” från de aktiviteter som ”många Malmöbor” ägnat sig åt eftersom det bidrar till brottslighet. Det sistnämnda exemplet kan läsas som en programförklaring, eftersom det på en annan sida formuleras ett nästintill identiskt budskap. Rubriksättningen där skärper tonen gentemot dem som inte begär kvitton vid inköp:

Din roll i Malmös kriminella nätverk: investerare

Många Malmöbor sponsrar de kriminella nätverken utan att veta om det. De handlar misstänkt billiga cigaretter, går på svartklubb och tar kanske en svarttaxi hem. Det kvittolösa samhället driver den organiserade brottsligheten framåt. Ta avstånd genom att begära kvitto när du handlar. Vi räknar med att återbäringen kan bli bortåt 6 miljarder kronor per år.

Förutom antagandet att ”det kvittolösa samhället driver den organiserade brottsligheten framåt”, illustrerar exemplet ovan vilken roll de som inte följer kampanjens föreskrifter antas ha i samhällsgemenskapen: de är investerare i ”Malmös kriminella nätverk”. Relationen mellan kvitto och gemenskap upprätthålls i detta fall genom en diskurs som kriminaliserar de som inte följer påbjudna sociala praktiker: dessa beskrivs som medansvariga för kriminaliteten i staden. En viktig dimension här är vidare att det är enkelt att begära kvitto – oberoende av invånarnas ekonomiska resurser. Det framgår i en fråga-svar-intervju med en Malmöbo som engagerat sig i kampen mot den svarta ekonomin:

De finns ju de som tycker att exempelvis studenter behöver billiga alternativ?

– Men man kan ju fråga sig hur billigt det är i längden att handla svarta varor och tjänster. I slutändan betalar man ett helt annat pris. Kan man genom att en så enkel sak som att se till att handla vitt förhindra den organiserade brottslighetens ekonomiska tillväxt så är det ett långsiktigt förebyggande. Folk i Malmö idag är ju oroliga. För sig själva och för Malmö som stad.

Citatet öppnar för en problematisering av betalningsförmågan hos olika kategorier av människor: det finns grupper som ”behöver billiga alternativ”. Detta hade kunnat tolkas som en medvetenhet kring att den sociala praktik som betonas för att uppfattas som en önskvärd invånare innehåller en implicit klassdimension, vilket slår mot grupper med begränsade ekonomiska resurser. Slutsatsen i artikeln lämnar dock lite utrymme för tolkning av vilka handlingar som är nödvändiga att utföra för att ingå i samhällsgemenskapen: att handla svarta varor och tjänster innebär att man i slutändan får ta ansvar för att invånarna i staden är oroliga, ”för sig själva och för Malmö som stad”.

Samhällsgemenskapen i kampanjen baseras alltså på ett antagande om att vi som ingår i ”Malmöns största gäng” besitter köpkraft. En avgörande aspekt är just situerandet av Malmöbon som konsument. Denna typ av konsumtionsideologi – alstrandet av ”the citizen as consumer” (Yuval-Davis 2011:61ff) – har tidigare förståtts som en central aspekt av en nyliberal styrform: den allt mer försvagade välfärdsstaten förskjuter sitt ansvar för befolkningen genom att premiera en marknadslogik där individer ses som kunder med skyldigheter, snarare än som medborgare med rättigheter (Harvey 2005:76). Konsekvensen av detta tilltal kan sammanfattats på följande vis:

The difficulty is that most of us are simultaneously citizens, taxpayers and workers. So discourses which try to win us over must privilege one way of positioning ourselves over others [...] However, if we can be persuaded to see ourselves simply as ‘customers’, then all the other relationships are reduced to one common denominator [...] Everything becomes a commodity, and this aspect of our activities over-rides everything (Hall & O’Shea 2013:4f).

Ideologin som genomsyrar kampanjens brottsförebyggande åtgärder utgår alltså från en nyliberal konsumtionsdiskurs, som i huvudsak positionerar Malmöbon som kund på en marknad. Förutom viljan att bidra måste hon alltså utnyttja sin konsumentmakt för att få en inträdesbiljett till den brottsförebyggande samhällsgemenskapen. Men det är inte den enda position utifrån vilken publikationen talar till läsaren. I följande avsnitt ska jag visa varför sociala relationer inte enbart reduceras till marknadsrelationer.

Position: Revanschistisk ambivalens

En aspekt av kampanjmaterialet, som avviker från mer generaliserande beskrivningar av nyliberal ideologi och städers revanschistiska ambitioner, är diskussionen om ekonomisk ojämlikhet och behovet av sociala interventioner. I en faktaruta framgår till exempel att det skiljer åtta år i medellivslängd mellan olika bostadsområden i Malmö, en annan artikel bygger på intervjuer med socialt engagerade ungdomsledare, och en tredje talar om stöd till före detta gängmedlemmar: ”Långsiktigt kan det handla om att de behöver hjälp med att hitta ny bostad, en utbildning och kanske ett arbete”.

Osynliggörande av fattigdom och dess konsekvenser har beskrivits som ett av de mest centrala dragen i nyliberalismen förhållningssätt till säkerhet och brott (Belina & Helms 2003). Ideologin verkar genom ”self responsabilisation within a climate of moral indifference to increasingly visible inequality” (Coleman 2003:21). Den sociala medvetenhet som kommer till uttryck i publikationen står i kontrast till denna form av nyliberal kriminalpolitik. En ambivalent position kännetecknar istället det föreställda vi:ets relation till andra grupper i kampanjen. Denna ambivalens kommer kanske tydligast till uttryck i den inledande texten, signerad av Malmöns toppolitiker. Här påstås bland annat:

Utanförskap är en grogrund till kriminalitet. Rekryteringen till kriminella gäng och nätverk ökar när ungdomar misslyckas i skolan och arbetslösheten växer. Vi ska därför stärka våra insatser i skolorna, och öka våra ansträngningar för att även de ungdomar som riskerar att lockas av gängerna ska få jobb och en meningsfull fritidssysselsättning.

Citatet illustrerar uppfattningen att sociala interventioner kan rädda människor som annars riskerar att gå med i gängerna: agensen finns hos det föreställda vi som har möjlighet att skapa förändring. Så som framgår konstrueras kategorierna ungdomar och arbetslösa som problemgrupper, vilket Malmös politiker måste hantera genom att intensifiera ”våra ansträngningar”. Uttalandet, och dess utgångspunkt i begreppet ”utanförskap” aktualiserar beskrivningen av Malmö som en delad stad där marginalisering, segregation och kriminalitet ofta sammanlänkats med kommunens självförståelse som välfärdsfrämjare (Mukhtar-Landgren 2005:120ff; Dannestam 2009:169). Mot bakgrund av teorier om tillväxtfokuserade entreprenöriella städer har detta beskrivits som en ”unik mix” (Dannestam 2008:368). Det anmärkningsvärda med politikernas beskrivning är emellertid att deras syn på potentiella gängmedlemmar åtföljs av följande utsaga, som också lyfts till en puff på tidningens förstasida:

Det är alla vi Malmöbor som har skapat Malmö. Vi älskar vår stad. Och till de kriminella gängerna säger vi unisont: Ni är inte välkomna i vårt fina Malmö!

Utsagens analys fångar kampanjtidningens tvetydiga och ambivalenta position mellan å ena sidan en socialpolitik grundad i välfärdsstatens styrformer, och å andra sidan en brottsbekämpande mobilisering som kan analyseras utifrån teorier om nyliberala revanschistiska stadsagendor (Smith 1996). I citatet ovan blir förvisning från samhällsgemenskapen det slutgiltiga straffet för de som förstör ”vår stad”, den ”vi har skapat” och ”älskar”. Uteslutningen sker här på basis av medlemskap i ett kriminellt gäng, men i kampanjmaterialet som helhet befast denna gränsdragning framförallt genom föreställningar om den önskvärda Malmöbon. Ideologin utgår från den position utifrån vilken medelklassen navigerar i staden, samtidigt som de som konstrueras som ovälkomna är konsumenter och arbetare i den svarta ekonomin. Denna förmedlar också en problembild av organiserad brottslighet som inkluderar småföretag som erbjuder billiga konsumtionsvaror till Malmöborna.

Nyliberal revanschistisk stadsagenda medför att grupper vars situation – utifrån en annan förståelsehorisont – kan ses som en produkt av stadsutvecklingen, förvandlas till ett kriminalpolitiskt problem:

Within both the ideology and practice of this type of revanchism, ‘crime ... has become a central marker’ (Smith, 1996, p. 213) as it legitimises a crack-down on the poor who are now treated as criminals and made responsible for social and economic problems rather than being treated as the victims of socioeconomic restructuring (Belina & Helms 2003:1846).

Jag vill hävda att de som verkar i den svarta ekonomin, så som den representeras i kampanjen, är förlorare i Malmös stadsomvandling: informaliseringen av arbetsmarknaden och framväxten av en låglönesektor i Malmö är delvis en konsekvens av stadens styrandes omläggning av politiken mot en kunskaps och entreprenörsstad. Effekten av denna utveckling har i den tidigare forskningen beskrivits på följande vis:

Dessa förändringsprocesser utmynnar i en uppdelad arbetsmarknad med å ena sidan högutbildade professionella och å andra sidan en stark efterfrågan på arbetskraft inom låginkomstsektorer [...]. Polariseringen förstärks av att det ofta är invandrare och kvinnor som arbetar inom låginkomstsektorer som till exempel serviceindustrin (Mukhtar-Landgren 2012:134).

Liknande tankegångar återfinns i kampanjtidningens intervju med Tapio Salonen, professor i socialt arbete på Malmö Högskola:

Papperslösa flyktingar, utrikesfödda och unga ses ofta inte som attraktiva på arbetsmarknaden och har svårt att få jobb. En stor grupp människor tvingas alltså hitta alternativa försörjningsvägar.

– Det är själva grundproblemet till att en svart ekonomi börjar frodas. Att det slår igenom så tydligt i Malmö beror på att staden drastiskt har gått igenom resan från att vara beroende av industriproduktion till att utbildning är det starkaste sorteringsinstrumentet, säger Tapio Salonen.

I artikeln, den enda som uttryckligen preciserar vilka grupper som verkar i den svarta ekonomin, beskrivs hur en ”växande grupp människor har svårt att klara sin försörjning”. Citatet fångar hur papperslösa flyktingar, utrikesfödda och unga framställs som förlorare i den utveckling som Malmö genomgått. Uttalandet kan alltså inte läsas som att det förespråkar en medelklassens revansch på resurssvaga grupper. Istället konstateras att ”endast genom att inkludera människor i våra vanliga system drar vi undan grunden för den svarta ekonomin”. Beskrivningarna av resurssvaga gruppers roll i Malmö, sammanfaller emellertid utifrån två aspekter med ideologin som genomsyrar kampanjen som helhet. Det handlar dels om att gemenskapen konstrueras utifrån en position där de önskvärda invånarna antas vara etablerade i samhället och varken arbetar eller konsumerar i den svarta ekonomin. Men det är också tydligt att ”grundproblemet” lokaliseras i Malmös svarta ekonomi, vilket är vad som håller ihop mobiliseringen av invånarna mot stadens organiserade brottslighet. I den nyliberala staden verkar det med andra ord inte finnas någon plats för marginaliserade grupper annat än som kriminalpolitisk projektionsyta, om än en ambivalent sådan.

Sammanfattning

Utifrån ett teoretiskt ramverk kring nyliberala städers revanschism har jag velat fördjupa den ideologiska förståelsen av de antaganden och premisser som reglerar lokal mobilisering mot organiserad brottslighet. I det följande sammanfattar jag min när läsning av kampanjtidningen.

I linje med tidigare studier kring brottsförebyggande mobilisering i Sverige (jfr Hörnqvist 2001), finns ett underliggande osynliggörande av intressekonflikter i kampanjen: antagandet är att alla som hejar på Malmö utgör ett gäng. Min läsning av publikationen visar dock att de som inte anses vara ”välkomna i vårt fina Malmö” är fler än de som bär direkt ansvar för den kriminalitet som föranlett kraftsamlingen. De som konsumerar i den svarta ekonomin, samt de som arbetar där, görs till medansvariga för den organiserade brottsligheten: ”Din roll i Malmös kriminella nätverk: investerare”.

Att grundproblemet lokaliseras till den svarta ekonomin ritar ut tydliga gränser för samhällsgemenskapen i staden. På så sätt möjliggörs en representation av de önskvärda invånarna, för vilka det är enkelt att betala ett ”normalpris på 400 kronor” för en klippning, respektive en svart parallellvärld där vi som ”älskar vår stad” inte befinner oss. Men vilken roll spelar de kommuninvånare som inte kan nå upp till konsumtionsidealen i det brottsbekämpande arbetet? Frågan lämnas obesvarad, inte minst genom ett osynliggörande: dessa invånare kommer inte till tals i publikationen. I relation till de grupper som arbetar i de utpekade affärsverksamheterna går osynliggörandet hand i hand med ett misstänkliggörande: det är ”något” som inte stämmer.

Premissen för mobiliseringen av Malmöborna är etablerandet av en associationskedja mellan den organiserade brottsligheten och den svarta ekonomin. Styrkan med metaforen svart är att den erbjuder en brygga: att konsumera i den svarta ekonomin är att ”göda” och bli ”investerare” i den allvarliga våldsbrottslighet som drabbat Malmö. Att inte begära kvitto innebär att bli medansvarig för att ha genererat ”de inkomster som gängen gör upp om med dragna vapen”. Mot bakgrund av studier som diskuterar definitionsproblematiken kring organiserad brottslighet, men också begreppets politiska användning (jfr Flyghed 2007a; van Duyne 2009), är det viktigt att belysa dess tillämpning i lokala program. Jag argumenterar för att kampanjens representation av organiserad brottslighet leder till mobilisering mot företagare och arbetare, som misstänkliggörs på basis av att de erbjuder Malmöborna billiga alternativ: livsföringen bland samhällets resurssvaga grupper blir det kriminalpolitiska problem som måste åtgärdas. Detta är samma grupper som kan sägas ha fått en svagare ställning på arbetsmarknaden i takt med Malmös omvandling mot en kunskaps- och entreprenörstad.

Det finns exempel som gör att kampanjen inte uteslutande kan läsas som ett typfall för nyliberal kriminalpolitisk revanschism: strukturella skillnader lyfts fram och beskrivs ligga till grund för brottsligheten i staden. Men i slutändan stödjer sig publikationen, liksom andra revanschistiska säkerhetsagendor (jfr Belina & Helms 2003; Coleman 2003; Wacquant 2014), på en ideologi som missgynnar specifika grupper:

de som inte har råd att göra val via plånboken, och de som arbetar i företag som påstås generera inkomster till den organiserade brottsligheten har ingen plats i samhällsgemenskapen annat än projektionsyta.

Konsumtionsideologin som genomsyrar kampanjen tar ingen hänsyn till att invånarnas köpkraft och position på arbetsmarknaden skiljer sig åt, vilket innebär att alla förstås som lika ansvariga för det brottsförebyggande arbetet. Denna förståelse av samhällsgemenskapen kan betraktas som ”universally social in appearance and deeply class oriented in effect” (Garland 1990:121). Min slutsats är att klass är en avgörande, men osynliggjord konfliktlinje, i kampanjens brottsförebyggande mobilisering, och därmed också i dess försök att formulera en samhällsgemenskap.

Vilken andra konfliktlinjer osynliggörs genom placeringen av Malmös grundproblem i den svarta ekonomin? En av publikationens texter förklarar att de grupper som verkar där är ungdomar, flyktingar papperslösa och utrikesfödda: på inget annat håll i kampanjen görs denna typ av kopplingar. Min läsning tillåter mig därför inte att fastställa huruvida det finns en dominerande förståelse av vilka grupper som arbetar i det som representeras som den svarta ekonomin. Men om den i huvudsak begripliggörs som en sfär där ungdomar och migranter arbetar, kan mobiliseringen av Malmöborna ses som ett verktyg för ”the repressive and racist governance of urban life” (Woodwiss & Hobbs 2009:124). För att dra argumentet till sin spets: i ett läge där ett flertal mord begås i staden mobiliserar kampanjen *Heja Malmö. Malmös största gäng – Mot organiserad brottslighet* invånarna mot människor som inte lyckas, eller får ta sig in på den etablerade arbetsmarknaden.

Referenser

- Aalbers, M (2011) ”The revanchist renewal of yesterday’s city of tomorrow”, *Antipode* 43(5):1696–1724.
- Back, L. & S. Sinha (2012) ”New hierarchies of belonging”, *European journal of cultural studies* 15(2):139–154.
- Belina, B. & G. Helms (2003) ”Zero tolerance for the industrial past and other threats: Policing and urban entrepreneurialism in Britain and Germany”, *Urban studies* 40(9):1845–1867.
- Brå (2009) *Lokala åtgärder mot organiserad brottslighet: Idéskrift 18*. Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2012) *Brottslighet och trygghet i Malmö, Stockholm och Göteborg: En kartläggning*. Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2014) *Operationerna Alfred och Selma: Myndighetssamverkan mot organiserad brottslighet i Malmö 2012–2014*. Brottsförebyggande rådet.
- Christie, N. (2005) *Lagom mycket kriminalitet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Coleman, R. (2003) ”Images from a neoliberal city: The state, surveillance and social control”, *Critical criminology* 12(1):21–42.
- Coleman, R. (2005) ”Surveillance in the city: Primary definition and urban spatial order”, *Crime, media, culture* 1(2):131–148.

- Dahlstedt, M. (2010) "Hårda nypor för ett mjukt samhälle? Om medialisering och rasifiering i utspelspolitikens Sverige", *Sociologisk forskning* 47(3):35–56.
- Dannestam, T. (2008) "Rethinking local politics: Towards a cultural political economy of entrepreneurial cities", *Space and polity* 12(3):353–372.
- Dannestam, T. (2009) *Stadspolitik i Malmö: Politikens meningsskapande och materialitet*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Davis, M. (1990) *City of quartz: Excavating the future in Los Angeles*. London: Vintage.
- Ds (1996) *Allas vårt ansvar: Ett nationellt brottsförebyggande program*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Edwards, A. & P. Gill (2002) "The politics of 'transnational organized crime': Discourse, reflexivity and the narration of 'threat'", *The British journal of politics & international relations* 4(2):245–270.
- Fekete, L. (1997) "Blackening the economy: the path to convergence", *Race & class* 39(1):1–17.
- Fekete, L. (2003) "Misstänksamhetens kultur", 174–200 i J. Flyghed, & M. Hörnqvist (red.) *Laglöst land*. Stockholm: Ordfront.
- Flyghed, J. (2007a) "Internationaliseringen av kriminalpolitiken", *Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap* 94(1):74–88.
- Flyghed, J. (2007b) "Kriminalitetskontroll: baserad på tro eller vetande?", *Svensk juristtidning* 92:59–68.
- Frank, D. (2013) "Organisationer, ojämlikhet, migration: Förändringar av den etniska arbetsdelningen i svensk byggnadssektor", *Sociologisk forskning* 50(1):7–30.
- Garland, D. (1990) *Punishment and modern society: A study in social theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hall, S. & A. O'Shea (2013) "Common-sense neoliberalism", *Soundings: a journal of politics and culture* 55(1):8–24.
- Hall, S. (1985) "Signification, representation, ideology: Althusser and the post-structuralist debates", *Critical studies in media communication* 2(2):91–114.
- Holgersen, S. (2014) *The rise (and fall?) of post-industrial Malmö: Investigations of city-crisis dialectics*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Hubbard, P. (2004) "Revenge and Injustice in the neoliberal city: Uncovering masculinist agendas", *Antipode* 36(4):665–686.
- Hörnqvist, M. (2001) *Allas vårt ansvar – i praktiken: En statligt organiserad folkrörelse mot brott*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hörnqvist, M. (2014) "Regulating business or policing crime? Tracing the policy convergence between taxation and crime control at the local level", *Regulation & governance*. DOI: 10.1111/rego.12071.
- Likic-Brboric, B., Z. Slavnic' & C. Woolfson (2013) "Informalisering: migration och arbete i ett utvidgat Europa", 261–280 i M. Dahlstedt, & A. Neergaard (red.). *Migrationens och etnicitetens epok: Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*. Stockholm: Liber.
- Lynch, M. et al. (2013) "Policing the progressive city: The racialized geography of drug law enforcement", *Theoretical criminology* 17(3):335–357.

- MacLeod, G. (2002) ”From urban entrepreneurialism to a ‘revanchist city’? On the spatial injustices of Glasgow’s renaissance”, *Antipode* 34(3):602–624.
- Marcuse, P. (2009) ”From critical urban theory to the right to the city”, *City* 13(2–3):185–197.
- Mukhtar-Landgren, D. (2005) ”Den delade staden: Välfärd för alla i kunskapsstaden Malmö”, 120–132 i C. Abrahamsson (red.) *Staden*. Stockholm: Tidskriftsföreningen Fronesis.
- Mukhtar-Landgren, D. (2012) *Planering för framsteg och gemenskap: om den kommunala utvecklingsplaneringens idémässiga förutsättningar*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Mulinari, P. (2007) *Maktens fantasier & servicearbetets praktik: Arbetsvillkor inom hotell- och restaurangbranschen i Malmö*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Möllerström, V. (2011) *Malmö’s omvandling: Från arbetarstad till kunskapsstad: en diskursanalytisk studie av Malmö’s förnyelse*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Sager, M. (2011) ”’Gömdhet’ på arbetsmarknaden”, 151–170 i P. Mulinari, & R. Selberg (red.) *Arbete*. Malmö: Gleerups.
- Samara, T. (2010) ”Order and security in the city: producing race and policing neoliberal spaces in South Africa”, *Ethnic and racial studies* 33(4):637–655.
- Schierup, C.-U., K. Krifors & Z. Slavnić (2013) ”Social exkludering: migration och social utsatthet”, 230–260 i M. Dahlstedt & A. Neergaard (red.) *Migrationens och etnicitetens epok: Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*. Stockholm: Liber.
- Smith, N. (1996) *The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city*. London: Routledge.
- Wacquant, L. (2010) ”Crafting the neoliberal state: Workfare, prisonfare, and social insecurity”, *Sociological forum* 25(2):197–220.
- Wacquant, L. (2012) ”The punitive regulation of poverty in the neoliberal age”, *Criminal justice matters* 89(1):38–40.
- Wacquant, L. (2014) ”Marginality, ethnicity, and penalty in the neoliberal city: An analytic cartography”, *Ethnic & racial studies review* 37(10):1687–1711.
- van Dijk, T. van (2005) ”Opinions and ideologies in the press”, 21–63 i A. Bell, & P. Garrett (red.) *Approaches to media discourse*. Oxford: Blackwell.
- van Dijk, T. (2006) ”Ideology and discourse analysis”, *Journal of political ideologies* 11(2): 115–140.
- van Duyne, P. (red.) (2004) *Threats and phantoms of organized crime, corruption and terrorism: Critical European perspectives*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers (WLP).
- van Puymbroeck, N., P. Blondeel & R. Vandevoordt (2014) ”Does Antwerp belong to everyone? Unveiling the conditional limits to inclusive urban citizenship”, *Social inclusion* 2(3):18–28.
- Woodiwiss, M. & D. Hobbs (2009) ”Organized evil and the atlantic alliance: Moral panics and the rhetoric of organized crime policing in America and Britain”, *British journal of criminology* 49(1):106–128.
- Yuval-Davis, N. (2011) *The politics of belonging: Intersectional contestations*. Los Angeles: Sage.

Kontaktuppgifter till författare

E-post: leandro.schclarek.mulinari@criminology.su.se

Författarpresentation

Leandro Schclarek Mulinari är doktorand i kriminologi vid Stockholms universitet. Hans avhandlingsarbete fokuserar på Malmö, med särskild betoning på relationen mellan förståelsen av kriminaliteten i staden och frågor om rasism.

Definitioner av våld i överlevandes berättelser efter kriget i Bosnien

Definitions of violence in stories of survivors from the Bosnian war

Previous research on violence during the war in Bosnia and Herzegovina presents a one-sided picture of the phenomenon "war violence." Researchers have emphasized the importance of narratives but they have not focused on stories about war violence, nor have they analyzed the stories of war violence being a product of interpersonal interaction. This article tries to fill this knowledge gap by analyzing the narratives told by survivors of the war in northwestern Bosnia in the 1990s. The aim is to analyze how the survivors describe violence during the war, and also to analyze those discursive patterns that contribute in constructing the category "war violence." The construction of the category "war violence" is made visible in the empirical material when the interviewees talk about (1) a new social order in the society, (2) human suffering, (3) sexual violence, and (4) human slaughter. All interviewees define war violence as morally reprehensible. In narratives on the phenomena "war violence" a picture emerges which shows a disruption of the social order existing in the pre-war society. The violence practiced during the war is portrayed as organized and ritualized and this creates a picture that the violence practice became a norm in the society, rather than the exception. Narratives retelling violent situations, perpetrators of violence and subjected to violence do not only exist as a mental construction. The stories live their lives after the war, and thus have real consequences for individuals and society.

Keywords: Bosnia, narrative, perpetrator of violence, subjected to violence, violence, war

DENNA ARTIKEL HAR SOM UTGÅNGSPUNKT kriget i nordvästra Bosnien och Hercegovina, där serbiska soldater och poliser riktade våldsutövningen direkt mot civilbefolkningen i sin strävan att fördriva bosniaker¹ och kroater från området.² Våldstekniker som tillämpades var massavrättningar, frampressad flykt, systematiska våldtäkter och koncentrationsläger (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-98-30/1-A; Case No.: IT-95-8-S; Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT; Wesselingh & Vaulering 2005). Till exempel, bara i kommunen Prijedor i nordvästra Bosnien dödades mer än 3 000 bosniaker och kroater under sommaren 1992 (bland dessa offer finns över 200 kvinnor och över 100 barn; Tokaca 2013; Zwierchowski och Tabeau 2010; Tabeau 2009; Celic 2009; IPC Patria 2000). Mer än 40 000 bosniaker och kroater

1 Bosnienmuslimerna började under kriget att identifiera sig som bosniaker. Begreppet bosniaker är egentligen ett äldre ord för "bosnier" och används numera i officiella sammanhang. Både begreppen "bosniak" och "muslim" används i dagligt tal.

2 Historikern blir kanske något ensidigt inriktad på serbernas dåd, beroende på att nordvästra Bosnien etniskt rensades av serbisk polis och militär. I en annan studie (av en annan del av Bosnien) hade kroaters och bosniakers agerande kunnat uppmärksammas mer.

fördrevs i exil från kommunen under sommaren 1992 och detta är nästan hälften av kommunens förkrigsbefolkning (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-98-30/1-A; Case No.: IT-95-8-S; Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT; Wesselingh & Vaulering 2005).

Tidigare forskning som berör våldet under kriget i Bosnien ger en ofullständig bild av fenomenet "krigs våld" och aktörerna "våldsutövare" och "våldsdrabbade." Fenomenet "krigs våld" berörs genom analys av belägring och bombningar av städer, dödande, våldtäkter och fördrivning av civila vuxna och barn. Bilden av våldsutövare exemplifieras med soldater och poliser som dödat, våldtagit och fördrivit civila. Bilden av våldsdrabbade exemplifieras med de dödade eller våldtagna och fördrivna civila vuxna och barn (Steflja 2010; Mannergren Selimovic 2010; Maček 2009; Houge 2009, 2008; Skjelsbæk 2007; Bougarel, Helms & Duijzings 2007; Stover & Weinstein 2004). Forskare har uppmärksammat betydelsen av efterkrigsberättelser, men de har inte uppmärksammat berättelser om krigsvåld, eller analyserat berättelserna om krigsvåld som produkt av mellanmänsklig interaktion.

Denna artikel försöker fylla denna kunskapslucka genom att analysera berättelser från överlevande efter kriget i nordvästra Bosnien under 1990-talet. Syftet är att analysera hur överlevare beskriver våld under kriget samt vilka diskursiva mönster som medverkar i konstruktionen av kategorin "krigs våld." Mina frågeställningar är: Hur beskriver överlevare våld under kriget? Vilka våldskategorier uppmärksammas i deras berättelser? Hur beskriver överlevare sexuellt våld och andra sexuella övergrepp under kriget? I denna studie försöker jag komma åt fenomenet "krigs våld" genom att analysera intervjupersonernas berättelser, det vill säga deras beskrivningar i relation till sig själva och andra (Riessman 1993, 2008).

Det finns fortfarande få studier som behandlar "krigs våld" som ett interaktivt fenomen och som analyserar våldskategorier som aktualiseras i berättelser. Dessutom kan kunskap som presenteras i denna artikel bli användbar för verksamma praktiker vid olika myndigheter i Sverige som bemöter överlevande från likartade historiska och nutida situationer.

Fenomenet "krigs våld" är ett övergripande och spänningsfyllt tema i denna artikel. Tidigare forskning som berör våld under kriget i Bosnien uppfattade jag dock som otillräcklig för analysen (Steflja 2010; Mannergren Selimovic 2010; Maček 2009; Houge 2009, 2008; Skjelsbæk 2007; Bougarel, Helms & Duijzings 2007; Stover & Weinstein 2004). I dessa studier analyseras inte specifikt fenomenet krigsvåld och olika våldskategorier. Till hjälp i analysen använder jag därför mer generell sociologisk våldsforskning som tar sin utgångspunkt i mellanmänsklig interaktion (Presser 2013; Collins 2008; Schinkel 2004; Stanko 2003; Åkerström 2002; Katz 1988; Betz 1977). I det som följer söker jag belysa hur konstruktionen av begreppet "krigs våld" synliggörs i det empiriska materialet när överlevare berättar om (1) en ny social ordning i samhället, (2) människolidande, (3) sexuellt våld och (4) människoslakt.

Metod och analytiska utgångspunkter

Studien ansluter sig till de narrativa traditioner inom sociologin där muntliga berättelser betraktas som både diskursiva och erfarenhetsgrundade (Riessman 1993, 2008). Studiens allmänna utgångspunkt är interaktionistisk, men har influerats av ett etnometodologiskt perspektiv på hur människor framställer sin sociala verklighet (Blumer 1969/1986; Garfinkel 1967/1984). Berättelser är tolkande, eftersom de försöker förklara situationen men måste analyseras (Riessman 1993, 2008). Etnometodologin förklarar inte vad ett socialt fenomen är utan hur det blir till (Garfinkel 1967/1984). Enligt dessa perspektiv kan både överlevares berättelser och analysen av dem betraktas som meningsskapande aktiviteter. I denna studie analyseras berättelser som en egen bit av verkligheten; jag utgår från att berättaren konstruerar en verklighet i sin berättelse (Potter 1996/2007:97–98). Under analysen frågar jag: Hur gör aktören sin berättelse? Vad gör aktören med sin berättelse? I vilket syfte gör aktören just detta?

Denna artikel har sin grund i olika typer av empiriskt material, framför allt inspelade samtalsintervjuer med 27 överlevande efter kriget i nordvästra Bosnien och Hercegovina och fältobservationer. Studiens material samlades in i två faser. I fas ett, under mars och november månad 2004, genomförde jag fältarbete i Ljubija, ett samhälle i nordvästra Bosnien. Där intervjuade jag fjorton individer som bodde i Ljubija vid det tillfället. Fem män och två kvinnor som alla tillbringade hela krigstiden i Ljubija intervjuades, samt fyra män och tre kvinnor som under kriget fördrevs från Ljubija men som återvänt dit efter kriget. Sex av de fjorton intervjupersonerna är serber, fem är bosniaker och tre är kroater.

I fas ett genomförde jag även observationer i Ljubija, på bland annat bussar, busshållplatser, marknaden och caféer. Där fångade jag upp en del av den sociala verkligheten i Ljubija med hjälp av fältanteckningar. Produktionen av fältanteckningarna gick till på följande sätt: Oftast skrevs korta iakttagelser ned på papper, i situationen eller omedelbart efter situationen. Dessa anteckningar utvidgades vanligtvis redan samma dag och med hjälp av det nedtecknade och minnesbilder från observationstillfället skapades fältanteckningarna som en text (Emerson, Fretz & Shaw 1995:17–65). Under några fältintervjuer ställde jag en del ”triggerfrågor” kring våldssituationer som utspelats i Ljubija under kriget (se fältintervjun med Samira under avsnittet *Berättelser om krigsvåld och ny social ordning*). Dessutom samlade jag in och analyserade dagstidningar som kunde köpas i Ljubija under tiden jag var där.

I fas två, från och med april till och med juni månad 2006, intervjuades nio före detta koncentrationslägerfångar som, trots att de under kriget var civila, placerades i koncentrationsläger av serbiska soldater och poliser. Dessutom intervjuades sammanlagt fyra nära anhöriga till tre av de intervjuade före detta koncentrationslägerfångarna. De intervjuade bodde vid intervjutillfället i Sverige, Danmark och Norge. Elva av de intervjuade kommer från kommunen Prijedor (som Ljubija också tillhör). Resterande två intervjupersoner kommer från två andra kommuner i nordvästra Bosnien. Tio män och tre kvinnor intervjuades. Tre av intervjupersonerna är kroater och tio är bosniaker.

Jag upplevde själv början av kriget i Ljubija som medlem av de grupper som fördes från området (min pappa är bosniak och min mamma är kroat). Jag känner personligen, sedan tiden före kriget, de flesta som intervjuades under fältarbetet i Ljubija och de individer som nämnts under intervjuer i Ljubija. Jag har också sedan tidigare kännedom om vissa beskrivna våldssituationer som utspelats under kriget i Ljubija och Prijedor. Under arbetet med studien har jag ställts inför ett dilemma i och med att jag själv har min bakgrund i nordvästra Bosnien och följaktligen blivit djupt emotionellt berörd vid flera tillfällen under fältarbetet. Dessutom var jag medveten om att det kan finnas begränsningar i urvalet eftersom jag under fältarbetet i Ljubija intervjuade individer som jag känner personligen. Jag var medveten om den eventuella fara som mina känslor kunde skapa för vetenskapligheten i texten och jag arbetade intensivt och kontinuerligt för att framträda värderingsfri i analysen (Kleinman & Copp 1993). Samtidigt är jag medveten om att det kloka i en sådan strategi kan diskuteras, och att risken finns att författaren här framlägger ett objektivitetsideal som han inte kan leva upp till (Kleinman & Copp 1993). Jag arbetade fokuserat för att inte homogenisera och kollektivt skuldbelägga någon av parterna i kriget (se fotnot 2 i denna text). Dessutom har jag i den efterföljande analysen avlägsnat information om informanternas etniska bakgrund. Det är mitt medvetna val att inte fokusera på informanternas etniska bakgrund med förhoppningen att detta arbetssätt ger plats för ett mer spetsat analytiskt fokus på det sociala fenomenet ”krigsvåld”. Samtidigt finner jag det problematiskt att helt bortse från etniciteten i analysen av det empiriska materialet. Etniciteten är nämligen inbyggd i en del av de empiriska sekvenserna som analyseras i denna studie (se till exempel om begreppet ”etniskt våldsrитуell symbolik” i avsnittet *Berättelser om krigsvåld och människoslakt*).

Min bakgrund och mina egna upplevelser från kriget i Bosnien ser jag inte bara som hinder för genomförandet av studien utan även som en stor resurs. Utan kunskapen i språket som talas på fältet skulle genomförandet av studien blivit mycket mer komplicerat. Det språk som jag har gemensamt med informanterna samt min kännedom om samhällets / kontextens normativa koder underlättade tillträdet till fältet och genomförandet av studien. Dessutom bidrog mina egna erfarenheter från kriget till att jag lättare kunde känna igen, förstå och analysera fenomenet ”krigsvåld” som en produkt av mellanmänsklig interaktion.

Transkriberingen av materialet gjorde jag på bosniska, vanligtvis samma dag eller dagarna därefter, för att ge goda förutsättningar för dokumentation av detaljer och kommentarer i utskriften. Genom att kommentera i utskriften gjorde jag en kategorisering av data (Silverman 1993/2006). I kodningen av utsagorna identifierades märkörer för våld i materialet. Empiriska sekvenser som presenteras i denna studie kategoriserades i materialet som: ”våld – ny social ordning”, ”våld – människolidande”, ”våld – sexuellt” och ”våld – människoslakt”. Mitt val av empiriska exempel styrdes av studiens syfte, att analysera hur de intervjuade beskriver våld under kriget samt vilka diskursiva mönster som medverkar i konstruktionen av kategorin ”krigsvåld”. Dessutom styrdes valet av empiriska exempel av *sekvensens analytiska kvalitet*, det vill säga hur väl exemplen tydliggjorde den analytiska poäng som jag ville lyfta fram.

Intervjuerna som analyseras i denna studie är starkt emotionellt laddade. Det rör sig om smärtsamma berättelser om hur grannar ändrar sitt beteende i samband med början av kriget – en dag en civilklädd granne som hälsar vänligt, en vecka senare en uniformerad granne som fortfarande hälsar men som också deltar i massakrer, våldtar, plundrar och placerar sina grannar i koncentrationsläger. Berättelserna handlar även om hur lägren arrangerades och styrdes, om ”motståndsfickor” och taktiker för att överleva, om ritualer som bekräftade lägervakternas förtryck och om de intagnas underordning (Basic 2013, 2007). Jag har också undersökt konkurrensen om offerrollen efter kriget samt försoningen och oförsonligheten i det sociala livet i efterkrigssamhället i dagens Bosnien, det vill säga hur människor i vardagen försöker hantera det faktum att vissa händelser aldrig kan förlätas, eller i alla fall ger prov på ytterst små möjligheter till försoning (Basic 2015a, 2015c, 2015d, 2015e, 2013, 2007, 2005). Berättelserna innehåller flera skärningspunkter mellan områden som krig, våld, brott, etnicitet, nationalism, ”totala institutioner” (extrema institutioner, som kontrollerar de intagnas hela tillvaro) och makt.

Alla intervjupersoner visade stort förtroende när de ställde upp för intervju. Intervjuerna utspelades i en samtalsorienterad stil där jag som intervjuare tog på mig rollen som samtalspartner snarare än utfrågare. Holstein och Gubrium (1995) benämner detta sätt att intervjua, där intervjuaren uppträder i rollen som improviserande och flexibel samtalspartner, som en ”aktiv intervju”. Rent praktiskt betyder detta att jag intog rollen som en intresserad lyssnare som ville veta mer om krigsvåld, våldsutövarna och de våldsdrabbade. Ett sådant sätt att genomföra intervjuer främjar dels samtalet, dels intervjupersonernas moralproduktion (Rapley 2001).

I denna artikel analyseras fenomenet ”krigsvåld”. Utöver de allmänna utgångspunkterna uppfattar jag begreppet ”våld” som en särskilt relevant komponent i de specifika berättelser jag analyserat.

Våld som mellanmänsklig interaktion

Randall Collins (2008) analyserar fenomenet ”våld” ur ett mikrosociologiskt perspektiv med fokus på individen i den situation som utvecklas till en våldssituation. Han menar att dessa situationer kan studeras som ett undantag i de vanliga interaktionsmönstren, under ett interaktionstillfälle eller i en interaktionskedja. Collins (2004) menar att det sociala livet utformas av en serie ritualer där individer sammanlänkas genom att en gemensam *intressepunkt* väcker deras uppmärksamhet. När individer förflyttar sig mellan olika situationer kan de inte bortse från upplevelserna i tidigare situationer. Med andra ord sammanfogas tidigare situationer med nya. Även om våldssituationen kan ses som ett undantag i de vanliga interaktionsmönstren kan den inte per automatik ses som ett avbrott i interaktionen (Collins 2008).

Collins (2008) menar att berättelserna om våld nästan alltid är mer våldsamma än situationerna de handlar om. Han framställer våld som svårt att utföra. I det vanligtvis våldsfria sociala livet agerar individer alltför fredligt och medhjälpigt inför andra för att kunna engagera sig i våld. Enligt Collins ägnar sig individer gärna åt verbala

konflikter, men är mindre våldsamma än vad som ofta antas. Collins (2008) menar att all interaktion – även våldsinteraktion – är knuten till *situation, kontext* och *positionsrelationer* mellan aktörer (Collins 2004). Aktörerna i interaktionen producerar och reproducerar den underlägsna och den överlägsna (dominerande) aktören. Det är ofta i den narrativa processen som den överlägsna respektive den underlägsna utses vilket medverkar till konstruktionen av den specifika situationen – det gäller även våldssituationer under krig (Collins 2004, 2008).

Émile Durkheim (1897/1987) menar att en krigssituation påverkar det kollektiva medvetandet i ett samhälle, till exempel genom att individen inte längre begränsas av förkrigstidens moralregler och auktoriteter. Detta samhällstillstånd går under benämningen *normupplösning*, ett begrepp som kan användas för att förklara sönderfallet av den sociala ordningen i samhället när kriget börjar (jfr Tomasi 1993, om begrepp ”anomie”). Lois Pressers (2013) studie målar upp en mångsidig bild av den sociala verkligheten, särskilt i en krigssituation, där det som uppfattas som en rättfärdig handling av den ena, ses som en förbrytelse av den andra. Verklighetens mångsidighet produceras och reproduceras bland annat via berättelser. Dessa berättelser producerar och reproducerar dominerande aktörer i våldssituationer som skaffar sig ett slags *tillstånd* att skada den underordnade aktören. Presser uppmärksammar att de dominerande aktörerna definierar sig som så *maktlösa* att de inte kan undvika att skada de underordnade. De dominerande aktörerna får samhälleligt tillstånd att utöva våld, men de verkar också fångas i ett *våldsinteraktivt nät* utan återvändsgränd.

Berättelser kan också producera och reproducera ett omänskliggörande av målet för våldsattacker. Presser (2013) skriver om hur tutsier i Rwanda före och under folkmordet 1994 kallades ”kackerlackor” och ”hundar”, och judarna i Nazityskland kallades ”råttor”. Att nedvärdera målet för våldsattack innebär att konstruera en varelse som är mindre komplex än våldsutövaren själv, och detta bekräftar att våldet är *rättfärdigt* (jfr Katz 1988:12–15, om begrepp ”righteous slaughter”). Presser uppmärksammar att de dominerande aktörerna som utövar våld ofta är påverkade av de berättelser som produceras, reproduceras och distribueras i samhället. Han menar att den nya sociala ordningen som uppstår under ett krig kan bidra till att den utsatte avhumaniseras. Det vanliga är också att våldsutövningen normaliseras i vardagsinteraktion och därmed blir en rådande norm i krigssamhället.

David Wästerfors (2014) kritiserar Pressers studie med hänvisning till bristande teoretiskt och empiriskt intresse för mellanmänsklig interaktion i våldssituationer. Wästerfors menar att det finns våldsforskning (till exempel Randall Collins och Jack Katz våldsanalyser) som ger verktyg för mer direkta och komplexa sätt att analysera våldssituationer, genom att uppmärksamma känslor, våldsmetoder, våldstyper och den interaktiva dynamiken som integreras i narrativa strukturer.

I tidigare forskning om fenomenet ”krigsvåld” används Collins (2008) men hans resonemang utvecklas vanligtvis inte – krigsvåld analyseras i dessa studier inte som ett interaktivt och situationsbetingat fenomen. Studierna håller sig istället på en övergripande makronivå och författarna fokuserar inte på att analysera relationer mellan våldsverkaren/våldsdrabbade och situationen, mellan våldsverkaren/våldsdrabbade och publiken

eller mellan våldsverkaren och de våldsdrabbade. Det vanliga är dessutom att författarna inte centrerar sin analys kring empiriskt material. Studierna kan beskrivas som en berättelse om krigsvåld utan att någon analys av berättelser görs (se t.ex. Malešević 2010 samt Blattman & Miguel 2009). Liknande kritik formuleras av Wästerfors (2014) när han recenserar Pressers (2013) bok. Förekomsten av sådan kritik är ett argument för behovet av våldsstudier som ser våld som ett interaktivt fenomen.

I efterföljande avsnitt analyseras framför allt interaktioner som gestaltar våldsutövares (de överlägnas) maktutövande och intervjupersonernas berättelse om dessa interaktioner. I dessa berättelser presenteras intervjupersonen och / eller den utsatte som underkastad (Wrong 1979:26, 42, 222–225). Kategorin ”våld” är ingen objektiv kategori utan den konstitueras i interaktion mellan individer, i själva definitionen av den specifika våldssituationen (Collins 2008; Schinkel 2004). Den kan betraktas som en abstraktion eller ett socialt fenomen (Stanko 2003; Åkerström 2002). Enligt Åkerström (2002) kan definitioner av fenomenet ”våld” också ses som ett resultat av en *moralisk produktion* och ett *gränsdragningsarbete*. Hon menar att innehållet i begreppet våld inte är självklart och att aktörernas position i interaktionen samt kontexten där interaktionen utspelas har betydelse i definitionsprocessen. Betz (1977) menar att begreppet ”våld” har fördömande kraft och att det moraliska ansvaret hos våldsverkaren implicit konstruerar agerandet som moraliskt förkastligt. Även våldsverkaren och de våldsdrabbade kan själva brottas med moraliska frågor efter våldssituationen (Stanko 2003; Åkerström 2002; Katz 1988; Athens 1997; Betz 1977).

Definitioner av ”krigsvåld” i min studie har sin upprinnelse i överlevandes beskrivningar av krigsvåld under kriget i Bosnien samt i de diskursiva mönster som konstruerar kategorin ”krigsvåld”. Alla intervjupersonerna i min studie definierar våldet under kriget som moraliskt fel och förkastligt. Synsätten hos de ovan nämnda forskarna ter sig användbara i min ambition att analysera de intervjuades berättelser om våld, både som analytisk utgångspunkt och som föremål för nyanseringar. Mina analytiska upptäckter presenteras under följande teman: (1) Berättelser om krigsvåld och ny social ordning, (2) Berättelser om krigsvåld och människolidande och (3) Berättelser om krigsvåld och människoslakt.

Berättelser om krigsvåld och ny social ordning

Tidigare forskning som berör våldet under kriget i Bosnien och Hercegovina har, som redan nämnts, uppmärksammat vikten av efterkrigsberättelser (Basic 2015a, 2015b, 2015c, 2015d, 2015e, 2013; Steflja 2010; Mannergren Selimovic 2010; Ma ek 2009; Houge 2009, 2008; Skjelsbæk 2007; Bougarel, Helms & Duijzings 2007; Stover & Weinstein 2004). Berättelser om fenomenet ”krigsvåld” i min studie producerar och reproducerar bilden av ett sönderfall av den sociala ordningen som fanns i samhället före kriget. Det dagliga våldsutövandet under kriget *organiseras* och *ritualiseras* och blir en norm i samhället snarare än undantag. I berättelser om krigsvåldet framträder bilden av att den sociala ordningen som fanns i samhället före kriget förkastas och att krigets sociala ordning istället träder fram och upprätthålls.

Kriget gjorde entré i Ljubija³ i slutet av våren 1992 när serbiska soldater och poliser övertog kontrollen över den lokala förvaltningen utan väpnat motstånd. Flera byar i Ljubija-området (exempelvis Hambarine, Briševo och Bišćani) beskötts av serbiskt artilleri samtidigt som media spred propaganda om ”muslimska och kroatiska krigsförbrytelser mot serber” för att frambringa panik (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT; Wesselingh & Vaulering 2005). Människorna från dessa byar var inte beväpnade för att försvara sig och de sökte skydd i berg och dalar kring Ljubija. En stor del av de flyende fångades av serbiska soldater och poliser och en del avrättades direkt i skogarna. Andra transporterades till Ljubija där de först misshandlades på stadens centrala torg eller på fotbollsstadion, för att sedan avrättas på fotbollsstadion eller på andra platser runt Ljubija (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT; Wesselingh & Vaulering 2005). Intervjupersonen Vlado berättar om en våldssituation på Ljubijas centrala torg som han bevittnat:

Jag kommer aldrig att glömma när det i centrum låg 15 muslimer på magen och serber slog dem och sjöng ”vem säger, vem ljuger att Serbien är litet.” Vilka uniformerade vildar för helvete. De hoppade på deras ryggar och sparkade på deras huvuden som rörde sig livlöst, som en fotboll. Det ekar fortfarande i mitt huvud hur de stackars människorna skrek. Sången också, ”vem säger, vem ljuger”.

Collins (2008) menar att våld är svårt att genomföra men inte omöjligt. Det kräver i regel uppladdning – man måste tränas och tränas, eller drillas i en armé, eller på andra sätt förmås att ta steget över den spänning och den rädsla som vanligtvis håller oss tillbaka när en konfrontation eskalerar. Vlados berättelse handlar om en episod ”mitt i” ett skeende, som troligen hade pågått en längre tid. Förenta nationerna, Haagtribunalen samt Bosnien och Hercegovinas tribunal för krigsbrott rapporterar om aktiviteter som pågått flera år innan kriget började. Dessa rapporter och domar återger år av propaganda från serbiskt håll, serbisk mobilisering, identitetsbildning i kontrast till andra och produktion av nidsbilder av bosniaker och kroater. Det rapporteras också om exempelvis uttrycklig våldsglorifiering och återupptagande av gamla serbiska ideal från tidigare krig (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; ICTY 2015a; ICTY 2015b; Court of Bosnia and Herzegovina 2015). Även på Ljubijas centrala torg bör det ha hänt saker innan soldaterna började hoppa på de drabbades ryggar, och förmodligen har soldaterna genomgått ett slags identitetsbyte i och med att de upptagits i armén, fått uniformer och vapen. Själva sången skulle med Collins begreppsapparat kunna tolkas som ett slags sätt att suggerera fram våld, ungefär som hejarsor suggererar fram stöd för ett idrottslag.

3 Före krigsutbrottet var Ljubija ett mångkulturellt samhälle. Invånarna bodde i två administrativa delar. Övre Ljubija var etniskt mixat och invånarna bodde för det mesta i lägenheter. I Nedre Ljubija bodde för det mesta bosniaker och infrastrukturen var präglad av villor. De flesta invånarna jobbade före kriget i Järngruvan Ljubija där järnmalm utvanns.

Vlado dramatiserar situationen med målet att framställa våldsverkarnas agerande som moraliskt förkastligt ("Vilka uniformerade vildar för helvete") och de våldsdrabbades position som ett typexempel på underkastelse och svaghet (Wrong 1979; Betz 1977; Åkerström 2002; Collins 2008). De som är drabbade av våld ligger "på magen" och är svaga, de är nästan icke-agerande. Jag skriver "nästan" för att det finns en aktivitet som Vlado uppmärksammar, nämligen att dessa individer skriker i samband med misshandeln. Dessa skrik finns i berättelsen 14 år efter situationen som beskrivs. Upplevelsen av våldsutövarna och de utsatta som Vlado presenterar fortsätter alltså att existera långt efter stunden då våldet utövades. Vlado säger att det fortfarande "ekar" i hans huvud och att han "kommer aldrig att glömma". Det verkar som att berättelserna om våldsverkarna och de våldsdrabbade fortfarande lever, även långt efter kriget.

Det som fortfarande ekar i Vlados huvud är även sången: "vem säger, vem ljuger att Serbien är litet." Vlado framställer våldsutövarna som en sammanhållen våldsutövande grupp. I sin beskrivning gör han en etnisk generalisering av våldsutövande och våldsutsatthet (Katz 1988:237–273). Thomas Hylland Eriksen (1993) menar att etnisk identitet är en pågående relationsprocess mellan aktörer som upplever sig själva som distanserade från medlemmar av andra grupperingar och med vilka de har eller anser sig ha ett minimum av regelbunden interaktion. Etnisk identitet grundas på en kontrast i relationen till andra. Hylland Eriksen anser att en etnisk identitet är mest väsentlig när den upplevs som hotad. Vlado benämner inte våldsutövarna som soldater eller poliser, utan han säger att "serber" som utövade våld sjöng en serbisk nationalistisk sång. För att etniskt generalisera de våldsdrabbade konstruerar Vlado de misshandlade i situationen som "muslimer". Han gör en etnisk generalisering som grundar sig på ett motsatsförhållande mellan kategorier.

Genom sin berättelse om krigsvåld uppmärksammar Vlado ett sönderfall av den sociala kontrollen, som i hans ögon framträdde i Ljubija med krigets början. En sådan våldsutövning kunde inte beskådas i Ljubija innan kriget började. Den sociala kontrollen i samhället före kriget kunde ju inte acceptera en situation där en grupp individer misshandlas offentligt på ett torg, att de våldsdrabbade skriker och att våldsverkarna sjunger.

En intressant fråga är *hur* Vlado beskriver våldsutövarna och publiken i våldssituationen på Ljubias centrala torg. I hans berättelse framställs våldsutövarna som självsäkra under våldsutövningen, så säkra att de sjunger. Vlado uttrycker sin avsky men säger ingenting om hur övrig publik reagerade.

I fråga om straffet efter ett brott lägger Durkheim (1893/1964:80–96) vikt vid straffandets rituella natur och hämnings roll. Han menar att straffet måste bli synligt för alla, att det måste visas upp som i en ceremoni eller ett skådespel (se även i Collins 1992:110). Collins (2008, 2004) menar att våldsutövande som rättfärdigas som straffet för ett påstått brott kan verifiera och förstärka den kollektiva uppfattningen, känslorna och föreställningarna och därigenom den sociala solidariteten. Ett exempel på sammanhållning bland dem som utövar våld och publiken som beskådar våldsutövningen fick jag återberättat av flera informanter under mitt fältarbete i Ljubija. (Jag

har själv delvis bevittnat denna situation under kriget, frågat om den under fältarbetet samt analyserat en del av mina erfarenheter i Basic 2005:31–33.)

Samira berättar under en fältintervju att hon sett hur en livlös människokropp sparkas av flera individer på Ljubijas centrala torg och hur åskådare jublar. Bakgrunden är att en före detta polis utpekats av media som ansvarig för en attack riktad mot serbiska soldater. Efter några månader blir han tillfångatagen av serbiska soldater i skogen kring Ljubija. Hans till synes livlösa kropp kastas från en lastbil ut på Ljubijas centrala torg. Samira säger att hon stod i ett fönster högt ovanför torget och tittade ut. Hon berättar att när informationen om tillfångatagandet av polisen spreds i Ljubija kom en ”folkmobb” springande till torget från en gata som hon kunde iaktta. Samira berättar att det på torget samlades hundratals serbiska soldater, poliser och civila män, kvinnor och barn. Flertalet individer på torget sköt i luften och jublade samtidigt som de sparkade på polisens livlösa kropp. Samira berättar särskilt om sin granne och hans familj i den våldsamma situationen. Grannen var tidigare anställd i järngruvan men är nu uniformerad och beväpnad. Han skrattar och talar högt. Hans son är också med, beväpnad. Han skjuter i luften. Grannens dotter och fru är också med. Frun är klädd i så kallad hemmakläanning (en praktisk känning som enbart användes i och kring hemmet) och dottern har idrottskläder på sig. De två sparkar på den livlösa kroppen. Efter sekvensen som utspelas på Ljubijas centrala torg fick Samira berättat för sig att polisen avrättades direkt i skogen när han tillfångatogs samt att han efter våldssekvensen i Ljubija transporterades vidare till Hambarine där soldaterna grillade honom på spett (Fältanteckningar).

Presser (2013) menar att den sociala verkligheten är mångsidig, särskilt i en krigssituation. Samiras berättelse målar upp bilden att våldsutövarna och publiken definierade ”polisen” som en avvikare som inte respekterade den rådande sociala ordningen (eller rådande upplösning av den sociala ordningen, utifrån Vlados och Samiras perspektiv) och som därför skulle straffas. Straffet utdelades genom offentlig våldsutövning och genom publikens deltagande (Durkheim 1893/1964: 80–96; Collins 1992: 110). Att en stor samling individer deltar möjliggör denna ceremoni som uppfyller samhällssystemets behov av att bevara den nya sociala ordning som tillåter våldsutövning av den här typen.

Samira uppmärksammar även implicit att den sociala kontroll som fanns före kriget inte tillät en avrättning mitt i skogen, och heller inte att man sparkade på någons livlösa kropp, offentligt, på ett torg. Det verkar som att händelsen under kriget får funktionen att stärka sammanhållningen hos våldsutövarna och möjliggöra nästkommande våldsutövning. I ovan nämnda exempel har vi ett läge där våldsutövandet i ett krigssamhälle ökade dramatiskt. Collins (2008) menar att våldsutövande som ritualiseras, det vill säga utövas dagligen, organiseras och blir en norm i ett krigssamhälle. I detta fall uppstod nya avvikare och nya brott, till exempel brottet att vägra delta i krigets våldsutövning. En gammal social ordning förkastas och en ny träder fram och bevaras.

Berättelser om krigsvåld och människolidande

Berättelser om fenomenet ”krigsvåld” producerar och reproducerar bilden av mänskligt lidande under kriget. I dessa berättelser konstrueras den moraliskt rätta handlingen som en kontrast till berättelser om lidande under kriget. Berättelser om krigsvåld målar upp bilden av våldsvverkaren som en farlig, ond och ”idealisk” fiende, som en verklig men avlägsen brottsling som ses som ett tydlig hot mot den rådande samhällsordningen före kriget.

I den nya krigsordningen normaliserades existensen av koncentrationsläger i samhället. Till exempel i Omarskaläget hölls under fruktansvärda förhållanden, mellan 5 000 och 7 000 bosniaker och kroater under sommaren 1992 (inklusive 37 kvinnor). Hundratals dog av svält, misshandel och avrättningar. Hundratals transporterades till olika platser och avrättades (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-98-30/1-A; Case No.: IT-95-8-S; Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT; Wesselingh & Vaulering 2005). Intervjupersonerna som suttit i koncentrationsläger berättar att fångar dog i massor på grund av matbrist, sjukdomar, misshandel och planerade avrättningar. Redskapen var sällan eldvapen, snarare slagträ eller knivar. Enligt de intervjuade hade alla fångar gått ner cirka 20 till 40 kilo och var så utmärklade att de hade svårt att resa sig upp eller röra på sig. Den allmänna stämningen och den ritualiserade våldsutövningen i koncentrationslägren gjorde att fångarna blev viljelösa och stundvis verkar de bara ha väntat på att bli dödade så att plågan skulle ta slut (Basic 2007:46). Dessa berättelser är i linje med vetenskapliga rapporter och domar efter kriget (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-98-30/1-A; Case No.: IT-95-8-S). Nesim, en före detta koncentrationslägerfånge, berättar:

Bakom ryggen Goran, bara en meter bakom dig så slaktade de och flådde folk. Det var skrik och oväsen. Det hände vid fötterna på dem som låg i sista raden, jag låg kanske i fjärde. Jag vet inte om du någonsin hört en människas skrik i ångest och smärta medan någon plågar henne. Det är en helt annan sak när någon gråter på grund av emotionella orsaker. Det går fortfarande kalla kårar igenom mig när jag hör någon gråta. Folk grät av plågan, de bad om att bli dödade så att de slapp smärtan. Detta får ens blod att isas. [...] Ingen råkade värre ut än Stipo [en individ från Prijedor som både Nesim och jag känner], honom spände de fast mellan fyra skåpbilar, jag kunde höra detta. De torterade honom. [...] De misshandlade honom hela dagar i sträck medan de drack och sjöng; det finns inget garde utan ”kokarde” [serbiska riksvapnet] eller soldater utan ”četnik” [serbisk paramilitär soldat].

Nesim uppmärksammar, likt Vlado, ”skrik”, misshandel och nationalistisk sång när han beskriver den våldsamma situationen. Dessutom lägger Nesim märke till människoslakt, tortyr och ”skrik i ångest” när en människa lider. Särskild tonvikt i berättelserna ovan läggs i detta som Nesim hör. Hörselintrycken kan ses som den diskursiva grunden för presentationen av våldsvverkaren och de som drabbats av våld. Nesim säger

att det ”går fortfarande kalla kårar igenom” honom när han ”hör någon gråta” och på så sätt uppmärksammar han vikten av den beskrivna situationen för hans nuvarande liv.

Berättelser om sexualiserat krigsvåld ger också ett exempel på hur våldet och dess effekter fortsätter att påverka individer efter kriget i Bosnien. Milanko säger: ”Jag mår dåligt av det, de tar på sig uniformen och åker till byarna och våldtar och dödar kvinnor”, Radovan också: ”Vem ger oss rätten att våldta någons syster och mor.” Rada berättar: ”Under kriget, i den här lägenheten, när Brisevo blev massakrerad, fick jag mycket stryk av serber och min granne blev våldtagen.” Nada säger att hon såg soldater och poliser genom ett fönster när de ”festade vid Glashuset. Där våldtog de kvinnor. Berusade.” Den berusade gruppen soldater och poliser ”fortsatte vidare och våldtog Gara [en granne som blev våldtagen].” Bela säger också att ”Ranka och Anka [två väninnor till Bela] blev helt kritvita, jag frågade dem vad det var med dem och de svarade att här kommer Laic. Han hade våldtagit dem massor av gånger under kriget.” (Alla personer som nämns i stycket ovan är boende i Ljubija och de känner varandra från tiden före kriget.).

Även berättelser från koncentrationsläger innehåller inslag av sexualiserat krigsvåld som till exempel i Zahirs berättelse: ”Vildar [Zahir menar vakter], de tvingade den gamle Adnan [en annan intagen] att våldta en flicka, hon var inte äldre än 15 år. De har också tvingat män på varandra”.

De våldtäkter som beskrivs verkar ha ritualiserade inslag (”de tar på sig uniformen”) och är etniskt riktade (”fick jag mycket stryk av serber och min granne blev våldtagen”). Berättelser om sexualiserat krigsvåld stödjer mitt argument att krigsvåld under Bosnienkriget var mer personligt/individualiserat – att det i många fall var grannar som begick brott mot personer de kände eller mot personer som de hade i sina egna sociala nätverk före kriget. Även rättegångsdomar efter kriget visar att krigsvåldet ofta hade en individualiserad och personlig karaktär för att inblandade kände varandra, de var grannar (Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT). FN-rapporter kännetecknas dessutom av en karakterisering av förövarna som sadistiska (Greve & Bergsmo 1994).

Intervjupersonerna i denna studie framställer våldsverkarna som stora, starka, onda och icke-mänskliga. Lidandet som våldsverkarna skapar konstruerar de som aktörer på avstånd, som ett hot. Framställningen av våldsutövarna producerar och reproducerar bilden av dem som drabbats av våld – de som framställs som svaga och underordnade. Genom att kategorisera våldsutövarna som sådana instruerar aktörerna också andra att identifiera resultatet av våldsutövarnas handlingar. Genom tillskrivningen av våldsutövarens position pekar de intervjuade alltså underförstått ut våldsutövarens komplementära motsats – den våldsdrabbade. Lägg märke till hur våldsutövaren och den våldsdrabbade konstitueras samtidigt i de föregående empiriska exemplen. Våldsutövarnas handlingar tar tydligast form som en konkret dramatik och ett explicit utpekande.

Implicit konstruerar aktörerna i denna studie rätt moral när de tar avstånd från våldsutövarnas agerande. Med andra ord har det avståndstagande som framträder under samtalen med intervjupersonerna en moralisk innebörd (Åkerström 2002; Betz 1977). Collins (2008) menar att våld är svårt att agera, att individer mestadels är be-

nägna att hjälpa andra människor. Nesims och Zahirs berättelse kan t.ex. ses som en verbal reaktion på förväntningar som inte blivit uppfyllda. Dessa förväntningar, såsom att hjälpa en människa i nöd, är exempel på moraliskt rätta handlingar, som enligt deras perspektiv uteblir i våldssituationerna de återberättar. De verkar vara överraskade av vakternas extrema våldsutövning och det lidande de orsakar. Nesim och Zahir konstruerar implicit det moraliskt rätta handlandet i våldssituationen som en kontrast till detta som de återberättat.

Ovannämnda berättelser om krigsvåld är ett exempel på en särskild krigsinteraktion som inbegriper upprätthållande av normalitet i olika relationer, dels mellan våldsutövarna och de våldsdrabbade, dels mellan våldsutövarna och berättaren. Dessa interaktioner genomsyras av en återberättad distansering mellan aktörer där krigets sociala ordning definieras. De intervjuade framställer våldsutövarna som farliga, galna och onda – ena sidan ett tydligt hot mot den rådande ordningen före kriget, å andra sidan en ideal fiende, en verklig men avlägsen brottsling.

Berättelser om krigsvåld och människoslakt

Berättelser om fenomenet ”krigsvåld” producerar och reproducerar bilden av avhumaniserade våldsdrabbade aktörer som ofta framställs som slaktade i våldssituationer. Berättarens dramatisering av våldssituationen ger inblick i berättarens upplevelse av hot mot sin egen och andras fysiska existens samt etniska identiteter – beskrivningen av krigsvåldssituationen förstärks med en *etniskt våldsrituell symbolik*. Våldsutövningen skildras som genomförd både med byråkratisk planering (med hjälp av listor) och utan den typen av planering. Våldsutövarna konstrueras som organiserade och rationella (som agerar våld byråkratiskt planerat, till exempel med hjälp av listor) samt som spontana (som agerar våld spontant, utan någon byråkratisk planering).

Avhumaniseringen av icke-serbiska invånare i nordvästra Bosnien medförde att fler och fler av dem dödades. Bosniaker och kroater fördes successivt till koncentrationsläger och misshandel och tortyr förekom dagligen på polisstationer och militärpolisens högkvarter. I flera fall dödades icke-serber mitt på dagen, på fram- eller baksidan av sina hus och framför sina familjer och grannar (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Wesselingh & Vaulering 2005).

De intervjuades berättelser om krigsvåld målar upp bilden av avhumaniserade våldsdrabbade aktörer. Dessa individer framställs många gånger som slaktade i våldssituationer. Alma blev arresterad tillsammans med nästan alla invånare i sin by och soldater och poliser vaktade gruppen på en skolgård. Hon berättar om en serie våldssituationer i hennes by under kriget:

Där fanns den berömde ”Vojvoda” [fältherren]. Han samlade in sina grannar redan i början och skar halsen av dem alla. De hittade den massgraven nyligen och grävde upp 13–14 människor. En person hade de huggit av huvudet på och spetsat det på en påle, sedan kallade de på hans hustru och sa att hennes man ville prata med henne.

Hur krigsvåldet blev en del av vardagen beskriver Irfan: ”Vi hade alla valts ut till slakten, vi skulle förintas, punkt slut. De började med de intellektuella, ingen av dem överlevde.” Våldsutövarna i nordvästra Bosnien förfogade över listor på ”kända” personer i samhället, till exempel lokala ledare, intellektuella, politiker, kriminella och förmögna som vanligtvis fängslades, rånades och likviderades (Wesselingh & Vaule-ring 2005; Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T). När Irfan säger att de ”började med de intellektuella” konstrueras våldsutövarna på så sätt som organiserade och rationella i sitt våldsagerande.

Även berättelser från koncentrationsläger innehåller exempel på organiserade, rationella och spontana våldsutövare. Det var, enligt intervjupersonerna, vanligt att våldsutövarna kom till lägret och letade efter folk utifrån sina listor för att misshandla eller döda dem. Det var också vanligt med mord som utfördes på beställning. En före detta koncentrationslägerfånge säger: ”på beställning tog de ut folk som de slaktade.” Enligt intervjupersonerna kunde det vara så att någon ville göra sig av med en rik granne, som var lägerfånge, för att ta över hans egendom och kapital och därför betalade de våldsverkarna för att genomföra mord. Sådant förekom dagligen berättar alla intervjupersoner som var i koncentrationsläger. Intervjupersonerna säger att det mestadels var på nätterna som våldsverkarna sökte individer efter namn och på morgonen kunde man ibland se personen ligga på en hög av lik utanför ”vita huset” (Basic 2013, 2007; Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-98-30/1-A; Case No.: IT-95-8-S; Wesselingh & Vaule-ring 2005).

Flera intervjupersoner beskriver vittförgrenad ritualiserad våldsutövning under kriget i nordvästra Bosnien och i beskrivningarna avhandlas inte sällan brutalt slaktande av människor. Berättelserna genomsyras av framställningen av våldsutövarens storhet, som när Alma säger att ”Vojvoda” styr och har makten, och att hans styrka inte kan ifrågasättas. Våldsutövaren konstrueras som överlägsen – den kan till exempel döda, lemlästa och förrinta familjer.

Dramatiseringen av krigsvåldssituationen ovan förstärks med en etniskt våldsrитуell symbolik (Presser 2013; Collins 2008, 2004; Hylland Eriksen 1993; Katz 1988:237–273). De individer som slaktas i de empiriska exemplen ovan är bosniaker och kroater, de som slaktar är serbiska poliser och soldater. Alma använder även benämningen ”vojvoda.” Före, under och efter kriget i Bosnien figurerade denna benämning bara i de fall där det handlade om fältherren för de serbiska styrkorna. Begreppet ”vojvoda” betyder med andra ord en ”serbisk fältherre” och har etniciteten inbyggd. Hylland Eriksen (1993) menar att den etniska identitetens betydelse är störst när den uppfattas som hotad. I den ovan nämnda beskrivningen framställs de våldsdrabbades och berättarens etniska identiteter som hotade i samma mån som deras fysiska existens.

Den byråkratiska laddningen (listorna) i berättelser om ritualiserad våldsutövning under kriget kan i efterkrigets berättelser antyda ett rättfärdigande av våldshandlingar under kriget (Presser 2013). Listorna kan uppfattas som ett slags tillstånd som gav våldsverkarna ”rätt” att döda de drabbade. De ”synliga” i samhället hade en stämpel på sig som gjorde dem extra mottagliga för krigsvåldet som blev normativt accepterat i samhället. Verkligheten är mångsidig, särskild under ett krig, menar Presser (2013).

Det som är den värsta förbrytelsen för de flesta såsom att rikta våldsutövningen mot civila, kan bli en stor hjältegång för andra – förmodligen beroende på om kriget är avslutat eller inte, om våldssekvensen återges eller observeras samt om berättarna tar avstånd från krigsvåldet eller inte. I denna studie tar alla berättarna avstånd från krigsvåldet och framhåller det som moraliskt förkastligt.

Definitioner av krigsvåld – slutdiskussion

Definitioner av ”krigsvåld” i denna studie har sin utgångspunkt i överlevandes berättelser om krigsvåld under kriget i Bosnien samt i de diskursiva mönster som konstruerar kategorin ”krigsvåld” i beskrivningarna. Begreppet ”krigsvåld” konstrueras i studiens empiriska material när överlevare berättar om en ny social ordning, människolidande, sexuellt våld och människoslakt i krigssamhället. Krigsvåld definieras efter kriget i de studerade berättelserna som moraliskt fel och förkastligt.

I berättelserna om fenomenet ”krigsvåld” träder bilden fram av ett sönderfall av den sociala ordningen i samhället före kriget. Våldsutövningen under kriget framställs som *organiserad* och *ritualiserad* och detta skapar en bild av att våldsutövningen blev en norm i samhället, snarare än ett undantag. Berättelserna om fenomenet ”krigsvåld” producerar och reproducerar bilden av mänskligt lidande och människoslakt. De som drabbades av våldet framställs som avhumaniserade och stämplade som ”lämpliga” att utsättas för våld. I dessa berättelser konstrueras våldsverkaren som en farlig, ond och ”idealisk” fiende. Han framställs som en verklig, mäktig men främmande brottsling som utgör ett tydligt hot mot den samhällsordning som fanns före kriget. Berättelser om krigsvåldssituationer, våldsutövarna och de våldsdrabbade förstärks med en *etniskt våldsrитуell symbolik* (”kokarde”, ”četnik”, ”serber”, ”muslimer”, ”vojvoda”). Berättarna gör dels en etnisk generalisering som grundar sig på ett motsatsförhållande mellan etniska kategorier, dels en återgivning av sin egen och de våldsdrabbades fysiska existens och etniska identitet som hotad i våldssituationen.

Diskursiva inslag i berättelserna ger en bild av sönderfallet av den sociala ordningen som fanns i samhället före kriget. I berättelserna återges en normupplösning som möjliggör den ritualiserade våldsutövningen under kriget. Utvecklingen bidrar till en normalisering av krigsvåld trots att det resulterar i ett oerhört mänskligt lidande. Synen på krigsvåld definieras i berättelserna som ambivalent. Krigsvåld ses som tillåtet och normativt accepterat under kriget, när många återges delta i våldshandlingar. Det ses som otillåtet och fördömt framför allt i efterhand, i efterkrigsberättelser (”Jag mår dåligt av det”; ”Vem ger oss rätten att våldta någons syster och mor”). Definitionen av kategorin ”krigsvåld” är mångfacetterad och den verkar formuleras olika beroende på om det är krig eller inte, om den återges eller observeras, samt beroende på vem som berättar. För vissa individer är våldsutövning som drabbar civila under kriget en hjältegång (se även i Basic 2015c).

Förintelsen under andra världskriget var i många fall högeffektiv och industrialiserad; man strävade efter att döda på distans (Bauman 1991; Browning 1992; Megargee 2013a, 2013b). Forskarna uppmärksammar soldaternas svårigheter att avrätta indivi-

der på nära håll. Krigsvåld i nordvästra Bosnien återges istället som *individualiserad våldsutövning* där våldsverkarna många gånger kände de utsatta för våldet. I berättelser framkommer att redskapen sällan var eldvapen, utan oftare slagträ eller knivar. Detta kan jämföras med våldsexempel från Rwanda i Hatzfeld (2005) där våldet verkar mer likt det som återges i mitt material, än andra världskrigets förintelsevåld.

Våldsverkarna framställs i denna studie som att de kände njutning av att förnedra, misshandla, döda och på olika andra sätt orsaka smärta. En förklaring till soldaternas beteende kan vara att soldater i ett krig pressas att vara tappra i närstrider, med målsättningen att härska över den andre, fienden. Fienden är målet för våldsutövningen, den ska utsättas för våld och neutraliseras. Berättelserna i denna studie, vetenskapliga rapporter och domar efter kriget pekar på att soldater och poliser i nordvästra Bosnien inte befann sig nära något slagfält och det gjorde att civila fick fienderollen. Genom att utsätta civila för våld bekräftades soldaternas övermakt över fienden, även om fienden var av abstrakt typ, obeväpnad och ofarlig (Wesselingh & Vaulering 2005; Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-98-30/1-A; Case No.: IT-95-8-S; Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT). En annan förklaring kan vara det mått av mobilisering och emotionell uppladdning som ägt rum före kriget, med demoniska bilder av fienden. Troligen brutaliserades människor i denna process.

De mellanmännsliga interaktioner som våldet fött fortgår efter att själva våldssituationen avslutats. Återgivningar av våldsverkare och våldsdrabbade från kriget existerar inte enbart som en verbal konstruktion i dagens Bosnien. Berättelser om våldsamma situationer lever sitt eget liv efter kriget och fortsätter att ha betydelse för individer och samhällsliv. Individer som fördrevs från nordvästra Bosnien under kriget på 1990-talet är i juridisk mening en erkänd våldsdrabbad offerkategori. De har alla utsatts för brott mot de mänskliga rättigheterna och de flesta för våldsbrott av olika slag (Greve & Bergsmo 1994; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-98-30/1-A; Case No.: IT-95-8-S; Wesselingh & Vaulering 2005). Ett flertal förövare har blivit dömda av Haagtribunalen och Bosnien och Hercegovinas tribunal för krigsbrott (ICTY 2015a; ICTY 2015b; Court of Bosnia and Herzegovina 2015). De brott som begåtts i Prijedor och Ljubija är kvalificerade som folkmord enligt åtal mot de före detta serbiska ledarna Radovan Karadzic och Ratko Mladic (Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT). De flesta intervjuade i denna studie har upplevt och överlevt kriget i Prijedor och / eller Ljubija. Dessa individer har en pågående relation till dessa samhällen idag – de bor där permanent eller tillbringar somrarna i Prijedor och / eller Ljubija (Basic 2015c). En analys av hanteringen av upplevda eller beskrivna våldssituationer, i ett samhälle som existerar som en produkt av en serie våldshandlingar under kriget, måste utföras parallellt på institutionell nivå och individnivå. Institutionerna i den administrativa enheten Republika Srpska (som Prijedor och Ljubija nu administrativt tillhör) förnekar folkmordet, och detta sätt att hantera händelseförloppet under kriget bör bli ett centralt tema i framtida analyser av fenomenen ”krigsvåld”, ”offerskap” och ”försoning” efter kriget (jfr Becirevics, 2010, analys av förnekandet av folkmordet i Bosnien). Republika Srpskas existens grundas på det

folkmord som begåtts i Prijedor, Ljubija, liksom i andra städer i Bosnien och Hercegovina (Greve & Bergsmo, 1994; Case No.: IT-97-24-T; Case No.: IT-99-36-T; Case No.: IT-09-92-PT; Case No.: IT-95-5/18-PT; Wesselingh & Vaulering 2005). Det är därför viktigt att analysera de politiska eliternas förnekelse av den systematik i våldshandlingarna under kriget som förmedlas i Haag-tribunalen, Bosnien och Hercegovinas tribunal för krigsbrott samt bosnisk massmedia. Berättelserna i mitt empiriska material tycks vara påverkade av (eller sammanfalla med) retoriken som förmedlas i dessa forum. När informanter betonar förintelse och systematiken i de genomförda våldshandlingarna under kriget producerar och reproducerar de bilden av en gemensam kamp på en kollektiv nivå som verkar ha som mål ett erkännande av de beskrivna våldssituationerna som ett folkmord.

En intressant fråga som väckts under arbetet med denna studie är hur våldsutövarna berättar om våldssituationer (Athens 1997; Katz 1988). Samtal med dessa aktörer och analys av deras berättelser kan nyansera analysen av fenomenet ”krigsvåld”. Ytterligare en fråga som väckts under arbetet med denna artikel är: Vilken betydelse tilldelas våldsutövarnas och de våldsdrabbades berättelser för samhällsutvecklingen i ett efterkrigssamhälle? Jag menar att det är av stor vikt att studera både våldsutövarnas och de överlevandes berättelser. Genom att berätta sina historier kan de utsätta få erkännande och en viss självaktning, våldsutövarna kan få en chans att förklara för sig själva och andra, att visa skam över sina handlingar och möjligen återställa sin sociala status. Utan denna typ av bearbetning riskerar de som drabbats av våld att leva i en tillvaro utan erkännande och våldsutövarna riskerar att bli permanent bundna till krigstidens gärningar – en klart instabil framtidsgrund för ett efterkrigssamhälle.

En annan intressant aspekt av fenomenet ”krigsvåld” som kan undersökas i framtiden är hur de våldsdrabbades och våldsutövarnas berättelser används i försoningsprocessen efter kriget i Bosnien. I bosnisk massmedia framträder de våldsdrabbade från kriget frekvent men våldsutövarna lyser med sin frånvaro. Frågan är om fängelserna där de dömda våldsutövarna avtjänar sina straff är samlingsplatser för erfarenheter och resurser som kan utnyttjas i försoningsprocesser efter kriget?

Referenser

- Athens, L. (1997) *Violent criminal acts and actors revisited*. Chicago: University of Illinois Press.
- Basic, G. (2015a) ”Reconciliation narratives of survivors from war in Bosnia and Herzegovina”, i P. Venkat & B.M. Bharath, (red.) *Some aspects of community empowerment and resilience* (s. 189–205). New Delhi: Allied Publishers.
- Basic, G. (2015b) ”Stories of sexualized war violence after the Bosnian war”, i A. Filip & M. Platzer, (red.) *Femicide. Targeting of women in conflict: A global issue that demands action. Volume III* (s. 102–105). Vienna: The Academic Council on the United Nations System (ACUNS).
- Basic, G. (2015c) ”Constructing ‘Ideal Victim’ stories of Bosnian war survivors”, *Social inclusion* 3(4):25–37.

- Basic, G. (2015d) "Conditions for reconciliation: Narratives of survivors from the war in Bosnia and Herzegovina", *Journal of criminal justice and security* 17(2): 107–126.
- Basic, G. (2015e) "Victimhood, forgiveness and reconciliation: In stories of Bosnian war survivors", 105–130 i L.O. Eugene (red.) *Forgiveness: Social significance, health impact and psychological effects*. Hauppauge: Nova Science Publishers.
- Basic, G. (2013) "Rituals in the concentration camp: Rejection, morals and adaptation in the narratives from former inmates stories in Bosnia", *Statsvetenskaplig tidskrift* 115(3):225–243.
- Basic, G. (2007) *Would I grill lamb with you? Reconciliation and implacability in stories of former prison-camp detainees*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior 2007:2.
- Basic, G. (2005) *War and crime: Definitions of crime in a Bosnian post-war society*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behavior 2005:2.
- Bauman, Z. (1991) *Modernity and the holocaust*. New York: Cornell University Press.
- Becirevic, E. (2010) "The issue of genocidal intent and denial of genocide: A case study of Bosnia and Herzegovina", *East European politics and societies* 24(4):480–502.
- Betz, J. (1977) "Violence: Garvers definition and a deweyan correction", *Ethics* 87(4):339–351.
- Blattman, C. & E. Miguel (2009) *Civil war*. Berkeley: Center for International and Development Economics Research.
- Blumer, H. (1969/1986) *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley: University of California Press.
- Bougarel, X., E. Helms & G. Duijzings (2007) *The new Bosnian mosaic: Identities, memories and moral claims in a post-war society*. Aldershot: Ashgate Press.
- Browning, C.R. (1992) *Ordinary men: Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland*. London: Harper Collins Publishers.
- Case No.: IT-99-36-T. Judgment in case of Radoslav Brdjanin från den 1 september 2004. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No.: IT-97-24-T. Judgment in case of Milomir Stakic från den 31 juli 2003. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No.: IT-98-30/1-A. Judgment in case of Miroslav Kvočka, Mlado Radic, Zoran Zigic och Dragoljub Prcac från den 28 februari 2005. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No.: IT-95-8-S. Judgment in case of Dusko Sikirica, Damir Dosen och Dragen Kolundzija från den 13 november 2001. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No.: IT-95-5/18-PT. Third amended indictment in case of Radovan Karadžić. 27 February 2009. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).
- Case No.: IT-09-92-PT. Fourth Amended Indictment and Schedules of Incidents in Case of Ratko Mladić. 16 December 2011. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY).

- Cekic, S. (2009) *Research of genocide victims, with a special emphasis on Bosnia and Herzegovina: Problems and issues in scientific theory and methodology*. Sarajevo: Institute for the Research of Crimes Against Humanity and International Law of the University of Sarajevo.
- Court of Bosnia and Herzegovina (2015) Cases before Section for War Crimes. Sarajevo: Court of Bosnia and Herzegovina (<http://www.sudbih.gov.a/?opcija=predmeti&jezik=e>, 20150723).
- Collins, R. (2008) *Violence: A micro-sociological theory*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Collins, R. (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Collins, R. (1992) *Sociological insight: An introduction to non-obvious sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Durkheim, É. (1893/1964) *The division of labour in society*. New York: Free Press.
- Durkheim, É. (1897/1987) *Suicide: A study in sociology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Emerson, R.M., R.I. Fretz & L.L. Shaw (1995) *Writing ethnographic fieldnotes*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Garfinkel, H. (1967/1984) *Studies in ethnomethodology*. New York: Prentice Hall.
- Greve, H.S. & M. Bergsmo (1994) *The Prijedor report*. Annex V. Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to security council resolution 780 (1992). S/194/674/ Add. 2 (Vol. I). New York: United Nations.
- Hatzfeld, J. (2005) *Machete Season: The killers in Rwanda speak*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Hylland Eriksen, T. (1993) *Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives*. London: Pluto Press.
- Holstein, J.A. & J.F. Gubrium. (1995) *The active interview*. Qualitative Research Method Series 37. London: Sage.
- Houge, A.B. (2009) "Seksualisert krigsvold i Bosnia og Hercegovina: Kjønn, etnisitet og seksualitet", *Sosiologi i dag* 39(2):23–42.
- Houge, A.B. (2008) "Subversive victims? The (non) reporting of sexual violence against male victims during the war in Bosnia-Herzegovina", *Nordicom Review* 29(1):63–78.
- ICTY (2015a). The Cases. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (<http://www.icty.org/action/cases/4>, 20150723).
- ICTY (2015b). Judgement List. Haag: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (<http://www.icty.org/sections/TheCases/JudgementList>, 20150723).
- IPC Patria. (2000) *Ni krivi ni dužni. Knjiga nestalih općine Prijedor* [Without Any Reason. Book of the Missing Persons in the Prijedor Municipality]. Sanski Most: IPC Patria and Udruženje Prijedorčanki "Izvor".
- Katz, J. (1988) *Moral and sensual attractions in doing evil*. New York: Basic Books.
- Kleinman, S. & M.A. Copp (1993) *Emotions and fieldwork*. Qualitative Research Method Series 28. London: Sage.

- Maček, I. (2009) *Sarajevo under siege: Anthropology in wartime*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Malešević, S. (2010) *The sociology of war and violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mannergren Selimovic, J. (2010) "Victims and perpetrators: Local responses to the ICTY in Bosnia-Herzegovina." *Focaal: European journal of anthropology* 57:50–61.
- Megargee, P.G. (2013a) *Encyclopedia of camps and ghettos 1933–1945*. Volume I. Washington: United States Holocaust Memorial Museum.
- Megargee, P.G. (2013b) *Encyclopedia of camps and ghettos 1933–1945*. Volume II. Washington: United States Holocaust Memorial Museum.
- Potter, J. (1996/2007) *Representing reality: Discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage Publications.
- Presser, L. (2013) *Why we harm*. London: Rutgers University Press.
- Rapley, T. J. (2001) "The art(fulness) of open-ended interviewing: Some considerations on analysing interviews", *Qualitative research* 1(3):303–323.
- Riessman, C.K. (2008) *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Riessman, C.K. (1993) *Narrative analysis*. Qualitative Research Method Series 30. London: Sage.
- Schinkel, W. (2004) "The will to violence", *Theoretical criminology* 8(1):5–31.
- Tabeau, E. (2009) *Rat u brojkama: Demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999* [The war in numbers: Demographic losses in the wars in the former Yugoslavia from 1991 to 1999]. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (Helsinki Committee for Human Rights in Serbia).
- Tokaca, M. (2013) *Bosanska knjiga mrtvih: Ljudski gubici u BiH 91–95* [The Bosnian book of the dead: Human losses in BiH 91–95]. Sarajevo: Istraživačko dokumentacioni centar (Research and Documentation Center).
- Tomasi, L. (1993) "Social differentiation and the current significance of Emile Durkheim's Anomie", *Social compass* 3:363–374.
- Silverman, D. (1993/2006) *Interpreting qualitative data: Methods for analyzing talk, text and interaction*. London: Thousand Oaks.
- Skjelsbæk, I. (2007) *Voicing silence: A political psychological analysis of the aftermath of the Bosnia-Herzegovinan war rapes*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.
- Stanko, E.A. (2003) *The meanings of violence*. London: Roudedge.
- Steflja, I. (2010) "Identity crisis in post-conflict societies: The ICTY's role in defensive nationalism among the Serbs", *Global change, peace & security* 22(2):231–248.
- Stover E. & H.M. Weinstein (2004) *My neighbour, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wästerfors, D. (2014) "Book review: Why we harm" *Acta sociologica* 57(3):271–272.
- Wrong, H.D. (1979) *Power: Its forms, bases and uses*. New York: Harper & Row.
- Åkerström, M. (2002). "Slaps, punches, pinches – but not violence: Boundary-work in nursing homes for the elderly", *Symbolic interaction* 25(4):515–536.

Wesselingh, I. & A. Vaulering. (2005) *Row memory: Prijedor, laboratory of ethnic cleansing*. London: Saqi Books.

Zwierzchowski, J. & E. Tabeau. (2010) *The 1992–95 war in Bosnia and Herzegovina: Census-based multiple system estimation of causalities' undercount*. Conference paper for the International Research Workshop on 'The Global Costs of Conflict'. Berlin: The Households in Conflict Network (HiCN) and The German Institute for Economic Research (DIW Berlin). 1–2 February 2010.

Kontaktuppgifter till författare

Goran Basic

Fakulteten för samhällsvetenskap, Institutionen för pedagogik

Linnéuniversitetet, 351 95 Växjö

E-post: Goran.Basic@lnu.se

Författarpresentation

Goran Basic är fil. dr i sociologi och universitetslektor i pedagogik vid Institutionen för pedagogik, Linnéuniversitetet. Som forskare har han gjort fältarbeten i Bosnien och Hercegovina, skrivit om efterkrigssamhället och försoning efter kriget samt utvärderat ett projekt i ungdomsvården. För närvarande analyserar han samarbetet mellan gränspolis och kustbevakning i Östersjöområdet.

Humorforskning i svenska organisationer och arbetslivssammanhang

En litteraturoversikt

Research on humor in Swedish organizational and working life contexts: A literature review

The objective of this study was to provide a more coherent picture of research on humor in Swedish organizational and working life contexts, where even non-strictly organizational studies were included due to their high relevance in the research area. A systematic review of the literature published during the last 15 years was used to summarize an obviously undeveloped research area in Sweden. Published peer-reviewed articles that primarily examine humor were analyzed. Seventeen representative articles have been found and systematically reviewed and compared focusing on four questions: purposes and contexts of the studies, theoretical approaches, methods and main results. The analysis identifies four focal points that describe current state of humor research in Sweden: 1) positive function of humor appears to be a predominant research issue while humor's subversive function, power relations and negative functions are less represented, 2) limited comparative studies of different contexts 3) biased theoretical approaches and limited studies of theory developing approach 4) overrepresented qualitative research approach. The above issues were discussed in relation to relevant international humor research.

Keywords: humor, joke, organization, Swedish, working life

HUMOR INOM ORGANISATIONS- och arbetslivsforskning gjordes redan på 1960-talet med flera viktiga studier men det var först i början av 1990-talet som humorforskningen fick något större genomslag (Duncan, Smeltzer & Leap 1990:256). En anledning till att humor i arbetslivet och organisationer var ett marginaliserat forskningsfält (Duncan et al. 1990; Morreall 1991) är att humor framställdes som ett irrationellt fenomen som inte hörde hemma inom rationella organisationer (Westwood & Johnston 2013). I takt med att organisationsforskningen utvecklades till att omfatta fler fenomen såsom organisationskultur, sociala relationer och emotioner, förändrades emellertid synen på organisationer. Idén om att organisationer består av människor och att organisationer därför genomsyras av känslor, ologiskt handlande och paradoxer, blev rimlig (Bryman 1984; Clegg 2002; Albrow 1997). Denna utveckling inom organisationsforskningen öppnade upp för nya forskningsområden såsom sexualitet, våld, estetik och humor (Berger 1997; Westwood & Johnston 2013).

Humorforskning inom organisation- och arbetsliv har genomgått en förändring från att ha inkluderat "allt roligt" som sker i organisationer till att behandla humor

som en del av kommunikation mellan organisationsmedlemmar (Duncan & Feisall 1989). Det var dock först när humor började studeras i relation till ökad effektivitet och produktivitet i organisationer som den togs på allvar (Duncan & Feisall 1989). Intresset för humor för organisationer blev allt större som ett resultat av forskning som påvisade humors betydelse för organisationskultur och för organisationsocialisering (Vinton 1989) samt hur humor stärker den sociala sammanhållningen mellan människor vid svåra utmaningar (Davis 1995). Humorforskningen bedömdes kunna bidra till en mer heltäckande förståelse av det organisatoriska livet (Meyer 1997).

Utveckling inom humor- och organisationsforskningen har resulterat i en mängd studier som övervägande uppvisar positiva effekter av humoranvändning inom organisationer och på arbetsplatser (Duncan et al. 1990; Morreall 1997; Baker & O'Malley 2008; Cooper 2008; Billig 2005). Forskningsresultaten om humors gynnsamma effekter kan sammanfattas i tre huvudsakliga teman: för det första främjar humor fysisk och psykiska hälsa, särskilt genom att minska stress; för det andra, främjar humor mental flexibilitet som förmåga att hantera förändring, misstag och konfliktsituationer på ett konstruktivt sätt samt kreativ problemlösning; och för det tredje fungerar humor som ett socialt smörjmedel som bidrar till att bygga upp teamkänsla, underlätta socialisationsprocesser och generellt stärka gemenskaper (Hochschild 1979; Roth & Vivona, 2010; Sanders 2004). En viktig förutsättning för att humor ska kunna bidra till glädje och skapa en kollektiv gemenskap, är dock att människor träffar och pratar med varandra (Blochs 2012). Det krävs nämligen en gemensam definition av den delade sociala verkligheten, för att den ska kunna vara föremål för humor. Enligt Blochs (2012) är likväl denna förutsättning dåligt uppfyllt i exempelvis akademiska forskningsmiljöer, där akademikerna ofta arbetar ensamma, ”djupt begravda” i sina specifika forskningsprojekt.

Forskning om humorns positiva effekter har emellertid inte fått stå oemotsagd och har kritiserats för att ha en alltför dominerande position på humorforskningsfältet, något som kan bidra till en snäv bild av fenomenet humor (Lange & Houran 2009; Billig 2005; Westwood & Johnston 2013). Även om denna kritik är berättigad finns det en hel del forskning som istället betonar humorns negativa funktioner. Humor kan exempelvis vara ett uttryck för makt, kontroll och exkludering eller användas som en kraftfull strategi för att markera gränsen mellan in och out-grupper (Holmes 2000; Reid & Riemenschneider 2004). Forskningen har också visat hur humor kan användas som ett manipulativt medel i syfte att öka medarbetares produktion (Jackson & Carter 2000:59) men även hur humor kan distrahera produktiviteten och minska ledarnas kredibilitet om de ger uttryck för, eller visar acceptans för humor (Lyttle 2007; Treece 2010). Exempelvis visar Robert och Wilbanks (2012) hur interaktion mellan medarbetare som har sinne för humor respektive inte har sinne för humor, tenderar att öka spänningar i arbetsrelationer men också minska prestationen hos medarbetaren som saknar sinne för humor. Med andra ord, att sakna sinne för humor, medför svårigheter att känna igen och uppskatta humor vilket i sin tur kan resultera i en negativ attityd gentemot humor och dem som utövar den (Thorson & Powell 1993).

Flera studier visar även på humorns tvetydighet i det att den kan bidra till bevarandet av status och makt och samtidigt fungera som motstånds- och förändringspo-

tential (Robinson & Smith-Lovin 2001; Taylor & Bain 2003; Westwood & Johnston 2013). Watts (2007) åskådliggör i sin studie hur humor kan fungera som protest mot dominerande maktstrukturer i en organisation genom att erbjuda små platser av motstånd. Humor kan vidare användas för att motverka rasism och samtidigt bidra till att reproducera rasistiska stereotyper och fördomar (Weaver 2010; Lockyer & Pickering 2005). Billig (2001) konstaterar i sin studie av KuKluxKlan-vänliga humoristiska webbsidor, att även om extrem rasistisk humor bär drag av andra humorformer, kan det som skrivs inte avfärdas med ett: ”det är bara är på skoj”, då det samtidigt finns en allvarlig underton på webbskämtsidiorna.

Forskning visar också att humor förekommer i alla samhällen och alla sociala sammanhang och hitintills har det inte påträffats några kulturer som är obekanta med humor (Polimeni & Reiss 2006). Humor är emellertid inte universell, istället är den kontextuell i vid mening (se Raskin 1985). Den sociala bakgrunden, gemensamma värderingar, grupper, kulturer, även nationer anses vara utslagsgivande för vår humorrupplelse (Boskin 1997:17). Vissa typer av humor kan förvisso betraktas som internationellt accepterade/universella men det betyder inte att kulturella skillnader i hur vi uppfattar eller utövar humor kan förbises. Skillnader kan bero på att vi har olika inställningar till humor, något som är avhängt våra olika kulturella, demografiska, och historiska bakgrunder (Davies 2002; Gundelach 2000; Lewis, 1999). Kulturella koder för skämtande kan även variera över tid (se Sherzer 1978). Olika sociala grupper har olika preferenser och kriterier för god respektive dålig humor och skillnader finns både i innehåll, form och stilar (Bakhtin 1991; Kuipers 2006). Exempelvis rapporterar flera studier om skillnader mellan kinesiska och amerikanska studenter i fråga om humorpreferenser (Castell & Goldstein 1976; Nevo och Nevo & Yin 2001), humorsmning (Yue 2011) och motiv till skratt (Kao 1974). Kulturella skillnader på nationell nivå har påvisats även mellan USA och Tyskland (Attardo 1993) och mellan USA och arabiska respektive asiatiska länder (Kalliny, Cruthirds, & Minor 2006; Mak, Liu & Deneen 2012). Betydande geografiska och demografiska humorskillnader har också påträffats inom ett och samma land (Romero, Alsua, Hinrichs & Pearson 2007).

Sammanfattningsvis kan det utifrån litteratur som betraktas som klassisk inom humorforskningsfältet (Chapman & Foot 1996; Raskin 2008; Billig 2005) konstateras att humorforskning generellt och inom arbetsliv och organisation specifikt, återfinns inom flera forskningsdiscipliner, att den studerats utifrån olika perspektiv och med en mängd olika syften. Den internationella organisation- och arbetslivsforskningen som studerar humor utgör idag ett stabilt forskningsfält (Westwood & Johnston 2013).

Varför studera humor i svenska organisationer?

Till skillnad från den omfattande internationella humorforskningen med inriktning mot organisation och arbetsliv, är svensk forskning begränsad till några få publikationer (Strömberg & Karlsson 2009; Weibull & Karlsson 2012). Detta trots att arbetslivsforskning, där humor inte studerats explicit, påvisat att humor, lek och

kreativitet spelar en viktig roll i arbetslivssammanhang (Rasulzada 2007). ”Att vi har humor, skrattar och har roligt på jobbet” är något som exempelvis anställda anser vara betydelsefull för huruvida ett arbete upplevs som attraktivt. Det visar Andersson, Hedlund, och Roséns (2010) enkätstudie där 1440 anställda fick skatta 15 påståenden om vad som gör ett arbete attraktivt. Det förefaller alltså vara så att även under svenska förhållanden är humor och skratt viktigt i arbetslivet, men likväl verkar det inte vara ett prioriterat studieobjekt inom organisations- och arbetslivsforskningen i Sverige.

Med anledning av den viktiga roll som humor spelar i arbetslivssammanhang och nämnda humorskillnader mellan olika kulturer och grupper, menar vi att svenska organisationer och arbetsplatser utgör ett utforskat empiriskt fält för humorstudier. Då humor är starkt kontextbunden kan humorfunktioner inte förstås utan att studeras i mångfaldiga och varierande situationer. Humorforskning utifrån svenska organisationsförhållanden kan bidra med ökad kunskap om organisationer, särskilt i kontexter som rör ojämlika relationer, förhandlingar, konflikter och interkulturella möten. Inte minst kan humorforskningen, anser vi, öppna upp för diskussioner som på sikt kan ge humorforskningen en tydligare position inom den svenska sociologiska forskningen. Mot bakgrund av ovanstående, menar vi, att en kartläggning och sammanställning av den humorforskning som finns i Sverige, kan vara ett viktigt bidrag till denna utveckling.

Vårt syfte med föreliggande litteraturöversikt är att sammanställa och analysera humorforskning som behandlar svenska organisations- och arbetslivsförhållanden och/eller använder sig av empiri insamlad i Sverige. Mot bakgrund av det ringa antalet studier av humor inom organisations- och arbetslivsforskning i Sverige, har vi emellertid valt att även inkludera publikationer som uppfyller följande kriterier: studien ska ha ett uttryckligt syfte att studera humor; empirin ska vara hämtad ifrån eller behandla humor utifrån svenska förhållanden och studiens resultat ska vara organisationssociologiskt intressanta. I litteraturöversikten avser vi att besvara följande frågeställningar: 1) I vilka syften har humor studerats och i vilka kontexter? 2) Vilka teoretiska angreppssätt har använts? 3) Vilka metoder har används och 4) Vilka är de centrala forskningresultaten?

I det följande beskrivs humordefinitioner och de dominerande teorier som tillämpas vid analys av humor samt litteraturöversiktens metod och genomförande. Detta följs upp av resultatdelen, där de kategorier och teman som framkom av analysen redovisas i relation till de fyra frågeställningarna. Avslutningsvis diskuteras våra slutsatser vad gäller svensk humorforskning och dess relation till den internationella humorforskningen.

Humordefinitioner

Humorns mångdisciplinära och komplexa karaktär gör den svårt att definiera och någon enhetlig definition av humor finns därmed inte. De definitioner som finns kan emellertid generellt sett relateras till tre huvudsakliga perspektiv. Vi kan urskilja:

evolutionistiska definitioner där humor sammankopplas med fysiologiska och emotionella reaktioner på subtila stimuli som beskrivs i termer av adaptiva mekanismer (Polimeni & Reiss 2006); kognitiva definitioner av humor som utgör en grund för olika lingvistiska/semantiska definitioner och definitioner som fokuserar på humorns kommunikativa aspekter (Lynch 2002).

För att förstå humorbegreppet är det också nödvändigt att uppmärksamma distinktionen mellan *humorsinnet* och *humorprodukt* och distinktionen mellan *humor* och *skatt*. Humorsinnet beskriver Attardo (2008:119) som en universell mänsklig egenskap eller en förmåga att utveckla ett speciellt slags humorkompetens, som har många likheter med Chomskys idé om den grammatiska kompetensen. Humorsinnet kan förklaras delvis som något medfött, delvis som något socialt konstruerat. I vilken utsträckning människor tillämpar sin humorkompetens är tätt sammankopplat med en kognitiv förmåga (ibid.). Huruvida något uppfattas som roligt eller inte, skriver Polimeni och Reiss (2006), beror ofta på nyanserade verbala uttryckssätt i kombination med en full förståelse av den rådande sociala dynamiken. Medan humorsinne kan ses som en berättare-lyssnarrelation, är *humorprodukten* det humoristiska/komiska det vill säga själva berättelsen, skämtet, vitsen, situationen, händelsen som uppfattas som humoristisk.

Humor och skatt är närbesläktade begrepp, dock inte synonyma (Polimeni & Reiss 2006; Willibald 2008). Humor kan beskrivas som en underliggande kognitiv process som ofta, men inte nödvändigtvis leder till skatt (Hygrell 1997). Skatt är en aktivitet som kan utlösas av en humoristisk upplevelse dvs. genom en kognitiv stimulans, men också vid kittlande. Följaktligen kan man skratta utan en humoristisk stimulans och man kan uppleva humor utan skatt. Distinktionen mellan humor och skatt är viktig att uppmärksamma då dessa begrepp många gånger betraktas som synonyma (ibid.). I likhet med Hygrells, ser vi inte skatt och humor som synonyma, men då skatt i vissa fall kan vara ett uttryck för humor, har vi i litteraturoversikten även inkluderat några artiklar där syftet explicit är att studera skatt (och inte humor) i en organisatorisk kontext.

Teoretiska perspektiv på humor

Det finns omkring 100 teorier om humor (Robinson 1991) men i litteraturen är det tre teorier som är återkommande: *dominansteori* (superiority theory), *inkongruensteori* (incongruity theory) och *avspänningsteori* (relaxation theory) (se Billig 2005). Dessa tre humorteorier har huvudsakligen ett individualistiskt perspektiv och lägger tonvikten på *vad* som framkallar humor och i vilket syfte humor uttrycks. Dessutom finns *sociologiska och socialantropologiska* humorteorier som lägger tonvikten på humorns funktion och betydelse i olika sociala sammanhang, samt olika *diskursanalytiska perspektiv* på humor.

Dominans- eller överlägsenhetsteori

Dominans- eller överlägsenhetsteori har sina rötter i Hobbes politiska filosofi, vars grundidé är att sociala relationer präglas av människans behov att agera protektionistiskt. Humor ses som ett uttryck för överlägsenhet mot andra människor eller grupper i syfte att få kontroll över de underordnade (Krikmann 2006). När vi noterat andras svagheter gör vi en jämförelse med oss själva vilket leder till en känsla av överlägsenhet (Billig 2005). Huvudtanken är att människor skrattar när de på något sätt känner sig bättre än andra (för en mer utförlig tolkning se Nevo 1985; Kemper 2011). Teorin är tillämpbar när humor används för att upprätthålla gränser. Överlägsenhetshumor förstärker gruppens enighet genom att peka på någon annans felaktiga beteende, för att på så sätt uppleva en känsla av triumf över de som förlöjligas (Meyer 2000:315). Teorin har stort betydelse även i organisatoriska sammanhang då position och status kan avgöra vem som kan initiera och utföra humor (Duncan 1985:559).

Inkongruensteori

Inkongruensteori förklarar skratt som kognitiva processer snarare än som emotionell dynamik. Teorin kan härledas till sent 1700-talet och John Locke som påvisade huvuddragen i mentala processer som utmärker personer med förmåga att ge lekfulla och skämtsamma kommentarer (se Billig 2005). Modern inkongruensteori är till skillnad från Lockes teori mer inriktad på analys av själva skämtet (Giora 1991; Attardo 1993). Utifrån inkongruensteori uppstår humor i texter, bilder, handlingar och situationer vilka innehållsmässigt inte är konsistenta med varandra som t.ex. allvar och lek eller väntat och oväntat men som har något gemensamt som möjliggör att de kan skifta mellan varandra (Krikmann 2006; Cooper 2008:1096). En viktig aspekt av inkongruensteorin är att det krävs en kognitiva förmåga att ge en meningsfull förklaring av det oförenliga eller att förstå regeln bakom det inkongruenta (Cetola 1988; Suls 1972). Förståelsen av dessa tankegångar leder till ökade kognitiva aktiviteter, en emotionellt laddad utgång och skratt (Krikmann 2006). En variant av inkongruens teori har utvecklats av Henri Bergson (1900/2008), som menar att inkongruens uppstår när människor uppvisar ett stelt och själlöst beteende istället för mänskligt och flexibelt, dvs. uppträder som ett objekt, som ickemänniska (ibid.:8–11). Då rigida beteenden inte är funktionella får skratt en disciplinär funktion, i syfte att missgynna de rigida uppförandena. Med utgångspunkt i Bergsons teori har Douglas (1975) beskrivit humor som något vi tar till för att hantera en komplex omvärld, vilket också kan ha implikationer för humortillämpning i organisationskontexter.

Avspänningsteori

Avspänningsteori har en fysiologisk utgångspunkt där skratt ses som ett sätt att ventileras överspändhet (Morreall 1983). Alexander Bain var den första teoretiker som studerade skrattets roll i relation till psykologiska begränsningar och möjligt frigörande av dessa (ibid.:20–21). Tillsammans med Spencer (1860), som förklarade skrattet i termer av fysisk energi skapad av samlade obehagliga känslor, betraktas Bains bidrag som betydande även bland samtida forskare som studerar hur människor använder

vitsar vid vanlig konversation (se Norrick 1993). Även Freuds (1905/1960) analys av skämt har kopplingar till avspänningsteorin då skämt ses som beslätade med drömmar, dvs. ett sätt att kanalisera otillåtna tankar från det omedvetna. Humor har enligt Freud två huvudsakliga funktioner: ett helande i meningen att den frigör oss från undanflykter och står för förklädd aggression och acceptabelt motstånd. Humor anses också hjälpa till att hantera stressituationer och ångest dvs. fungerar som en copingmekanism (Krikmann 2006). Dessutom förutsätter avspänningsteorin att en individ kan erfa humor när hon känner att stress eller spänningar har släppt (Cooper 2008:1096).

Sociologiska och socialantropologiska humorteorier

Sociologiska och socialantropologiska humorteorier inkluderar och kombinerar i viss utsträckning ovanstående teoretiska perspektiv men kännetecknas främst av fokuseringen på humorns subversiva funktioner. I fallstudier som bedrivits i olika sociala och kulturella kontexter (Radcliffe-Brown 1952:91) skildras humorrelationer i termer av ett speciellt slags antagonism. Relationen kan till exempel beskrivas som både vänlig och fientlig, eller närmast som ”permitted disrespect”. För att kunna förstå humorns komplexa funktion och subversiva karaktär krävs olika, ofta kompletterande, teoretiska resonemang, vilket betecknas som humorns paradox inom det sociologiska perspektivet (Billig 2005).

Mulkay (1988) menar att studier av humor som uppstår i anknytning till formella strukturer, kan belysa humorns subversiva natur, exempelvis kan maktpositioner både stärkas och försvagas av humor, vilket gör det möjligt att förstå humorns paradox. Ett liknande resonemang återfinns i Bergers (1997:32) förklaring av humor, men enligt honom uppstår inkongruensen mellan olika realiteter/världar och som ett resultat av människans behov att skapa ordning dem emellan. I den meningen är humor ett resultat av människans förmåga att föreställa sig andra möjliga världar som dessutom utmanar den dominerande ordningen, vilket skapar inkongruens (1997:48). Collinsons (2002) syn på humorns subversiva funktion tar avstamp i dominansteori. När humor uttrycker överlägsenhet i något avseende, hjälper det oss att förstå övermaktens betydelse för hur gruppmedlemmar identifieras, skapar och upprätthåller ingruppbias och definierar gränser till andra sociala grupper utifrån kön, etnicitet, position, yrke etc. (Oldani 1988; Meyer 1997). Humorns identifierande och differentierande funktion återfinns i en rad fallstudier (Chapman & Gadfield 1976; Fine 1979; Goldstein 1976) där humor framställs på en och samma gång som kontrollerande och upprorisk.

Bakhtin (1968) har ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på humor, vilket innebär att humor, i likhet med språk, ses som historiskt och kontextuellt betingat. Humor, enligt Bakhtin, är ett relationellt fenomen som alltid uppstår i relation mellan människor eller människor och humorprodukter, därför blir det inte intressant att resonera i termer av att någon *har* humor eller inte *har* humor. Vad människan finner humoristiskt, är beroende av erfarenheter och social bakgrund, och att kunna skratta tillsammans med andra blir ett uttryck för att man har något gemensamt. Exempelvis skapar den ironiska humorn närhet mellan de som är införstådda med den och

samtidigt distans till dem som inte är det. Humor spänner sålunda mellan det öppna och inkluderade och smalt exkluderande. Bakhtin, i likhet med sina föregångare, kombinerade olika perspektiv och analyserade skratt som emotionella uttryck och socialt- och historiskt konstruerade fenomen (ibid.). En mer sentida sociologisk studie är Kuipers (2006) där ”smak och preferenser” när det gäller skämt och humor i förhållande till ålder, kön och klass, har studeras. Kuipers visar bland annat att klass-tillhörighet påverkar hur skämt uppfattas. Andra sociologier har studerat humor utifrån Goffmans teorier om självpresentation (Cain 2012) eller analyserat hur humorn kan uttrycka specifika former av kontroll, könsstereotyper och makt på arbetsplatser (Kenny & Euchler 2012).

Diskursanalytiska perspektiv

Diskursanalytiska perspektiv är inget enhetligt perspektiv då det sträcker sig från textnära konversationsanalyser på mikronivå till kritiska diskursanalyser på makronivå (se t.ex. Wetherell, Taylor & Yates 2001). Begreppet diskurs kan i sammanhanget förstås som samhällsnorm, dvs. som osynliga idéer och regler som styr våra beteenden. Diskurser kommer till uttryck i förväntningarna på hur vi ska uppföra oss, se ut och vara. De allra flesta diskurser tar vi så mycket för givna att vi inte tänker på att de finns, förrän vi plötsligt konfronteras med dem eller avviker från dem (Foucault 1993). Humorstudier inom diskurspsykologi och samtalsanalys studerar skratt och skämt som *språk* och analytiskt fokus ligger ofta på skrattets funktion i det specifika samtalet eller i texten som analyseras. Utifrån ett diskurspsykologiskt perspektiv ”gör” skratt och skämt något, i likhet med andra språkliga uttryck, i det sammanhang där de kommer till uttryck (se t.ex. Billig 2001). Utifrån ett makroperspektiv, som exempelvis kritisk diskursanalys, utgår humoranalyserna ofta ifrån att det finns en ”allvarlig, icke humoristisk metadiskurs” som avgöra vad som uppfattas som humoristiskt, vad vi skrattar åt, när, hur och varför (Billig, 2005). I humorstudier utifrån ett kritiskt perspektiv blir det intressant att svara på frågor som: Vad skämtas det om och inte? Vem kan formulera ett skämt och vem kan inte? Syftet med kritisk diskursanalys av humor är sålunda ofta att avslöja hur samhället *egentligen* är och vem som står bakom den dominerande humordiskursen (se t.ex. Weaver 2010; Lockyer och Pickering 2005).

Sammanfattningsvis innefattar teoretiska arbeten om humor flera enskilda humorteorier som inte är varandra ömsesidigt uteslutande. Istället bidrar de olika ansatserna till att förklara humorns olika aspekter. Inkongruensteorier, betonar den underliggande kognitiva strukturen av humor medan avspänningsteorier lägger tonvikten på humorns avspänningseffekter. Dominante teorier kan visa hur humor användas som ett uttryck för social status och dominans samt aktivera evolutionära adaptiva mekanismer. Sociologiska teorier kan bidra till att påvisa humorns subversiva och paradoxala karaktär medan diskursanalytiska studier av humor kan blottlägga en humoristisk metadiskurs eller visar på humorns funktion i olika sociala interaktioner.

Metod

En litteraturoversikts syfte är att systematisera, kritiskt värdera och syntetisera noggrant utvalda primär/originalkällor vilka behandlar ett specifikt ämne eller problemområde (Bryman 2011; Ebeling & Gibbs 2008). Det kan exempelvis handla om att förstå hur teori och begrepp har använts eller att identifiera viktiga frågor/problem som är obesvarade alternativt utvecklade i den tidigare forskningen (Bryman 2011). Syftet med föreliggande litteraturoversikt är att sammanställa och analysera publikationer som behandlar humor utifrån svenska organisation- och arbetslivsförhållanden och/eller använder sig av empiri insamlad i Sverige vars resultat är relevant för organisationssociologisk forskning. Litteraturoversikten är tänkt att motivera en fortsatt utveckling av humorforskning inom organisation- och arbetslivsforskningen och att utgöra ett stöd för framtida humorstudier Sverige.

Litteratursökningens genomförande

För att minimera risken för bias under sökprocessen valde vi på förhand tydliga inkluderings- och exkluderingskriterier samt att ha höga kvalitetskrav på forskningen som skulle ingå i översikten. Snäva kriterier och höga kvalitetskrav som oftast får studier uppfyller, gör att forskningsöversikter vanligen baseras på ett litet antal studier (Bryman 2011), vilket också blev fallet i vår översikt. Enligt Higgins och Green (2008) är det nödvändigt att så utförligt som möjligt beskriva tillvägagångssättet vid insamling och urval av forskningspublikationer, för att på så vis öka transparensen och därmed replikerbarheten av litteraturstudien. I följande avsnitt beskrivs därför hur litteratursökningen gått till, inkluderings- och exkluderingskriterier och kvalitetskrav på de forskningspublikationer som kom att ingå i denna litteraturoversikt.

För att skapa en förståelse av humorforskningens fält och dess omfattning internationellt, gjorde vi inledningsvis en bred sökning i databasen *Summon* som omfattar ett hundratal olika databaser vilka täcker flera olika discipliner och forskningstraditioner. Mot bakgrund av att den internationell humorforskning expanderade först på 1990-talet och att vi ville ringa in den senaste forskningen inom svensk humorforskning, avgränsades sökningen till publiceringar gjorda under perioden 1999–2014. Sökningen avgränsades till att endast inkludera vetenskapligt granskade publikationer, skrivna på engelska eller svenska samt att humor* återfanns i abstractet, vilket resulterade i totalt 10 235 träffar. De flesta publikationerna, totalt 6339 artiklar, återfanns inom ämneskategorin ”medicin” och närliggande områden såsom anatomi, farmakologi, nutrition och hälsa. Därefter följde psykologiämnet med totalt 1236 artiklar och ämneskategorin ”sociology & social history” med totalt 325 publikationer. Ytterligare avgränsningar att endast inkludera samhällsvetenskapliga studier där humour* och work* eller work place* eller organisation* skulle återfinnas i abstract, resulterade i följande antal publikationer och ämneskategorier: 364 ”languages & literatures”, 192 ”psychology”, 149 ”education”, 116 ”anthopology”, 79 ”business”, 70 ”social work”, 69 ”women’s studies”, 67 ”sociology & social history” 53 ”social sciences”, 51 ”journalism & communication”, 39 ”economics” och 37 ”political science”. Ett be-

gränsat urval av denna internationella forskning lästes och kom att ingå i litteraturöversikten som referensmaterial.

Men då vårt syfte med föreliggande litteraturöversikt var att sammanställa och analysera humorforskning som behandlar *svenska förhållanden* och/eller använder sig av *empiri insamlad i Sverige*, avgränsade vi våra sökkriterier ytterligare till att Sweden* eller Swedish* eller Sverige* skulle ingå i abstract, men med denna avgränsning fick noll träffar. Efter att ha prövat olika systematiska kombinationer av ovanstående sökkriterier valde vi att ta bort kravet på sökorden work*, work place* och organisation* i abstract och lägga till att humour* och/eller skämt*/joke* och/eller skratt*/laughter* skulle ingå i publikationernas titel, abstrakt eller nyckelord. Denna sökning resulterade i totalt 28 träffar i Summon. För att säkerställa att vi inte missat relevant forskning gjordes ytterligare systematiska sökningar med olika kombinationer av ovanstående sökord, avgränsningar och sökkriterier i de mer ämnesspecifika databaserna: Swepub, Sociological Abstract, Sage Journals online och Web of Science samt den ämnesspecifika tidskriften International Journal of Humor Research. Den utökande sökningen resulterade endast i ytterligare en publikation utöver de vi redan funnit i Summon. Slutligen gjordes även en sökning i *DIVA portal* som är ett öppet arkiv för forskningspublikationer producerade vid 34 lärosäten i Sverige. I DIVA:s *sökformulär*: ”Avancerad sökning forskningspublikationer” användes samma sökord som i ovanstående databaser. Innehållskategorierna ”Övrig (populärvetenskap, debatt, m.m.)” liksom ”Konstnärligt arbete” uteslöts. Sökningen i DIVA gav 125 träffar. Genom de breda sökstrategierna och delvis överlappande databaser hittades totalt 153 publikationer. När dubletter tagits bort återstod 117 unika publikationer vars abstract lästes noggrant för att göra en bedömning av studiernas relevans för den här litteraturöversikten. Vid osäkerhet, lästes hela publikationen för att på så vis försäkra oss om att den uppfyllde våra på förhand bestämda kriterier, det vill säga: a) studiens explicita syfte ska vara att studera humor; b) empirin ska vara hämtad ifrån eller behandla humor utifrån svenska förhållanden; c) frågeställningar och/eller resultat ska vara organisationssociologiskt intressanta. Läsningen medförde att samtliga artiklar som inte uppfyllt samtliga ovanstående kriterier sorterades bort, (exempelvis forskning inom medicin, historia och litteraturvetenskap). Totalt kom 17 publikationer om humor att ingå i kunskapsöversikten. I figur 1 beskrivs urvalsprocessen i ett flödesschema.

Figur 1. Urvalsprocess av analyserade publikationer

Analys och resultat

Analysen inleddes med en förutsättningslös läsning av de 17 publikationerna, för att på så vis få en uppfattning om deras innehåll. Därefter gjordes en mer noggrann granskning av publikationernas syfte och frågeställningar, teoretiska perspektiv, forskningsdesign och datainsamlingsmetod samt forskningsresultat. Mot bakgrund av denna läsning sammanfattades varje artikel i en tabell vilken kan sägas utgöra den första grundläggande analysen av materialet. Tabellen gav också en överblick som underlättade den mer djupgående innehållsanalysen av publikationerna. Nedan presenteras resultatet av den systematiska analysen och tematiseringen utifrån våra fyra frågeställningar.

Med vilka syften har humor studerats och i vilka kontexter?

De flesta av studierna som inkluderas i översikten har genomförts i ett organisatoriskt sammanhang men det finns också andra kontexter representerade i materialet, såsom dejtingforum och TV-program. De sistnämnda har inkluderats i översikten då deras frågeställningar om humor bedömts som sociologiskt intressanta eller vars resultat kan vara tillämpbara i en organisatorisk kontext. Avslutningsvis finns också ett antal studier av humor utifrån ett hälsoperspektiv som kan vara viktiga att ha med sig när humor ska studeras inom arbetsliv och organisation i framtiden.

Organisations- och arbetsplatsstudier

Humors roll och funktion i emotionskrävande arbetssituationer

Arbetsplatsstudierna som ingår i denna kategori handlar bland annat om humorns roll i samband med delning av starka upplevelser ("the social sharing of emotion, SSE"¹), exempelvis när en medarbetare ska berätta för kollegor om en emotionellt påfrestande upplevelse (Meisiek och Yao 2005). Andra arbetssituationer som inkluderas i denna kategori återfinns på militära baser, där svenska soldater tjänstgör (Weibull och Karlsson 2012). Här görs en analytisk jämförelse mellan humoristiska diskurser som skapas i kommunikation mellan soldater, i högintensiva konfliktområde (Afghanistan) respektive mellan soldater i lågintensiva konfliktområden (Kosovo och Liberia). Syftet är att studera humorns funktion i arbetssituationer som kräver bearbetning av känslor.

Ytterligare en arbetssituation där humor spelar en viktig funktion återfinns hos patrullerande poliser (Granèrs 2014). Här analyseras humorns betydelse/funktioner i det dagliga arbetet som ofta kan upplevas som frustrerande. Dessutom studeras här förväntningar som ställs på polisrollen men som inte alltid är så lätt att infria och humor i relation till gruppbetående särskilt humorns funktion att stärka gruppsamhållningen.

Vi har också valt att i denna kategori inkludera en arbetsplatsstudie där gemsamma skratt (både när skrattet kan och inte kan kopplas till humor) vid interna arbetsplatsmöten mellan chef och medarbetare studeras (Kangasharju & Nikko 2009).

Humorns funktioner i integrationsprocesser

Humor vid integration av invandrare på svenska arbetsplatser är ytterligare ett område som studerats. I en av studierna, där ett företags produktionsavdelning respektive kontorsavdelning utgör kontexten, ligger fokus på den kommunikativa situationen mellan medarbetare. Syftet är att studera huruvida humor och svordomar kan ha en positiv inverkan på integration av medarbetare med svenska som andraspråk. Utöver detta studeras humor och svordomarna som en strategi för att skapa gemenskap i arbetslagen och underlätta integrationsprocessen (Nelson 2014).

Interkulturell kommunikation mellan medarbetare som har svenska som modersmål och medarbetare som har svenska som andraspråk har också studerats på ett sjukhus, i syfte att påvisa skämtets roll för den hierarkiska struktur som råder på arbetsplatsen. Dessutom undersökts om skämtet används som ett solidaritetsskapande medel eller för att utesluta någon ur arbetsgruppen. Därutöver undersöks vilken typ av skämt som riktas till medarbetarna med svenska som andraspråk respektive medarbetare med svenska som modersmål, i syfte att identifiera huruvida integrationen kan ses som lyckad eller inte (Andersson 2009).

1 SSE är ett begrepp som står för meningsskapande under en interpersonell fördelning av känslor som medföljer viktiga händelser i livet, negativa så väl som positiva.

Kartläggning och humortypologier i olika arbetsmiljöer

Tre explorativa studier har genomförts i olika arbetsmiljöer så som vård- och omsorgssektorn (Olsson, Koch, Backe & Sörensen 2000), svensk matindustri mer specifikt hos två arbetsgrupper av köttförpackare (Strömberg & Karlssons 2009) och i ospecificerade arbetsmiljöer (Olsson, Koch, Backe & Sörensen 2002). Syftet med studierna är att systematiskt beskriva hur människor uppfattar humor, humorsfunktioner och möjliga effekter av humor, samt att kartlägga och analysera ritualer för humor och skämtpraxis.

Humor i klassrummet

En av studierna har genomförts i ett klassrum med lärare och utlandsfödda nyanlända barn. Undersökningen handlar om barnens humorinitiativ i en icke-allvarlig klassrumssituation och humorns betydelse behandlas i ett gruppsammanhang under olika betingelser. I studien fokuseras hur elever skapar skämtsamma situationer där antalet involverade personer varierar; mellan två elever, med enbart en elev och en lärare, i en mindre grupp och i helklass (Čekaitė & Aronssons 2004).

Humor på behandlingshem

Gradin Franzéns och Aronssons (2013) studie behandlar humor i ett ”totalinstitutionssammanhang” (behandlingshem för pojkar/särskilt ungdomshem). Syftet med studien är att åskådliggöra humorns betydelse vid konstruktion och dekonstruktion av sociala ordningar såsom kön, generation- och åldershierarki.

Studier utanför ett organisatoriskt sammanhang*Humor i ett genusperspektiv*

De tre studierna i den här kategorin belyser humor ur ett könsmaktperspektiv. Här analyseras exempelvis hur kvinnor och män: 1) skapar skämt, 2) skojar om kvinnor och män och 3) upprätthåller myten om kvinnornas bristande förmåga att uppfatta och utöva humor (Ohlsson 1999). Vidare belyses skämtets roll som en byggnadssten i konstruktionen av könsidentiteten och det undersöks hur verbala skämt bidrar till att skapa och förmedla en könsidentitet (Ohlsson 2003). I Söderlunds genusstudie (2012) analyseras hur rollerna fördelas mellan kvinnor och män i det svenska humoristiska TV programmet ”Parlament”. Studiens utgångspunkt är antagandet om att en ojämn könsfördelning i offentliga sammanhang kan ha betydelse för hur humorroller konstrueras.

Humor och åldrande

I denna kategori inkluderas undersökningar som studerar humor och åldrande. Den första av de tre studierna, behandlar bland annat äldre kvinnors erfarenheter av humorns betydelse och användning när det gäller att upprätthålla både fysiskt och mentalt välbefinnande. Här finns en intention att fånga humorns välgörande effekter i ett längre tidsperspektiv, under friska perioder och sjukdomsperioder samt under perioder av avlönat arbete respektive icke betalt hemarbete (Forssén 2007). Den andra

studien som räknas till denna kategori utfördes på en grupp av äldre HBTQ-personer som är aktiva på två svenska ”datingforum” på Internet. Fokus ligger på humoristiska inslag i självberättelser/självpresentationer samt självgäck när dessa relaterades till åldrande och ålderstecken (Jönson & Siverskog 2012). Den tredje publikationen utgörs av en litteraturstudie om humorns betydelse för hälsa och välbefinnande i allmänhet (Cernerud & Olsson 2004). I denna studie diskuteras huruvida humor kan ses som en salutogen faktor för hälsa eller inte.

Sammanfattning

Våra resultat tyder på att den humorforskning som har genomförts i arbetslivssammanhang, i huvudsak kan delas in i två kategorier av studier. Den första kategorin omfattar studier om humorns roll, betydelse eller funktioner i arbetssituationer som vi beskriver som emotionspåfrestande. Särskilt gäller detta för arbetsförhållanden som är karakteristiska för yrkesgrupper som ständigt exponeras för oförutsägbara och potentiellt riskfyllda händelser. Här ingår till exempel yrkesgrupper som patrullerande poliser och soldater som tjänstgör i krigsdrabbade länder men även vardagliga situationer på arbetsplatsen där känsloutbrott av olika slag kan komma att bryta vanemässiga rutiner. Den andra studiekategorin omfattar undersökningar som fokuserar på arbetssituationer karakteristiska för svenska arbetsplatser som bland annat består av medarbetare som är andraspråkstalare. Dessa studier fokuserar på den kommunikativa situationen som kan försvåras av möjliga missförstånd och följer av dessa, som till exempel generande situationer. Integration av andraspråkstalare på en arbetsplats kan också vara en känsloladdad och krävande situation. Båda ovan beskrivna kategorier pekar på humorns eventuella positiva funktioner i de aktuella arbetssituationerna och i vidare mening kan humor ses som en adaptivstrategi.

Därtill har vi identifierat följande studier genomförda i en organisatorisk kontext men som inte kan kategoriseras som arbetsplatsstudier: en humorstudie av utlandsfödda barn i klassrumsinteraktioner, en studie av interaktion mellan personal och pojkar på behandlingshem och avslutningsvis tre explorativa studier som kartlägger mer generella uppfattningar om humor, detta inom: svensk köttindustrin, inom vårdsektorn och en studie utan någon specifik uttalat sammanhang.

Bland studier som saknar organisationssammanhang men är sociologiskt relevanta har vi identifierat två kategorier av humorstudier: humor och genus och humor och åldrande. Humor och skämt har belysts i syftet att åskådliggöra hur rådande genusstrukturer gestaltas och upprätthålls genom skämt och humor. Endast i denna kategori av artiklar ställs frågor som explicit rör humor i relation till etablerade maktstrukturer inom organisation och i samhället. Här finns en intention att konkretisera hur könsmaktordningen återspeglas i skämt dvs. hur skämtet framställer kvinnor som naturligt olika och underlägsna män. Studierna om humor och åldrandet avspeglar dels ett intresse för humorns potential att minska obehagliga känslor som skam och andra generande känslor när vi avslöjar svagheter som gör oss sårbara i interaktion med andra och dels när vi behöver stöd för att hantera besvär som associeras med ålderdomen.

Vilka teoretiska angreppsätt har använts?

Av vår analys framgår att följande teoretiska angreppsätt har använts i artiklarna: den kognitiva ansatsen inklusive lingvistiska teorier och modeller (inkongruensteori), avspänningsteori och en Goffmaninspirerad ansats samt kombination av flera teoretiska perspektiv. Ett par studier analyseras utifrån ett sociologiskt perspektiv och avslutningsvis finns flera studier där olika former av diskursanalys används.

Anknytning till kognitiva teorier

Två av de sjutton studierna har sin utgångspunkt i ett kognitivt humorteoretiskt perspektiv och inkluderar olika typer av lingvistiska- och inkongruensteorier. Meisiek och Yao (2005) definierar humor som något skrattretande eller absurt, ologiskt som är avsett att framkalla skratt eller glädje, ofta visad i överdrifter eller underdrifter, vilket kan härledas till inkongruensteori. Meisieks och Yaos analys går ut på att identifiera skämtsamma inslag (inkongruenser) i berättelser som skapas i syfte att bearbeta och artikulera starka emotioner, i synnerhet på arbetsplatser där personliga relationer är distanserade. Meisiek och Yao lyfter därmed fram psykologiska och sociala aspekter av humor. Författarnas ambition var att utveckla en "the social sharing of emotion" (SSE) modell genom att fokusera på humorns roll i modellen och även på modellens betydelse för utveckling av humoristiska berättelser.

Ohlsson (2003:76) utgår från sociolingvistiska humorteorier och modeller som Raskin (1985) och Attardo (1993) utarbetat såsom begreppen humorkompetens och humorperformans. Humorkompetens har alla människor även de som inte veckat ha sinne för humor men det finns en skillnaden i vilken grad de uttrycker sin kompetens, vilket i sin tur är avhängigt hierarkier och andra kontextuella faktorer. För att besvara frågan "vad det är som gör en text rolig" används i artikeln lingvistiska teorier. Svaret är inkongruens eller kollision mellan minst två mänskliga regelsystem, som behöver ett tredje regelsystem som överbryggar och förklarar de första två samt ett viss mått av överraskning. Även Andersson (2009) utgår från Attardos (1993) lingvistiska språkkompetens och Hymes (1964:277) kommunikativa kompetens som står för den kunskap som individen tillägnat sig under socialisationsprocessen dvs. kunskap om när man kan tala, med vem, var och på vilket sätt, i sin fallstudie av andraspråkstalare i arbetslivet. Dessutom använder Andersson (2009) Hays (2000) taxonomi där skämt delas in i olika kategorier efter sin funktion i samtal.

Anknytning till avspänningsteorier

Forsséns (2007) studie har bland annat sin utgångspunkt i psykologisk forskning som påvisar starka samband mellan humor och självförtroende, skicklighet att lösa problem och fysiologiska processer som inverkar på människans hälsa. Forssén tolkar humor som en resurs som individen kan mobilisera vid olika påfrestande situationer i olika livsfaser. Sinne för humor, antas utgöra en del av personligheten som kan nyttjas vid påfrestande situationer.

Kombination av flera teoretiska perspektiv

I Olssons et al. (2000; 2002) studier definieras humor som en medfödd förmåga som under olika omständigheter kan utvecklas mer eller mindre. Eftersom humorsinnet varierar från person till person, och är en aspekt som är svår att påverka, lägger Olsson et al. stor vikt vid sociokulturella och etiska premisser samt de villkor som inverkar på hur humor kommer att utvecklas hos en individ. Dessa faktorer är, enligt författarna, avgörande för vad humor är eller hur humor ska uppfattas. Humor kan vara upphov till både positiva och negativa effekter beroende på hur den förstås och för att förstå den krävs kognitiv kompetens. Olssons et al. betonar humorns komplexa och svårdefinierade natur och vikten av att behandla humor utifrån olika infallsvinklar. De förespråkar tillämpning av alla tre grundläggande teorier (avspännings teori, inkongruens teori och dominans teori) eftersom empiri är svårt att tolka utan varierande analysverktyg. Cernerud och Olsson (2004) har också kombinerat olika teoretiska uppfattningar om humor när de diskuterar humorns betydelse för hälsa i allmänhet. Humor lyfts här fram som en bland flera faktorer vilka kan orsaka och vidmakthålla hälsa på olika nivåer

Granèr (2014) har i sin studie av polishumorerna använt huvudsakligen ett resonemang som har koppling till avspänningsteori och i analysen beskrivs humor som en strategi för att hantera krävande och stressfulla situationer. Kognitiva teorier används här implicit för att diskutera skämtets form och innehåll. Vidare används en rad sociologiska begrepp såsom socialisation, konflikt, fördelning av makt och status, i kombination med socialpsykologiska begrepp som yrkesidentitet och gruppsammanhållning för att identifiera och tolka humorerna olika funktioner.

Sociologiska perspektiv på humor

I tre av artiklarna behandlas humor utifrån en tydlig sociologisk ansats. I Jönsons och Siverskogs studie (2012) tolkas humor som en av de aktiviteter vilka ingår i Goffmans dramaturgiska koncept (1959). Humor betraktas här som en intrycksstyrningsteknik som äldre personer tillämpar i självpresentationer på s.k. dejtingsajter. Humor används i syfte att bevara status i " dejting rummet " genom att skämta om de rådande normer som omger åldrandet. Genom att skämta om ålder och utseende i presentationen uppfattas deltagarna vara ärliga i forumet och förmedla en " sann " bild av sig själva, dvs. de bryter inte mot forumets spelregler. Att skämta om åldrandet innebär i sammanhanget att uppvisa självmedvetenhet, utvecklad personlighet, sinne för humor och självdistans.

Strömberg och Karlsson (2009) utgår i stället från Mulkays (1988) begrepp *humoristisk diskurs* dvs. att humor skapar och främjar tvetydighet som i sin tur kan generera motsägelser och kontrastfulla tolkningar. Humor antas i sociala sammanhang å ena sidan underlätta gruppintegration och gruppsolidaritet och å andra sidan underlätta motstånd och särskiljning från andra grupper. I motsats till Mulkay, ser Strömberg och Karlsson (2009) dock inte ren och tillämpad humor som två åtskilda kategorier utan snarare som ett kontinuum. Vidare används Ackroyds och Thompsons (1999) tre (överlappande) typer av tillämpad humor; pajas (*clowning*), retande (*teasing*) och

satir (*satire*) i analysen. Studien påvisar hur humor kan underlätta gruppsammanhållning och skapa gruppsolidaritet, samtidigt som den kan skapa motstånd mot ledningen och differentiering av olika grupper. I likhet med Strömberg och Karlsson (2009) tar även Weibulls och Karlssons (2012) artikel avstamp i Mulkays (1988) dualistiska syn på humor men här menar författarna att humor också kan fungera som en befrielse från olika stressfaktorer och anspänningar. I relation till Ackroyds och Thompsons (1999) resonemang om hur skämt kan spela på de motsägelser och paradoxer som organisatoriska livet är fullt av, framhåller författarna att humor och skämt ofta är ett förbisett uttryck för radikalism i organisationer.

Diskursanalys av humor

Sex publikationer utgörs av diskursanalyser utifrån olika perspektiv. Čekaitės och Aronssons (2004) klassrumsstudie tar sin utgångspunkt i Bakhtins teoretiska resonemang om humor. När barnen retas, skämtar och gör parodi på sina lärare i klassrummet, ses detta som ett uttryck för kritiska kommentarer om ”det dagliga livet”. Skämt definieras som ”allt som provocerar deltagarnas skratt eller leder till verbala bekräftelser av skattretande material”, dvs. humorprodukter. En skämtsamt händelse kan, i Čekaitės och Aronssons klassrumsstudie, exempelvis vara ett misslyckat försök att läsa en text eller uttala ett ord, vilket inbjuder till fnittrande eller skratt hos lyssnarna. Humor kan också omkullkasta normativa förväntningar och därmed avslöja vilka sociala normerna som egentligen är rådande. Utifrån nämnda socialkonstruktivistiska perspektiv på humor och skämt, görs en diskurspsykologisk samtalsanalys av det inspelade materialet i klassrummen. Även Gradin Franzén och Aronsson (2013) analyserar skämthändelser men utgår istället från Billigs (2005) dualistisk syn på humor som skiljer mellan disciplinär humor som hjälper till att upprätthålla sociala normer och rebellisk humor som är normbrytande. Analysen utifrån Billigs diskursiva modell synliggör humorns makt att samtidigt störa ordningen och skapa ordning på behandlingshemmet för unga pojkar.

Kangasharjus och Nikkos studie (2009) definierar skratt som ett kontextuellt och emotionellt beteende inom organisationer och skratt ska därför studeras i sin naturliga miljö, för att man ska kunna förstå dess betydelse (Bergsons 1900/2008). I studien ses humor och skratt som känslomässigt underbyggda aktiviteter som gemensamt konstrueras i interaktionsprocessen mellan medarbetare och deras chefer. På det inspelade materialet görs en konversationsanalys i syfte att åskådliggör *hur* humor och skratt används strategiskt vid formella möten i organisationer.

Nelson (2014) gör en diskursanalys utifrån ett funktionellt perspektiv, där humor och svordomar likställs med språk. Diskurser ses som sociala och kulturella fenomen vilka bestämmer vårt sätt att kommunicera och hur vi använder språket i naturligt förekommande tal. Humor bedöms som en viktig del i vardagliga samtal för att bygga och underhålla relationer och teamkänsla. Samtidigt framhålls humorns kulturella och grupp-specifika karaktär, vilket innebär att ett skämt riskeras att misstolkas eller missförstås. Diskursanalysen kombineras i studien med Tajfels och Turners (1986) sociala identitetsteori om intergrupprelationer och gruppprocesser. I artikeln görs anta-

ganden om att medarbetare med svenska som modersmål och medarbetare med svenska som andraspråk, talar och skämtar utifrån skilda språkdiskurser.

Avslutningsvis inkluderar översikten två diskursanalytiska genusstudier. Ohlsson (1999) utgår från ett Bakhtinianskt perspektiv på humor som i likhet med genus ses som historiskt konstruerad och i stor utsträckning bestämd av de kulturella koder som råder i det samhälle där man växer upp. I artikeln belyser Ohlsson hur det på en strukturell nivå finns dominerande föreställningar om humor och kön likväl som på en interaktionsnivå och hur humor kan bibehålla likväl som kullkasta genusrelationer. Diskussion förs om humor och skämt som en manligt kodad domän och olika kommunikationssituationer analyseras i termer av makt, status, ansvar utifrån existerande institutionella hierarkier. Även Söderlund (2012) har ett genusperspektiv i sin diskursiva samtalsanalys av humorpanelers konversationer i TV programmet "Parlamentet". Humor definieras här som ett gruppfenomen och Söderlund undersöker hurvida antalet män respektive kvinnor i de olika humorpanelerna har betydelse för vem och vad som uppfattas som mest humoristiskt i programmen.

Sammanfattning

De tre grundläggande humorteorier (kognitiv, dominans- och avspänningsteori) har i få fall använts i sin renodlade form, istället kombineras de med teorier från andra forskningsområden, bland annat psykologi och sociologi. I en av studierna definieras humor med utgångspunkt i inkongruensteori men försök görs att utveckla en existerande psykologisk modell, SSE, genom att integrera humor i modellen. Studie pekar på en sådan möjlighet. Det kognitiva inslaget återfinns i de flesta fall där humoristiska texter och skämt studeras, något som kan tolkas som ett uttryck för de kognitiva teoriernas sammankoppling med humorns egentliga natur (Mulkay 1988). Detta gör en kognitiv teori användbar oavsett vilka syften som underbygger ett humoristisk yttrande.

I en studie kan begreppet humor implicit relateras till avspänningsteori och humor tolkas i ljuset av sina positiva funktioner. Exempelvis används humor till att hantera en rad problem som kan uppstå i arbetslivet, så väl som i privatlivet oberoende av ålder, utbildning eller klass. Samtidigt visar andra studier på humorns disciplinära karaktär och subversiva funktion.

I den större andelen av artiklarna används mer sociologiska perspektiv såsom konstruktivistiska angreppssätt, diskursanalys och Goffmans begreppsapparat. Att diskursanalytiska angreppssätt dominerar artiklarna som ingår i litteraturöversikten, kan till viss del förklaras med att humor uppfattas som en del av kommunikationen och i vissa fall likställs med språk. De diskursanalytiska studierna fokuserar dock inte enbart språket utan även det sociala sammanhang i vilket människor interagerar. Med andra ord används diskursanalys för att analysera lingvistiska strukturer i skämten men också vad humorn "gör" i olika interaktionssammanhang.

Vilka forskningsmetoder används?

Det vanligaste metodologiska tillvägagångsättet, oberoende av forskningsdisciplin, är kvalitativt. Datainsamlingsmetoderna deltagande observationer, intervjuer samt analys av dokument, videoinspelningar eller media, är mest framträdande i vårt analyserade material. Nedan beskrivs resultaten av analys med avseende på forskningsmetoder i publikationerna.

Etnografi

Fem av publikationerna har vi kategoriserat som etnografiska, vilka samtliga har genomförts i en organisatorisk kontext. Strömberg och Karlsson (2009) gjorde en fältstudie på en köttförpackningsavdelning, där deltagande observationer och intervjuer var de huvudsakliga metoderna för empirinsamling. Fältanteckningar och intervjuer analyserades sedan med en "grounded theory-inspirerad" analysmetod. Även Anderssons (2009) respektive Nelsons (2014) studie av interkulturell kommunikation på arbetsplatser, utgör etnografiska fallstudier. Nelsons (2014) gjorde en etnografisk fallstudie med hjälp av observationer, röst- och videoinspelningar och intervjuer och på det insamlade materialet gjordes en diskursanalys, utifrån en sociolingvistisk och kommunikationsetnografisk ansats. Analytiskt fokus låg på skämthändelser av olika slag som återfanns i interaktionen mellan medarbetarna på arbetsplatsen. I Anderssons (2009) fallstudie på ett svenskt sjukhus utgörs empirin av intervjuer, observationer, fältanteckningar och cirka 80 timmar ljudinspelningar. Intervjuerna genomfördes i syfte att få kontakt med anställda som har annat språk än svenska som modersmål. Efter intervjuerna genomfördes fallstudier med fem av dem som intervjuats tidigare. Under fallstudierna skuggades deltagarna under det dagliga arbetet och på sjukhuset, både yrkesmässigt och social interaktion. Analysen fokuserade på humoristiska yttrandens funktion i samtalsinteraktionerna.

Gradin Franzén och Aronsson (2013) är en etnografisk studie med fokus på språk och interaktion som genomfördes (utspritt över en tvåårsperiod) på ett särskilt ungdomshem för pojkar. Materialet omfattar ca 30 timmar videoinspelningar, deltagande observationer samt semistrukturerade intervjuer. Samtalsanalysen syftade till att identifiera det som anställda och pojkar på ungdomshemmet själva uppfattade som "skämthändelser" i interaktionerna dem emellan. I likhet med Gradin Franzéns och Aronssons (2013) studie, har Weibulls och Karlssons (2012) studie av "svenska soldaters skämtkultur" också kategoriserats som en etnografisk fältstudie. Empirin består av intervjuer med 26 manliga infanterisoldater, deltagande observation av soldaternas dagliga aktiviteter som informationsmöten och formella och informella samtal med soldater och officerare. Därtill analyseras soldaternas personliga foton och anonyma, humoristiskt präglade satiriska skyltar, affischer, bilder och texter.

Avslutningsvis har vi även placerat Granérs (2014) litteraturstudie som kombinerats med egen tidigare forskning i form av insamlade kvalitativa intervjuer och deltagande observationer här. Materialet analyserades och kategoriserades utifrån humorns funktioner i polisarbetet.

Analys av text och inspelat material (film/TV)

I tre av studierna utgörs empirin av videoinspelningar på skolor och arbetsplatser med fokus på samtalsinteraktioner. Cekaite och Aronsson (2004) gjorde videoinspelningar av vardagliga klassrumsinteraktioner i en mottagningsklass för flykting- och invandrabarn i en svensk skola. Analytiskt fokus låg på samtalen mellan lärare och nyanlända barn och samtalen analyserades med hjälp av diskurspsykologisk konversationsanalys. I Kangasharjus och Nikkos (2009) studie är det istället interkulturella arbetsplatsmöten som videofilmats. Fokus för studien var den verbala och ickeverbala interaktionen mellan mötesdeltagarna och analysen gjordes i form av samtalsanalys.

Söderlunds (2012) genusstudie av det humoristiska TV programmet *Parlamentet* och Jönsons och Siverskogs (2012) äldrestudie placerades också inom denna metodkategori. Söderlund (2012) gjorde en samtals- och multimodalcentrerad analys utifrån ett genusperspektiv av humorpanelernas konversationer i olika program. I Jönsons och Siverskogs (2012) studie består empiri av 276 personliga självpresentationer på två webbaserade dejtingsajter i Sverige. Självpresentationerna är skrivna av 162 män, 88 kvinnor och 26 transkön, i åldrarna 60–81 år. Först gjordes en kvantitativ innehållsanalys av textmaterialet och därefter gjordes en kvalitativ innehållsanalys av självpresentationerna.

Litteraturstudier

Två av humorpublikationerna har kategoriserats som teoretiska studier. Cernerud och Olsson (2004) tar avstamp i diskussionerna om huruvida humor bör betraktas som en salutogen faktor med potential att vara hälsofrämjande och därför ingå i hälsofrämjande interventionsprogram eller inte. Det teoretiska bidraget utgörs av en forskningsöversikt där ett 30-tal vetenskapliga texter om humor inom hälsa, medicin och angränsande områden analyserats. I analysen kategoriseras materialet i olika teman och den korta artikeln avslutas med en teoretisk diskussion om humor som en hälsofrämjande strategi.

Meisiek & Yao (2003) har också en teoriutvecklande ansats där humorteori, teorier om emotional work och teorin om social delning av känslor (SSE) förs samman i syfte att utveckla en teoretisk modell. Först görs en kort forskningsöversikt med särskilt fokus på humorteorier och humorforskning inom organisation och arbetsliv. I nästa steg förs forskning om emotional work in, i syfte att belysa humors funktion och användning vid SSE på arbetsplatsen. Den teoretiska analysen avslutas med utformandet av en teoretisk modell som kan användas i framtida forskning vid emotions-, humor- och SSE-forskning inom organisations- och arbetslivsforskning.

Kvalitativa intervjuer

De två intervjustudier som finns i vårt material, har genomförts inom hälso- och sjukvårdsforskning. Olsson et al. (2002) beskriver sin studie som explorativ och den baseras på 20 intervjuer med personer, som uppfyllde urvalskriteriet ”har sinne för humor”, i åldern 17 till 75 år från samma område i Sverige. Intervjuerna analyserades med ”en modifierad form av grundad teori.” Forssén (2007) i sin tur, intervjuade 20

svenska kvinnorna i åldern 63–83 år som ”var strategiskt utvalda för att representera en variation av arbetsförhållanden i form av betalt och obetalt arbete.” Intervjuerna i Forsséns studie bearbetades med en fenomenologisk analysmetod vars olika steg noggrant beskrivs i artikelns metodavsnitt.

Kombination av kvalitativ och kvantitativ metod

Ohlsson (2003) är den enda av de 17 studierna där kvalitativt och kvantitativt angreppssätt har kombinerats och därför baseras på två empiriska material. Det första materialet består av ett drygt 20-tal videoinspelningar av gruppsamtal mellan elever i skolmiljö. Grupperna som består av elever från skolår 3 och skolår 7 är både enkönade och blandade och samtalen sker utan vuxna närvarande. Det andra materialet består av en enkätundersökning som genomfördes för att ytterligare belysa skillnaden mellan flickor och pojkar i fråga om det skämtande som framkom i samtalsmaterialet. Enkäten ”Vad tycker vi är roligt?”, besvarades av 112 unga vuxna, lika många kvinnor som män. Enkätens analytiska fokus låg på kulturella koderna för när och hurvida det är män eller kvinnor som upplevs som roliga. Vidare analyserade också om det fanns några skillnad mellan kvinnornas och männens svar i enkäten (Olsson et al. 2000).

Enkätstudier

Olsson et al. (2000) har en kvantitativ ansats och har genomfört en explorativ enkätundersökning. Enkätfrågorna var öppna av typen; ”Vad ser du som humor?” och ”Används humor inom hälsovården?”, i syfte fånga beskrivningar av humorupplevelser inom hälso- och sjukvården. Studien omfattade tre grupper av deltagare: patienter, anställda inom hälso- och sjukvård samt personer utan anknytning till hälso- och sjukvården, totalt 802 deltagare. Svaren på frågor om upplevelser av humor i hälso- och sjukvården kategoriserades och analyser genomfördes för att hitta en möjlig koppling mellan humor och olika omvårdnadsvariabler.

Sammanfattning

Vi kan konstatera att observationer och intervjuer är de vanligaste empiriinsamlingsmetoderna. Dataanalyserna utgörs företrädevis av textnära, lingvistiska analyser utifrån olika diskursanalytiska perspektiv alternativt fenomenologisk textanalys. En av forskarna har även genomfört en enkätstudie som komplement till sitt inspelade material för att på så sätt styrka sina resultat och slutsatser. Endast en studie bygger enbart på kvantitativt empiriskt material. Till sist har vi funnit två litteraturstudier var av en har en teoriutvecklande ansats.

Vilka är de centrala forskningsresultaten?

Vid genomgång av forskningsresultaten i artiklarna har följande teman identifierats: *humorfunktioner* (hälsofrämjande funktion, normbrytande funktion, smörjmedelsfunktion och emotionshanteringsfunktion) *humorformer och humoruttryck* samt *humor och genus*.

Humorfunktioner

Hälsofrämjande funktion

Även om det inte finns ”konkreta bevis” för att humor leder till bättre fysisk hälsa och livslängd, framhåller Forssén (2007) att humor likväl är att betrakta som en salutogen faktor som kan ge och vidmakthålla hälsa. Humor kan generellt öka människans välbefinnande genom att: förstärka vitalitet, lindra ensamhet i ett svårt äktenskap, främja avkoppling, uppleva sitt förvärvsarbete mer positivt och hjälpa att utstå fysisk smärta (Forssén 2007). Vidare understryker forskningsresultat att det finns ett positivt samband mellan humor och upplevd tillit i vården, under förutsättning att humorn används tillsammans med ett stort mått av empati. Likaså är humor den viktigaste komponenten när information om hälsa ska kommuniceras framgångsrik, exempelvis till elever på skolor (Cernerud och Olsson 2004; Olson et al. 2002).

Normbrytande funktion

Humorn har också en normbrytande funktion och dubbel natur, då den temporärt och samtidigt kan: bekräfta eller bryta rådande socialordningar och underminera hierarkier, disciplinera likväl som göra motstånd, befästa och bryta gränser (Andersson 2009; Granér 2014; Grandin, Franzén & Aronsson 2013; Weibull & Karlsson 2012). Humor förmedlar vidare vad som är acceptabelt beteende genom att ange ideal- och förbudsnormer på en arbetsplats eller grupp (Granér 2014). På liknande sätt kan barn i en skolkontext utnyttja skämthändelser genom att härma läraren, det vill säga inta lärarrollen på ett lekfullt sätt, och på så vis undergräva hierarkin i klassrummet (Čekaitė & Aronsson 2004). Humor kan också användas för att åskådliggöra missnöje med t.ex. arbetsuppgifter, statuskillnader eller en frustration över upplevda missförhållanden (Weibull och Karlsson 2012).

Till skillnad från humor som normbrytande i en organisatorisk kontext, visar Jönsson och Siverskog (2012) att humor samtidigt kan omstörta och konservera samhällliga ideal om exempelvis ålder, utseende och kön i andra sammanhang. På dejtingsajterna, kan de äldre annonsörernas humoristiska och självkritiska kommentarer samtidigt ifrågasätta och reproducerar stereotyper om samhällliga ”åldersnormer” om ”en perfekt kropp” eller vad som är ”lämplig ålder för dejting och sex”, genom att personerna tvingas förhålla sig till rådande sociala normer om åldrande.

Smörjmedel

Humor har positiva funktioner i det sociala samspelet och kan fungera som ”ett smörjmedel” i sociala interaktioner (Meisiek & Yao 2005). Anderson (2009) benämner detta som humorns solidaritetfunktion, dvs. humor skapar eller förstärker banden mellan två personer eller inom en grupp. Goda relationer på arbetsplatsen främjas således om det finns en strategisk användning av skämt, komplimanger, berättelser, svordomar och hälsningar (Nelson 2014). Granér (2014) fann att även inom polisyrket underlättar humor ömsesidig förståelse och kamratskap, gränssättning, normbildning, feedback och konflikthantering. Skratt i likhet med humor, kan skapa kollegialitet, hjälpa till att göra arbetet mer positivt i problematiska eller motstridiga si-

tuationer och förbättra genomförandet av uppgift och att uppnå mål i organisationen (Kangasharju & Nikko 2009). Lekfullhet och humor kan också vara ett smörjmedel för att underlätta inläring av olika slag, bildandet av en inlärningsgemenskap, lekzoner och skapa time out (Čekaitė & Aronsson 2004).

Emotionshantering

Resultaten visar att humor kan underlätta delning av svåra känslor mellan arbetskamrater (Meisiek & Yao 2005). Skratt som initieras av gruppmedlemmar själva, kan vara en resurs för att minska spänning i utmanande situationer som svåra uppgifter eller behandling av känsliga ämnen i arbetsgruppen (Kangasharju & Nikko 2009). Humorns psykologiska funktioner i form av försvar och hanterande av känslor stöds också av Anderssons (2009) forskning.

Humorformer och humoruttryck

Humor kan uttryckas på olika sätt såsom humoristisk konst, humoristiska ordlekar, situationskomedi och politisk satir (Olsson et al. 2000). I Strömbergs och Karlssons (2009) studie använde köttförpackarna sig i huvudsak av humoruttryck som: verbala skämt, fysisk skämtpraxis, clowning, smeknamn och satir i den dagliga interaktionen. Čekaites & Aronssons (2004) klassrumstudie pekar på humor i form av "lek med ord" och "rolltagning" (t.ex. härma *läraren*). Gemensamt för de tre ovanstående artiklarna är att det är *forskarna* som i sin empiri identifierat och namngett de olika humoruttrycken. I Olssons et al. (2002) studie är det istället *respondenternas* egna benämningar och val av humoruttryck som utgör resultatet. Utifrån respondenternas svar är: skratt, lycka, oförutsedda händelser/situationer de vanligaste sätten att definiera humor.

Humor och genus

Forskningen visar att det finns socialt konstruerade skillnader mellan könen när det gäller humor. Söderlunds (2012) resultat visar exempelvis att kvinnor och män har olika förväntningar på sig i frågan om "vem som är roligast". Graden av uppmärksamhet som gavs till kvinnor respektive män i TV-programmet *Parlament*, återspeglar dessa förväntningar då kvinnornas skämt inte resulterar i så mycket skratt och uppmärksamhet från övriga i panelen som männens försök att vara humoristiska gjorde. När Ohlsson (2003) i sin tur, ombad män och kvinnor att namnge, i deras tycke, humoristiska män och kvinnor, visar resultaten att män endast nämnde roliga män, medan kvinnor nämnde roliga män *och* kvinnor. En annan tendens var att kvinnorna i studien, nämnde endast ett fåtal roliga kvinnor kända från media medan de namngav många roliga kvinnor från deras egen vardag. Detta stöds av Ohlssons (1999) studie, vars resultat pekar på att flickor och kvinnor varken kommer till tals eller skämtar offentligt på samma sätt som pojkar och män. Samtidigt konstaterar Forsséns (2007) att humor är viktigt för kvinnor, oavsett ålder, utbildning eller klass men att det finns en stereotyp uppfattning om att "män är de som skämtar" medan "kvinnor är de som roas". En förklaring till ovanstående resultat kan vara att män och kvinnor har socia-

liserats in i rådande och makt- och statusrelationer i samhället, även ifråga om humor (Ohlsson 2003; 1999).

Sammanfattning

Resultatet i de svenska artiklarna visar på humorns olika aspekter. Humor kan uttrycka mycket specifika former av kontroll, könsstereotyper och makt men samtidigt utgöra små "platser av motstånd" mot maktstrukturer. Framförallt kan humor bidra till att bryta rådande socialordningar och underminera hierarkier och makt. Humorns normbrytande funktioner återfinns explicit i genusstudierna men kan även ses i flera av publikationernas resultat. Humorns "smörjmedelsfunktion" i det sociala samspelet mellan människor återfinns också i flera av studiernas resultat. Humorns känslöhanterade funktion, exempelvis gemensamma skratt som lindrar stress och skapar band i grupper och humor som viktigt hjälpmedel vid insocialisering och lärande av gruppmedlemmar har hittats. Avslutningsvis framhålls det i några av de analyserade publikationerna att humor är en faktor som kan orsaka och vidmakthålla hälsa och därmed kan förstås som en salutogen faktor.

Diskussion

Med utgångspunkt i ovanstående analys och resultat, har vi kunnat urskilja fyra diskutabla områden, i relation till internationell humorforskning: 1) överrepresentation av studier som fokuserar på humorns positiva funktioner; 2) brist på jämförande studier som kan påvisa kontextuella variationer 3) brist på teoriutvecklande studier 4) överrepresentation av kvalitativa forskningsansatser.

För det första kan vi konstatera att humorforskningen som ingår i denna litteraturoversikt, har i huvudsak en funktionalistisk ansats. Exempelvis, studeras humorfunktioner i emotionell påfrestande situationer som integrationsprocesser på arbetsplatser och humorns hälsofrämjande funktion. Det gemensamma för dessa studier är att de främst lyfter fram humorns positiva funktioner såsom emotionshantering, socialt smörjmedel, gruppförstärkande och avstressande funktioner. Humors subversiva funktioner har i mindre omfattning explicit studerats inom ramen för studier som fokuserar på könsaspekter och hierarkiska maktrelationer samt hur humor kan användas i syfte att inkludera eller exkludera i en arbetsgrupp. Studier som enbart studerar humors negativa funktioner såsom makt, kontroll och exkludering har inte påträffats.

Det förhållandevis ensidiga närmandet till humor som även återfinns i internationell humorforskning (jfr Westwood & Johnston 2013) riskerar att reducera humorns komplexitet och på sikt befästa och fortsätta utveckla en ytlig bild av humor. Denna utveckling kan i sin tur bidra till att gamla fördomar om humor som ett oseriöst inslag i arbetsliv och organisationer fortlever. Tendensen att bortse ifrån humorns inbyggda komplexitet och/eller risken att instrumentalisera humor (Westwood & Johnston 2013: 234), kan möjligen förhindras genom att forskningen mer fokuserar på humorns dualistiska natur (Mulkays 1988; Berger 1997) och humorns negativa funktioner (Holmes 2000; Reid & Riemenschneider 2004). Humor har potential att

i olika organisationskontexter synliggöra paradoxer och kontroverser som kan påträffas i t.ex. ledningen, organisationsbeteende, policy och regler. Humor kan med andra ord tillföra nya föreställningar och alternativa "världar" (jfr Berger 1997) som i sin tur öppnar upp för intressanta diskussioner. Exempelvis kan studier av mellanchefernas erfarenhet av humor och tillämpning av humor vid möten och i andra sammanhang belysa humorn utifrån en position som har insyn i två olika världar, dvs. både i relation till underordnade och överordnade i organisationen. När det gäller humorns negativa effekter kan till exempel studier av humor i organisation och ledning ur ett genusperspektiv vara intressanta då det finns internationell forskning som pekar på skillnader mellan kvinnor och män i hur de använder humor som ett manipulativt medel för att positionera sig i organisationer (se Holmes 2000).

För det andra har en brist på jämförande studier som påvisar kontextuella variationer identifierats, bortsett från en studie som explicit jämför humordiskurser i två olika kontexter (Weibull & Karlsson 2012). I övrigt verkar jämförande humorstudier av exempelvis olika organisationstyper och organisationskulturer vara outforskade i Sverige, till skillnad från internationell humorforskning (Lynch 2009, 2010; Korczynski 2011; Fine & Soucey 2005; Porcu 2005). Huruvida humor skiljer sig åt "back stage" respektive "front stage" i en organisation (Cain 2012; Richards 2010) eller i relation till olika ledarskapsstilar och dess betydelse för hur humor uppfattas och tar sig uttryck hos medarbetarna på en arbetsplats (Avolio, Howell & Sosik 1999; Holmes 2007; Hurren 2006; Thomson 2010) är ytterligare exempel på fenomen som *inte* har undersökts i svenska förhållanden.

För det tredje har de teoretiska angreppssätten mer eller mindre kombinerats i artiklarna för att belysa humorns olika aspekter vilket avspeglar humor som ett mångfacetterat och tvärvetenskapligt fenomen. Detta styrker antaganden om att de olika humorteorierna inte står emot varandra, utan i de flesta fall kan kombineras (Billing 2005). Samtidigt har det inte i de studerade artiklarna explicit diskuterats hur de olika teoretiska perspektiven förhåller sig till varandra, istället behandlas humorns mångsidighet snarare som något underförstått, vilket är en tendens som kan avläsas även i internationell humorforskning (Lynch 2009; Billing 2005; Westwood & Johnston 2013). Det finns likväl två studier med teoriutvecklande ansats, där humor ställs i relation till psykologiska modeller och till teorier inom folkhälsovetenskap.

Flera av studierna har en diskursanalytisk ansats som övervägande behandlar humor som en del av kommunikation och därmed likställs med språk. Analyserna utgörs av textnära lingvistiska ansatser såsom samtalsanalys vilket kan förklaras av att flera av studierna har gjorts inom kommunikations- och språkstudier. Kritisk diskursanalys och Foucaultinspirerade analyser, vilka skulle kunna inbjuda till intressanta humorteoretiska diskussioner, har vi emellertid inte funnit.

För det fjärde finns det en överrepresentation av kvalitativa forskningsansatser men få av dem har explorativ karaktär vilket kan te sig något oväntat. Mot bakgrund av detta verkar det finnas ett behov av att genomföra fler explorativa och teoriutvecklande kvalitativa studier såväl som fler kvantitativa studier.

Avslutningsvis kan vi konstatera att det finns likheter mellan internationell och

svensk humorforskning främst i frågan om vad som studeras och vilka diskussioner som förs. Vi tolkar dessa likheter som ett uttryck för en samtida vetenskaplig diskurs i vilken svenskt såväl som internationellt forskarsamhälle ingår. Att studera humor i svenska organisationer och i arbetslivssammanhang är berättigt med tanke på att humor bestäms av de sociala kontexter i vilka den återfinns. Vidare kan det fastställas att det finns en mängd humorforskning gjord, företrädesvis i USA, men resultaten är inte direkt överförbara till svenska organisatoriska kontexter, eftersom resultaten präglas av tidigare nämnda kulturella och geografiska skillnader (Kalliny, Cruthirds, & Minor 2006; Mak, Liu & Deneen 2012). Med utgångspunkt i de slutsatser som framgår av denna forskningsöversikt, ser vi ett fortsatt behov av humorforskning inom svenskt organisation- och i arbetslivssammanhang. Ytterligare en anledning till att utveckla humorforskning i Sverige är forskningsresultat (Andersson, et al. 2010) som visar att arbetstillfredsställelse, för individer i svenska organisationer, inte bara är kopplat till att vara eftertraktad, ha stimulerande arbetsuppgifter och få erkännande. Det är minst lika viktigt med goda mänskliga relationer och att det finns plats för humor och skratt.

Referenser

- Ackroyd, S. & P. Thompson (1999) *Organizational misbehaviour*. London: SAGE
- Albrow, M. (1997) *Do organizations have feelings?* London: Routledge.
- Andersson, I., A. Hedlund & G. Rosén (2010) "Är dagens arbeten attraktiva? Värderingar hos 1 440 anställda", *Arbetsmarknad & arbetsliv* 16(4):31.
- Andersson, H. (2009) *Interkulturell kommunikation på ett svenskt sjukhus: Fallstudier av andraspråkstalare i arbetslivet*. Uppsala: Uppsala universitet
- Attardo, S. (2008) "A primer for linguistics humor", 101–155 i V. Raskin (red.) *The primer of humor research*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Attardo, S. (1993) "Violation of conversational maxims and cooperation: The case of jokes", *Journal of pragmatics* 19(6):537–558.
- Avolio, B.J., J.M. Howell & J.J. Sosik (1999) "A funny thing happened on the way to the bottom line: Humor as a moderator of leadership style effects", *Academy of management journal* 42(2):219–227.
- Bakhtin, M.M. (1991) *Rabelais och skrattets historia: François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*. Gråbo: Anthropos.
- Bakhtin, M.M. (1968) "The role of games in Rabelais", *Yale French studies* 41(41):124–132.
- Baker, W.F. & M. O'Malley (2008) *Leading with kindness*. London: Amacom.
- Berger, P.L. (1997) *Redeeming laughter: The comic dimension of human experience*. New York-Berlin: Walter de Gruyter.
- Bergson, H. (2008) *Laughter: An essay on the meaning of the comic*. Maryland: Arc Manor Rockville.
- Billig, M. (2005) *Laughter and ridicule: Towards a social critique of humour*. London: Sage.

- Billig, M. (2001) "Humour and hatred: The racist jokes of the ku klux klan", *Discourse & society* 12(4):267–289
- Bloch, C. (2012) *Passion and paranoia: Emotions and the culture of emotion in academia*. Farnham Surrey: Ashgate.
- Boskin, J. (1997) "History and humor", 17–27 i: J. Boskin (red.) *The humor prism in 20th-century America*. Detroit: Wayne State University Press.
- Bryman, A. (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Bryman, A. (1984) "Organization studies and the concept of rationality", *Journal of Management Studies* 21(4):391–408.
- Cain, C.L. (2012) "Integrating dark humor and compassion identities and presentations of self in the front and back regions of hospice", *Journal of contemporary ethnography* 41(6):668–694.
- Castell, P.J. & J.H. Goldstein (1976) *Social occasions of jokes: A cross cultural study*, 183–197 in A.J. Chapman & H.C. Foot (red.) *It's a funny thing, humor*. Oxford: Pergamon Press.
- Cernerud, L. & H. Olsson (2004) "Humour seen from a public health perspective", *Scandinavian journal of public health* 32(5):396–398.
- Cetola, H.W. (1988) "Toward a cognitive-appraisal model of humor appreciation", *Humor: International journal of humor research* 1(3):245–258.
- Cekaite, A. & K. Aronsson (2004) "Repetitions and joking in children's second language conversations: Playful recyclings in an immersion classroom", *Discourse studies* 6(3):373–392.
- Chapman, A.J. & H.C.
- Chapman, A.J. & N.J. Gadfield (1976) "Is sexual humor sexist?", *Journal of communication* 26(3):141–153.
- Clegg, S.R. (2002) *Advances in organization studies: Management and organization paradoxes*. Amsterdam: Benjamins Publishing Company.
- Collinson, D. (2002) "Managing humor", *Journal of management studies* 39(3):269–288.
- Cooper, D.C. (2008) "Elucidating the bonds of workplace humor: A relational process model", *Human relations* 61(8):1087–1115.
- Davies, C. (2002) *The mirth of nations*. New Jersey: Transaction Publication.
- Davis, M.S. (1995) "The sociology of humor: A stillborn field", *Sociological forum* 10(2):337–339.
- Douglas, M. (1975) *Implicit meanings: Essays in anthropology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Duncan, W.J. (1985) "The superiority theory of humor at work: Joking relationships as indicators of formal and informal status patterns in small, task-oriented groups", *Small group behavior* 16(4):556–664.
- Duncan, W.J., L.R. Smeltzer & T.L. Leap (1990) "Humor and work: Applications of joking behavior to management", *Journal of management* 16(2):255–278.
- Duncan, W.J. & J.P. Feisal (1989) "No laughing matter: Patterns of humor in the workplace", *Organizational dynamics* 17(4):18–30.

- Ebeling, M. & J. Gibbs (2008) "Searching and reviewing the literature" 63–79 i N. Gilbert (red.) *Researching social life*. London: Sage.
- Fine, G.A. (1979) "Small groups and culture creation: The idioculture of little league baseball teams", *American Sociological Review* 44(5):733–745.
- Fine, G.A. & M. de Soucey (2005) "Joking cultures: Humor themes as social regulation in group life", *Humor: International journal of humor research* 18(1):1–22.
- Forssén, A.S.K. (2007) "Humour, beauty, and culture as personal health resources: Experiences of elderly Swedish women", *Scandinavian journal of public health* 35(3):228–234.
- Foucault, M. (1993) *Diskursens ordning*. Stockholm: Symposion.
- Freud, S. (1905/1960) *Jokes and their relation to the unconscious*. New York: W.W. Norton.
- Giora, R. (1991) "On the cognitive aspects of the joke", *Journal of pragmatics* 16(5):465–485.
- Goffman, E. (1959) *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday
- Goldstein, J.H. (1976) "Theoretical notes on humor", *Journal of communication* 26(3):104–112.
- Gradin Franzén, A. & K. Aronsson (2013) "Teasing, laughing and disciplinary humor: Staff–youth interaction in detention home treatment", *Discourse studies* 15(2):167–183.
- Granèr, R. (2014) "Humorns funktion i polisarbetet", *Nordisk politiforskning* 1(1):9–23.
- Gundelach, P. (2000) "Joking relationships and national identity in Scandinavia", *Acta sociologica* 43(2):113–122.
- Hay, J. (2000) "Functions of humor in the conversations of men and women", *Journal of pragmatics* 32(6):709–742.
- Higgins, J.P.T., & S. Green (2008) *Cochrane handbook for systematic reviews of interventions*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Hochschild, A.R. (1979) "Emotion work, feeling rules, and social structure", *American journal of sociology* 85(3):551–575.
- Holmes, J. (2000) "Politeness, power and provocation: how Humour functions in the workplace", *Discourse Studies* 2(2):159–185.
- Holmes, J. (2007) "Making humor work: Creativity on the job", *Applied linguistics* 28(4):518–537.
- Holmes, J. & M. Marra (2002) "Having a laugh at work: How humour contributes to workplace culture", *Journal of pragmatics* 34(12):1683–1710.
- Hurren, B.L. (2006) "The effects of principals' humor on teachers' job satisfaction", *Educational studies* 32(4):373–385.
- Hygrell, D. (1997) *Att översätta komik*. Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutitionen.
- Hymes, D. (1964) *Language in culture and society: A reader in linguistics and anthropology*. New York: Harper & Row.
- Jackson, N. & P. Carter (2000) *Rethinking organisational behavior*. Harlow, Essex: FT Prentice Hall, Pearson Education.

- Jönson, H. & A. Siverskog (2012) "Turning vinegar into wine: Humorous self-presentations among older GLBTQ online daters", *Journal of aging studies* (1):55–64
- Kalliny, M., K. Cruthirds & M. Minor (2006) "Differences between American, Egyptian and Lebanese humor styles: Implications for international management", *International journal of cross cultural management* 6(1):121–134.
- Kangasharju, H. & T. Nikko (2009) "Emotions in organizations: Joint laughter in workplace meetings", *International journal of business communication* 46(1):100–119.
- Kao, G. (1974) *Chinese wit and humor*. New York: Sterling.
- Kemper, T.D. (2011) *Status, power and ritual interaction: A relational reading of Durkheim, Goffman and Collins*. Burlington: Ashgate.
- Kenny, K., & G. Euchler (2012) "Some good clean fun: Humour, control and subversion in an advertising agency", *Gender, work and organization* 19(3):306–323.
- Krikmann, A. (2006) "Contemporary linguistic theories of humour", *Folklore: Electronic journal of folklore* 33:27–58.
- Korczynski, M. (2011) "The dialectical sense of humour: Routine joking in a Taylorized factory", *Organization studies* 32(10):1421–1439.
- Kuipers, G. (2006) *Good humor, bad taste: A sociology of the joke*. New York: Mouton de Gruyter.
- Lange, R. & J. Houran (2009) "Perceived importance of employees' traits in the service industry", *Psychological reports* 104(2):567–578.
- Lewis, R.D. (1999) *When cultures collide*. London: Nicholas Brealey.
- Lockyer, S. & M. Pickering (2005) *Beyond a joke: The limits of humour*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lyttle, J. (2007) "The judicious use and management of humor in the workplace", *Business horizons* 50(3):239–245.
- Lynch, O.H. (2002) "Humorous communication: Finding a place for humor in communication research", *Communication theory* 12(4):423–445.
- Lynch, O.H. (2009) "Kitchen antics: The importance of humor and maintaining professionalism at work", *Journal of applied communication research* 37(4):444–464.
- Lynch, O.H. (2010) "Cooking with humor: In-group humor as social organization", *Humor: International journal of humor research* 23(2):127–159.
- Mak, B., Y. Liu & C. Deneen (2012) "Humor in the workplace: A regulating and coping mechanism in socialization", *Discourse and communication* 6(2):163–179.
- Meisiek, S. & X. Yao (2005) "Nonsense makes sense: Humor in social sharing of emotion at the workplace", 143–165 i Ch.E. Hartel, W.J. Zerbe, & N.M. Ashkanasy (red.) *Emotions in organizational behavior*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Meyer, J. (1997) "Humor in member narratives: Uniting and dividing at work", *Western journal of communication* 61(2):188–208.
- Meyer, J. (2000) "Humor as a double-edged sword: Four functions of humor in communication", *Communication theory* 10(3):310–331.

- Morreall, J. (1983) *Taking laughter seriously*. Albany: State University of New York Press.
- Morreall, J. (1991) "Humor and Work", *Humor: International journal of humor research* 4(3):359–373.
- Morreall, J. (1997) *Humor works*. Amherst, MA: Human Resource Development Press.
- Mulkay, M. (1988) *On humor: Its nature and its place in modern society*. Cambridge: Polity.
- Nelson, M. (2014) "You need help as usual, do you? Joking and swearing for collegiality in a Swedish workplace", *Multilingua: Journal of cross-cultural and interlanguage communication* 33(1/2):173–200.
- Nevo, O. (1985) "Does one ever really laugh at one's own expense? The case of jew, and arabs in Israel", *Journal of personality and social psychology* 49(3):799–807.
- Nevo, O., B. Nevo & J.L.S. Yin (2001) "Singaporean humor: A cross-cultural, cross-gender comparison", *Journal of general psychology* 128(2):143–156.
- Norricks, N. (1993) *Conversational joking: Humor in everyday talk*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ohlsson, M. (1999) "Skämt, makt och myter: Humor i genusperspektiv", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 20(2):31–42.
- Ohlsson, M. (2003) *Språkbruk, skämt och kön: Teoretiska modeller och sociolinguvistiska tillämpningar*, Doctoral dissertation. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Oldani, J. (1988) "Is the pope catholic? A content analysis of American jokelore about the catholic clergy", 67–84 i C. Powell & G.E.C. Paton (red.) *Humour in society: Resistance and control*. New York: St Martin's Press.
- Olsson, H., H. Backe, S. Sörensen & M. Kock (2002) "The essence of humour and its effects and functions: A qualitative study", *Journal of nursing management* 10(1):21–26.
- Olsson, H., Backe, S. Sörensen & M. Kock (2000) "Nursing and humour: An exploratory study in Sweden", *Vård i Norden* 20(55):42–46.
- Polimeni, J. & P.J. Reiss (2006) "The first joke: Exploring the evolutionary origins of humor", *Evolutionary psychology* 4:347–366.
- Porcu, L. (2005) "Fishy business: Humor in a Sardinian fish market", *Humor: International journal of humor research* 18(1):62–102.
- Radcliffe–Brown, A. (1952) *Structure and function in primitive society*. New York: The Free Press.
- Raskin, V. (1985) *Semantic mechanisms of humor*. Doordrecht: D. Reidel Publishing.
- Raskin, V. (1988) *The primer of humor research*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rasulzada, F. (2007) *Organizational creativity and psychological well-being: Contextual aspects on organizational creativity and psychological well-being from an open systems perspective*. Doctoral thesis: Lund: Lunds universitet.
- Reid, A.M. & C. Riemenschneider (2004) "The role of laughter when discussing workplace barriers: Women in information technology jobs", *Sex roles* 50 (3/4):177–189.
- Richards, K. (2010) "Professional orientation in back region humor", *Text & talk* 30(2):145–167.

- Robinson, V.M. (1991) *Humour and the health professions*. New Jersey: Thorofare, SLACK.
- Robert, C. & J.E. Wilbanks (2012) "The wheel model of humor: Humor events and affect in Organizations", *Human relations* 65(9):1071–1099.
- Robinson, D.T. & L. Smith-Lovin (2001) "Getting a laugh: Gender, status and humor in task discussions", *Social forces* 80(1):123–158.
- Romero, E.J., C.J. Alsua, K.T. Hinrichs & T.R. Pearson (2007) "Regional humor differences in the United States: Implications for management", *Humor: International journal of humor research* 20(2):189–201.
- Roth, G.L. & B. Vivona (2010) "Mirth and murder: Crime scene investigation as a work context for examining humor applications", *Human resource development review* 9(4):314–332.
- Sanders, T. (2004) "Controllable laughter: Managing sex work through humour", *Sociology* 38(2):273–291.
- Sherzer, J. (1978) "Oh! That's a pun and I didn't mean it", *Semiotica* 22(3/4):335–350.
- Spencer, H. (1860) "The physiology of laughter" *Macmillan's magazine* 1:395–402.
- Strömberg, S. & J. Ch. Karlsson (2009) "Rituals of fun and mischief: The case of the Swedish meatpackers", *Employee relations* 31(6):632–647.
- Suls, J.M. (1972) "A two-stage model for the appreciation of jokes and cartoons", 81–100 i J.H. Goldstein & P.E. McGhee (red.) *The psychology of humor: Theoretical perspectives and empirical issues*. New York: Academic Press.
- Söderlund, H. (2012) "Negative assessments in humour: A way of doing gender", *Multimodal communication* 1(2):127–146.
- Tajfel, H. & J.C. Turner (1986) "The social identity theory of intergroup behavior", 7–24 i S. Worchel & W.G. Austin (red.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Taylor, Ph. & P. Bain (2003) "Subterranean worksick blues: Humour as subversion in two call centres", *Organizations studies* 24(9):1487–1509.
- Thomson, D. (2010) "The social meaning and function of humour in physiotherapy practice: An ethnography", *Physiotherapy theory and practice* 26(1):1–11.
- Thorson, J. & F. Powell (1993) "Development and validation of a multidimensional sense of humor scale", *Journal of clinical psychology* 49(1):13–23.
- Treece, B. (2010) *Humor as a desired leadership quality compared across four professional fields in Findlay and Hancock country*. Ohio: Doctoral dissertation Northcentral University.
- Vinton, K.L. (1989) "Humor in the workplace: It is more than telling jokes", *Small group behavior* 20(2):151–166.
- Watts, J. (2007) "Can't take a joke? Humour as resistance, refuge and exclusion in a highly gendered workplace", *Feminism & psychology* 17(2):259–266.
- Weaver, S. (2010) "The 'other' laughs back: Humour and resistance in anti-racist comedy", *Sociology* 44(1):31–48.
- Weibull, L. & J.Ch. Karlsson (2012) "Don't fight the blue elephant": Humorous signs

- as protests and conductors of negotiations in Swedish peace support operations”, *Res militaris* 3(3):1–19.
- Westwood, R.I. & A. Johnston (2013). Humor in organization: From function to resistance. *Humor* 26(2):219–247.
- Wetherell, M., S. Taylor & S.J. Yates (2001) *Discourse as data: A guide for analysis*. Cambridge: Open university Press.
- Willibald, R. (2008) ”Psychology of humor”, 17–100 i V. Raskin (red.) *The primer of humor research*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Yue, X.D. (2011) ”The Chinese ambivalence to humor: Views from undergraduates in Hong Kong and China”, *Humor: International journal of humor research* 24(4):463–480.

Kontaktuppgifter till författare

Anneli Öljarstrand

Institutionen för humaniora utbildnings- och samhällsvetenskap, 701 82 Örebro

Tel: 019-30 31 39

E-post: anneli.oljarstrand@oru.se

Författarpresentation

Anita Cvetkovic är fil. dr i sociologi vid Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro Universitet. Cvetkovic forskar inom arbets- och organisationssociologi och har tidigare studerat interkulturella möten.

Anneli Öljarstrand är fil. dr i sociologi vid Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro Universitet. Öljarstrand forskar inom arbets- och organisationssociologi och har tidigare studerat Svenska kyrkan som organisation och arbetsplats.

Recensioner

Doktoravhandlingar i sociologi

Kamilla Peuravaara, ”Som en vanlig tjej”: Föreställningar om kropp, funktionalitet och femininitet. Uppsala: Uppsala Universitet, 2015

Kamilla Peuravaaras doktorsavhandling skildrar subjektiva erfarenheter och upplevelser av kropp och femininitet hos unga kvinnor som kategoriserats med intellektuell funktionsnedsättning. Avhandlingen synliggör och problematiserar hur sociala föreställningar om normalitet kopplade till kropp och femininitet konstrueras. Teoretiskt hämtar Peuravaara inspiration, begrepp och teorier från fyra olika forskningsfält; feministisk forskning, ungdomsforskning kroppssociologi och disability studies. Intressant nog har inget av dessa fält i någon större utsträckning uppmärksammat unga kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning. Avhandlingen utgår från tre teoretiska perspektiv. Det första utgörs av ett intersektionellt perspektiv med fokus på hur de tre maktordningarna funktionalitet, genus och ålder samverkar. Även om maktordningarna betraktas som likvärdiga ligger tyngdpunkten emellertid på de två första. Det andra utgörs av ett maktperspektiv som bland annat lyfter fram hur maktordningarna bidrar till att skapa inkludering och exkludering och slutligen appliceras ett socialkonstruktivistiskt perspektiv som tar hänsyn till materiella dimensioner.

Normalitet(er), funktionalitet och normativ femininitet utgör avhandlingens tre centrala analytiska begrepp. Normalitet, ses som ett överordnat begrepp som, knyter samman kropp och femininitet genom föreställningar om hur en kropp som tillskrivits genus, funktionalitet och ålder ska se ut och vara, men också vad som förstås som avvikande. Normen utgörs av kvinnor som studerar på den ordinarie gymnasieskolan och deras sätt att klä sig, tala och röra sig i skolan, något de unga kvinnorna i studien på olika sätt förhåller sig till, förhandlar och gör motstånd mot. Funktionalitet synliggör normer kring den ideala och funktionsdugliga kroppen och betraktas i avhandlingen som något som ”görs”. Peuravaara har valt att utgå från begreppet funktionalitet istället för funktionsnedsättning/funktionshinder då det ses som ett vidare begrepp som kan innefatta ”alla”. Funktionalitet är också tätt kopplat till begreppet normativ femininitet som används för att analysera de unga kvinnornas erfarenheter och upplevelser av normer kring femininitet och de förhandlingar som sker.

Metodologiskt är Peuravaara inspirerad av deltagarbaserad forskning och har i sju månader följt en redan existerande ”tjejgrupp” som studerar vid en gymnasiesärskola.

Datamaterialet baseras på både fokusgrupps- och semistrukturerade individuella intervjuer samt fältanteckningar som analyseras utifrån tematisk analys. De unga kvinnorna deltog i utformandet av intervjuteman och frågeställningar bland annat genom att välja ut och reflektera kring bilder hämtade från tidningar de själva läser. De fick också reflektera kring sin fysiska miljö och göra kartor över hur de förflyttar sig. De egna erfarenheterna av att arbeta med deltagarbaserad forskning utgör också utgångspunkt för en kritisk och problematiserande diskussion kring metodologiska och etiska aspekter som återfinns i en av avhandlingens artiklar.

Avhandlingen består av en sammanfattande kappa och fyra artiklar, som alla är ensamförfattade och publicerade. I den första artikeln, publicerad i "Disability and Society", appliceras ett teoretiskt perspektiv på den sociala kroppen. Artikeln visar hur olika sätt att konstruera kroppen är relaterade till uppfattningar om normalitet och betonar behovet av att utgå från ett intersektionellt perspektiv. Den andra artikeln som i huvudsak är empirisk beskriver de unga kvinnornas strategier för att konstruera sig själva som trendiga unga kvinnor och illustrerar de förhandlingar som sker kring normalitet vad gäller kropp, femininitet och ålder. Strategierna visar de unga kvinnornas försök att både sticka ut och smälta in, såväl som att göra motstånd mot och problematisera snäva gränser mellan föreställningar om maskulinitet och femininitet. Artikeln är publicerad i den tvärvetenskapliga antologin "Invisible Girl". Erfarenheter av att bemötas med granskande och kritiska blickar står i fokus i den tredje artikeln som återfinns i "International Review of Sociology". Här utgår Peuravaara från ett normkritiskt och ett queerfenomenologiskt perspektiv som betonar de relationella aspekterna av hur kroppar konstrueras i interaktion med platsen och med andras kroppar. Begreppet "staring" används för att analysera de kritiska blickar som de unga kvinnorna erfar i skolmiljön. Ett annat centralt begrepp i artikeln är "ableist environments" som här främst relaterar till skolkorridoren och bussen till och från skolan, vilka utgör riskfyllda transportsträckor där de unga kvinnorna upplever att stirrandet sker, något som ger upphov till olika känslor såväl som motståndsstrategier hos de unga kvinnorna. Den fjärde och avslutande artikeln, publicerad i "Scandinavian Journal of Disability Research", kan ses som ett bidrag till en kritisk metoddiskussion kring den typ av forskningssamarbete som lyfts fram via deltagarbaserad och emancipatorisk forskning inom funktionshinderforskningen. Med utgångspunkt i erfarenheter från den egna studien reflekterar Peuravaara kring några forskningsetiska och metodologiska dilemman som uppkommit under forskningsprocessens olika faser. Artikeln konstaterar att deltagarbaserad forskning fortsatt behöver diskuteras, inte minst i relation till frågor kring på vems villkor deltagande sker och vem som har rätt att definiera emancipatorisk forskning.

Sammantaget är det en välskriven och väl sammanhållen avhandlingen där det komplexa samspelet mellan de olika maktordningarna genus, ålder och funktionalitet löper som en röd tråd genom alla artiklar. Funktionalitet lyfts särskilt fram som en viktig maktordning att integrera också i framtida intersektionella analyser. Peuravaara har med ett kreativt angreppssätt provat olika metoder för att göra de unga kvinnorna delaktiga, vilket har bidragit till både intressant empiri och ett reflekterande

förhållningsätt kring etiska och metodologiska frågor. Avhandlingens strävan att inkludera och kombinera olika forskningsfält, perspektiv och begrepp är ett både ambitiöst och fruktbart upplägg, men inte en helt enkel uppgift och de teoretiska delarna hade i vissa stycken vunnit på att fördjupas något. ”Som en vanlig tjej” väcker frågor och reflektioner kring föreställningar om normalitet relaterat till kropp och feminitet i en gymnasiesärskolekontext, vilket öppnar för vidare forskning inom ett ännu relativt outforskat område. Den utgör ett värdefullt bidrag till såväl det sociologiska som de övriga forskningsfält den anknyter till. Det är en avhandling som är väl värd att läsa även för olika praktiker, inte minst inom skolans värld, då den visar hur central skolkontexten är för de unga kvinnornas erfarenheter och upplevelser av att vara ”som en vanlig tjej”.

Carita Bengs, fakultetsopponent, Umeå Universitet

Övriga recensioner

Lars-Erik Berg, *Personlighetens socialitet: En berättelse om Jaget, Duet och Miget*. Lund: Studentlitteratur, 2015

I denna neo-Meadianska framställning driver Lars-Erik Berg två huvudsakliga spår. 1) Att det sociala sammanhanget föregår individen, alltså att det är genom socialitet som individualitet uppstår. 2) Att socialitet är något som inte enbart ska förklaras utan också är något som förklarar utveckling av exempelvis identitet och personlighet. I sin framställning väver Berg samman senare års teoretiska arbete med tidigare dito. Resultatet blir ett ramverk som betonar kognitiva och biologiska förutsättningar likaväl som emergens och dialektik vid förståelse av personlighetens socialitet. Genom sin framställning vill Berg reda ut de olika tolkningar som finns av G.H. Meads teori om Jaget, Miget och rollövertagande. Tills sin hjälp har han andra teoretiker såsom Piaget, Hegel, Asplund och Gadamer. Han blandar upp teorierna med exempel från bland andra Leif G.W. Perssons biografi, K.G. Hammars arbete, narcissism, och utrotningslägren under Andra Världskriget.

I introduktionskapitlet framgår att boken har det övergripande syftet ”att se den mänskliga socialiteten i dess olika former som en med det centrala nervsystemet samverkande *egen kraft* vad gäller mänsklig *personlighetsutveckling*, istället för att endast se den som en av flera kapaciteter som nervsystemet skapar” (s. 9). Härifrån utvecklas fyra delsyften. Det första handlar om att utveckla socialpsykologins kreativa kärna. Som ett andra delsyfte vill Berg stimulera till tvärvetenskapliga ansatser mellan socialpsykologi, neurologi och kognitionsvetenskap. Det tredje delsyftet innefattar en precisering i innebörden av Meads begrepp Jaget och Miget. Det fjärde delsyftet

handlar om att lyfta in vad Berg benämner som *Homo symbolicus* i personlighetspsykologin. Genom dessa syften vill Berg visa socialitetens betydelse för utvecklingen av personligheten och biologin och därmed problematisera orsaksförhållanden som bygger på omvänd logik. Två teoretiska verktyg för att närma sig denna problematisering är Meads relativistiska teorier om språk och medvetande.

Vid utformandet av en teori om personlighetens socialitet sammanför Berg personlighetspsykologi med socialitetsteori. Genom att kontrastera Meads teori mot exempelvis Gordon Allport och Piaget växer en teori fram där socialitet tycks föregå personlighet. Därmed får begreppet socialitet en framskjuten roll. Med denna utgångspunkt betonas vikten av att inta ett helhetsperspektiv i vilket delarna, det vill säga individer med sina särskilda sammansättningar av biologi, personlighet, språklighet och medvetande, förstås utifrån helheten, förstådd som den interaktion de är inbegripna i, deras socialisering, och samhällets karaktär och struktur. Bergs poäng är att individuation, identitet och personlighet förstått som processer enbart kan belysas genom att studera dem som följder av socialitet.

För att begreppsliggöra denna teori lyfts tre centrala begrepp ur Meads arbeten fram: Jaget, Miget (som är två faser i personligheten) och rollövertagande. Dessa tre ses som förmågor vars utveckling förstås utifrån interaktion med gester (ickeverbala och vokala) likaväl som språkliga nivåer av kommunikation. Personligheten uppstår med andra ord i ”samtalet mellan och inom människor” (s. 42). Berg visar hur Jaget och Miget förutsätter varandra och ger varandra mening. Genom deras kommunikation skapas dialektik mellan process och form, kreativitet och rutin. Samtidigt föds vi inte med denna kommunikativa förmåga – även om vi troligen föds med den biologiska apparat som, med mognad, möjliggör sådan kommunikation. De mer avancerade formerna av språk och medvetande utvecklas från vår basala förmåga till vokala gester. För att konkretisera den teoretiska kopplingen mellan språk, medvetande och personlighet tar Berg upp *Leken som grund för identitet och personlighet* (kapitel 4). Här ges en större förståelse för utvecklingen av kommunikationen mellan Jag och Mig och därmed för utvecklingen av personlighet. Leken karaktäriseras av mångtydighet, rollväxling och rolighet. Den beskrivs vara vägen in i den symboliska världen. Leken är ett forum för att forma identiteter och utveckla medvetande. Här kopplas leken till insocialisering genom att betona hur leken bidrar till förståelse, till att alternativ testas, att vi börjar gestalta oss för oss själva, att man övar upp temporal förmåga, att man odlar kreativitet och att man utvecklar sin reflekterande förmåga. Jag-Mig-kommunikationen utvecklas genom att mötena med andra människor gradvis blir mer socialt avancerade. Individuationen uppstår senare i processen när leken övergått till spelande och när, slutligen, den Generaliserade Andre formats.

Efter att, till en början, ha koncentrerat framställningen på Jaget och Miget övergår fokus till rollövertagande. Denna dubbelriktade förmåga ses som själva förutsättningen för medvetande och senare självmedvetande och personlighet. Här framförs kritik mot felaktiga användningar av begreppet och Berg betonar att rollövertagande sker från elementär, omedveten och oreflekterad nivå upp till utvecklad, reflekterad och avsiktlig medvetandenivå. Det är rollövertagandet på den förra nivån som ger

upphov till medvetande och senare rollövertagande på högre nivå; rollövertagande är en förutsättning för reflekterande intelligens. Berg poängterar att rollövertagande är den häst som drar medvetandets kärra. Han visar hur relationen mellan rollövertagande och medvetande är dialektisk och förankrad i intersubjektivitet. Rollövertagandet som begrepp undgår en strikt kognitiv förklaring genom att Berg förankrar beskrivningar av denna förmåga i social och diskursiv kroppslighet och emotioner.

Boken är en framställning som driver fram teorin att socialitet föregår personlighet genom begreppsbyggande i form av språk- och medvetandeprocesser, lek och vidare insocialisering, samt Jaget, Miget och rollövertagande. Samtidigt levandegörs framställningen genom kontinuerlig exemplifiering och kontrastering mot andra teoretiker (vars teorier är komplementära eller motpoler till bokens teori). Exempelen från bland annat biografier och historiska händelser bidrar till att den stundtals begreppståta framställningen blir genomtränglig. Bergs engagemang och önskan att läsaren ska förstå lyser igenom och smittar av sig. Kanske hjälper det att jag själv är bekant med teorierna för detta är inte en introduktionsbok utan snarare en fördjupning.

Genom att koppla samman sina tidiga teoretiska utvecklingar från bland annat sin avhandling fyller Berg i de luckor som hans bok *Den lekande människan* lämnade funderingar kring: kopplingarna mellan språk, medvetande, socialisering och Själv. Det är ytterligare ett plus att denna bok reder ut subjekt-objekt dimensionerna och att framställningen även innefattar kropp och en ansats att inbegripa emotioner. Med teorin om personlighetens socialitet faller bitarna på plats och Berg skapar klarhet i de mångtydigheter som råder hos Mead och hans uttolkare. Framställningen lämnar dock några önskemål. Kopplingarna till Asplunds begrepp asocial responslöshet och abstrakt socialitet kan tydliggöras i förhållande till teorin om personlighetens socialitet. De är spännande begrepp och parallellerna till Mead är inspirerande men jag får inte riktigt satt tummen på vad de får för konsekvenser för Bergs teori. Exempelvis vill Asplund förklara socialitet medan Berg använder socialitet för att förklara personlighetsutveckling. Detta är ett intressant och fruktbart perspektiv: socialitet förklarar. Berg nämner detta i början av sin framställning och jag skulle gärna se en uppföljning.

En socialpsykologisk teori om personlighetens socialitet lockar även fram associationer till erkända personlighetsteorier, exempelvis 'Big Five', 16PF och IPIP-tester. Jag vill veta hur Berg ser på dessa och hur han med sin Meadska utgångspunkt förstår både teorierna och testerna med deras utbredda användning. Men, detta är en smaksak och det är kanske avsaknaden av ett avslutande kapitel som framförallt ska betonas här. Här önskar jag att Berg presenterade vad som är hans egen utveckling och fördjupning. Jag anar det men önskar en positionering. Exempelvis att han knyter ihop säcken kring socialitet som förklarande, att hans utveckling av Miget i form av Narrativ och Gestalt bidrar till förståelse för Självet likaväl som utveckling av medvetande och kommunikation, samt att han knyter samman områden från Mead som hängt lite lösa genom att Mead styckat upp dem i olika framställningar. Dessa tre exempel är några av de skäl som kommer locka läsare som är intresserade av socialpsykologi, symbolisk interaktionism, medvetandeutveckling, och insocialisering likaväl som neo-Meadianer. Jag tror boken ger behållning till samtliga och kommer ge goda

insikter och reflektioner kring socialitetens och personlighetens dialektiska process – oavsett om läsaren har en mer interaktionistisk eller mer essentialistisk hållning.

Berg ställer upp en god formulering över sitt övergripande syfte och de fyra delsyften som detta leder fram till. Dock lämnar han det upp till läsaren att 'dra ihop säcken' och utvärdera om syftena har blivit uppfyllda. Har socialpsykologins kreativa kärna utvecklats? Denna kreativa kärna avser mötet mellan biologi och socialitet utan att den ena ges företräde. Det här uppnås i boken. Dock är biologins företräde som förklaringsmodell så pass belagd att Berg behöver ta spjörn och bevisa det motsatta (att socialiteten kan ha en inverkan på biologin) och framställningen blir ibland driven på så vis att socialiteten tycks få företräde. Teoretiskt sett är de dock jämlika. Genom att skapa en ansats som skapar dialektik mellan biologi och socialitet uppfyller Berg sitt andra syfte. Denna ansats åstadkoms genom att sammanföra socialpsykologi, neurologi och kognitionsvetenskap. Boken är en tydlig inbjudan för forskare inom de olika ämnena att ta vid. Det tredje delsyftet uppnås genom den konceptualisering av Jaget och Miget som presenteras. Här ska även tilläggas den konceptualisering som görs gällande rollövertagande. Teorin om personlighetens socialitet tycks stå på dessa tre begreppsben och rollövertagande kunde fått en likvärdig roll i det tredje delsyftet. Hur gick det då med *Homo symbolicus*? Begreppet tas upp i början av boken och återkommer inte därefter. Dock är andan med hela vägen. Framställningen vilar på, förutom de tre begreppsbenen, en bordsskiva av språk- och medvetandeprocesser och dialektiken dem emellan. Ja, i vart fall om bordet ligger upp och ned så att vi får rätt ordning på torpet!

Anette Lundin, Högskolan i Skövde

***Feministiskt tänkande och sociologi: Teorier, begrepp och tillämpningar,*
Anna Hedenus, Sofia Björk & Oksana Shmulyar Gréen (red.). Lund:
Studentlitteratur, 2015**

Antologin *Feministiskt tänkande och sociologi: Teorier, begrepp och tillämpningar* vänder sig till studenter i sociologi eller närliggande samhällsvetenskapliga ämnen. Boken är uppdelad i två delar där den första syftar till att introducera feministisk teoretisk historia, feministisk vetenskapsteori och centrala begrepp (här avses framförallt kön, genus och jämställdhet). Den andra delen innehåller kapitel om tillämpningar som anges vara mer kopplade till empirisk forskning inom fält som arbetsforskning, vetenskaps- och teknikstudier och migrationsforskning, med flera. Det finns dock kapitel som tydligt överskrider uppdelningen. Exempelvis är det flera av de "tillämpade kapitlen" som också introducerar centrala begrepp och sätter dem i ett teoretiskt sammanhang. Sammantaget ger boken en mycket bred och genomgående välskrivna och pedagogisk översyn över olika feministiska perspektiv, samtidigt som flera av texterna inte stannar vid att vara redogörelser utan använder sig aktivt av precis de analytiska

verktyg de introducerar. Många av antologins texter blir på detta sätt stimulerande och konsekvent genomförda exempel på feministisk analys i sig.

Jag vill nämna några kapitel som framstår som särskilt välskrivna. Merete Hel-lums redogörelse för jämställdhet som begrepp och politik är övertygande och hon använder sig av olika feministiska inriktningar i sin historiska översikt på ett sätt som tydliggör skillnader och fördjupar diskussionen. Hon förankrar jämställdheten i juri-dik, politik och feministiska diskussioner och tar sedan ett fint analytiskt grepp om kritiken mot jämställdhetsdiskursen som gör de olika perspektiven rättvisa. Cathrin Wasshede-s, Åsa Wettergrens och Annika Jonssons kapitel om heteronormativitet och emotioner präglas av en hög ambition och stor bredd i de teoretiska resonemangen. Trots att en stor mängd begrepp introduceras och knyts samman ser jag detta kapi-tel som ett av de mest stimulerande och väl sammanhållna i antologin där författarna på ett kristallklart sätt introducerar centrala begrepp och exemplifierar nyanserat och konkret.

Diana Mulinari och Johanna Esseveld har samförfattat två av bokens kapitel och gör ett viktigt arbete genom att introducera både feministiskt teoretiskt arbete, samt kön och genus som analytiska begrepp för läsarna. De täcker stora områden i sina redogörelser, vilket gör att kapitlen stundtals kan tänkas fungera som en uppslagsbok för studenter som sedan kan gå vidare och fördjupa sig. Trots att viktiga feminister och deras arbete måste avhandlas på mycket litet utrymme, skapar Mulinari och Esse-veld en text som engagerar och väcker nyfikenhet. Dessutom påminner de hela tiden läsaren om att använda en analytisk blick på sammanställningen och det urval som ligger bakom. Genom att tala om *feministiskt teoretiskt arbete* snarare än feministisk teori påpekar de också att detta är något som skapas i samtal såväl inom som utanför akademien, och inte bara av de som anses vara teoretiker.

Mina kritiska synpunkter kretsar framförallt kring hur antologin som helhet han-terar ambitionen att erbjuda många olika kritiska perspektiv, dels vad gäller texternas disposition, dels redaktörernas egen positionering. Dessa aspekter ställer nämligen in-tressanta frågor kring hur vi som kritiska forskare gör när vi introducerar feministisk teoretisk historia och hur feministisk forskning använder medvetenheten om den neu-trala positionens omöjlighet.

Flera av bokens kapitel disponerar sina texter utifrån en översiktlig beskrivning av traditionell feministisk teori på området och kompletterar sedan denna bild med kri-tiska eller marginaliserade perspektiv. Linnea Brunos kapitel om familjen i välfärds-staten placerar till en början familjen i en svensk välfärdsstatlig kontext och beskriver dess situation med hjälp av begreppen produktion, reproduktion och repression. Där-efter tar Bruno upp marginaliserade perspektiv, till exempel hur föräldrpositioner ras-ifieras och barndom generaliseras och naturaliseras, och visar på ett övertygande sätt hur dessa perspektiv behövs för att ge en nyanserad bild av familjebegreppet. Uppläg-get tydliggör motsättningarna och gör kritiken begriplig mot bakgrund av det domi-nerande perspektivet så det är förstäeligt att flera av författarna väljer ett sådant upp-lägg, men det lämnar mig som läsare samtidigt med en viss frustration. Skiljelinjen mellan de 'vanliga' kvinnorna och familjerna respektive de 'andra' – de som behöver

särskilda teorier och perspektiv för att de inte är heterosexuella, vita eller uppvisar en normativ funktionalitet – blir på detta sätt skapad och upprepad om och om igen. En pedagogisk introduktion måste förstås tydliggöra bakgrunden till aktuella diskussioner, men jag hade gärna sett att fler av bokens kapitel lyckats med den sammanvävning av tradition och kritik, insider- och outsider-perspektiv som till exempel finns i Mulinaris och Essevelds genomgång av feministiskt teoretiskt arbete. Boken innehåller en återkommande medvetenhet om vikten av simultana maktkritiska perspektiv och intersektioner mellan olika förtryck, och jag hade önskat att denna medvetenhet hade tillåtits bli så genomgripande att den även fick påverka framställningen av de olika teoretiska perspektiven mer genomgående.

En liknande kritisk punkt gäller sättet på vilket antologins redaktörer använder ett reflexivt förhållningssätt till sin antologi. Det är en mindre synpunkt, men en som berör en intressant och inte helt ovanlig praktik inom feministisk forskning och jag vill därför ägna några rader åt detta. I enlighet med den intersektionella ingång som präglar stora delar av boken vill redaktörerna i inledningen synliggöra de egna utgångspunkterna och positionerar sig själva som kvinnor, vita, heterosexuella, medelklass och stadsbor – privilegierade positioner som även kontrasteras mot andra strukturer där de säger sig hamna i maktunderläge (s. 37). De reflekterar själva över att detta synliggörande möjligtvis skulle kunna väcka frågor och kritik för att vara självutlämnande. Jag är dock mindre (eller snarare inte alls) bekymrad över att det skulle vara självutlämnande, men däremot att redogörelserna av positioner får stå helt för sig självt i texten. När nu författarnas positioner lyfts upp som centrala för texten på detta sätt skulle jag vilja se att diskussionen också kopplades till hur detta kan tänkas ha påverkat textens utformning, kanske i hur call for papers spridits eller innehållet valts ut. Uppenbarligen har antologin utformats med stor omsorg om att få med många olika kritiska perspektiv och marginaliserade positioner och detta hade kunnat ställas i relation till författarnas reflektioner kring sina egna privilegier. När en uppräkningslista av positioner nu istället får stå för sig självt på detta sätt blir det inte en reflexiv praktik, utan i värsta fall en till intet förpliktigande brasklapp.

Det i antologin som istället visar en tydlig reflexiv praktik är det imponerande arbete redaktörerna och alla kapitelförfattare lagt ner på att läsa varandras texter och aktivt använda sig av dessa i sina egna kapitel med referenser till andra kapitel, vilket ökar tydligheten kring vilka teoretiska perspektiv som är sammanvävda eller kan ställas i relation till varandra. Detsamma gäller de förslag på uppgifter som avslutar varje kapitel och som i många fall elegant och pedagogiskt omvandlar de resonemang som behandlats till konkreta diskussions- eller reflektionsuppgifter för studenter. Stressade seminarieledare får på detta sätt en hjälp på vägen att verkligen använda sig av boken och kanske kan det sänka tröskeln även för den som inte känner sig så hemma i feministiskt teoretiskt arbete att ta med boken på sin kurs. Se där ett gott bidrag till spridningen av feministisk sociologi.

Catrine Andersson, Malmö Högskola

Torbjörn Friberg, *Universitetslärare i förändring: En antropologisk studie av profession, utbildning och makt*. Malmö: Universus Academic Press, 2015

Varför tänker vi universitetslärare som vi gör om studenter och lärande? Och hur hänger det samman med den utbildningspolitik som förs? Dessa intressanta frågor undersöker socialantropologen Torbjörn Friberg i en kritisk granskning av den högre utbildningen i Sverige idag. Boken tar vid efter antologin *Den högre utbildningen – ett fält av marknad och politik* som författaren tillsammans med ekonomihistorikern Daniel Ankarloo var redaktör för 2012.

Friberg är universitetslärare och genomför sitt antropologiska projekt hemma istället för att studera ett främmande samhälle. Man kan säga att han befinner sig ”hemma” i dubbel bemärkelse. Han studerar inte bara processer och miljöer i det svenska samhället utan går ett steg längre och studerar sin egen profession, universitetslärares, och förhållandet till förändringsprocesserna inom det system han själv verkar i. Han måste därmed främmandegöra det kända och välbekanta. Författarens metod för att förstå vilka processer han själv och hans kollegor i rollen som universitetslärare är del av är att ”studera igenom” (varken ”uppifrån-ned” eller ”nedifrån-upp”) och försöka följa ett händelseflöde och se hur saker och ting tas för givet eller avfärdas.

Något särskilt har hänt inom den högre utbildningen, konstaterar författaren och ger sig ut för att undersöka varför det blev som det blev. Bakgrunden till Fribergs undersökning är att marknaden och politiken har fått mer utrymme och utövar större påverkan på universitet och högskolor. Författaren ställer det Humboldtska bildningsidealet, som innebär stor frihet för den högre utbildningen, lärarna och studenterna, mot Bologna-processens ideal om att högre utbildning måste svara mot arbetsmarknadens krav på kvalitet. Avsikten är dock inte, hävdar författaren, att försöka få till stånd en återgång till en högre utbildning med bildningsidealet som grund utan framförallt att visa på begränsningarna i det nuvarande systemet. För att studera förändringen har Friberg genomfört tio månaders fältarbete på fyra högskolepedagogiska kurser och två arbetsplatser för så kallade pedagogiska utvecklare. I dessa miljöer har han gjort deltagande observationer och intervjuat 50 deltagande lärare.

I sin analys belyser Friberg de diskurser som råder inom de högskolepedagogiska kurserna på de svenska universiteten och visar hur de pedagogiska utvecklarna förmedlar dessa diskurser i tal och skrift samt ”gör” dem i undervisningen genom att de deltagande universitetslärarna får prova på att *vara* den aktiva studentgruppen. Men vilka är de pedagogiska begrepp och idéer som hela tiden återkommer och uppfattas som självklara i de högskolepedagogiska kurserna? Enligt Fribergs analys är det *studentperspektivet*, *Constructive Alignment*, *lärandemål* och *aktiv undervisning*. Argumenten, som författaren menar har blivit common sense, ser ut så här: Dagens heterogena studentgrupp fordrar en förändring av undervisningen så tillvida att läraren släpper fokus på sig själv och sin undervisning för att sätta studentens lärande och aktiviteter i centrum. Med hjälp av Constructive Alignment, en undervisningsteknologi som har utvecklats av psykologiprofessorn John Biggs, där tydliga lärandemål, under-

visningsaktiviteter och examination hänger ihop på ett strukturerat sätt blir studenten aktiv och undervisningen effektiv och transparent. Det låter bekant och ganska rimligt – eller?

Friberg är starkt kritisk och menar att den professionella autonomi för universitetslärare har begränsats i och med Bologna-processen och de ekonomiska och politiska processer som har följt i dess spår. Vi lärare avslöjar dock inte makten som finns i den helhet som Bologna-processen representerar utan vi lär oss om delarna, som till exempel Biggs' teorier, på de högskolepedagogiska kurserna. På så vis blir det svårt, menar Friberg, att identifiera högskolepedagogik som det den är, nämligen social intervention och styrning. Lärarens eget omdöme som tidigare utgjorde ledmärke för undervisningen har övergått till ett lärarbeteende som är till för organisationen, studenterna och arbetsmarknaden. Friberg tolkar det som en avprofessionalisering och en situation där studenterna blir oroliga kunder som inte vill stöta på för mycket motstånd. Lärarna blir objekt i ett system som ställer krav på genomströmning och anställningsbarhet.

Inspirerad av organisationsteorier om hur de externa maktprocesserna i demokratiska samfund sällan skärskådas eftersom organisationerna *uppfattas som* suveräna, försöker Friberg slå hål på myten om universitetsläraren som autonom och fri. Illusionen av att vi universitetslärare skulle vara fria och autonoma gör nämligen att vi inte ser hur normerna och principerna för högre utbildning präglar verksamheten vid universitetet och att vi inte hävdar utrymmet för professionell autonomi och det egna professionella omdömet. Om det ska ske krävs alternativa teoretiska pedagogiska analyser och praktiker utformade av universitetslärarna själva. Fribergs analys är menad som en hjälp på vägen i det arbetet.

Som sig bör i en etnografisk beskrivning får läsaren sig till livs en mängd uttalanden av de pedagogiska utvecklingarna och de deltagande lärarna samt får ta del av olika episoder från de pedagogiska kurserna antropologen har observerat. För att visa på ordningen eller klassificeringen som råder på de högskolepedagogiska kurserna som Friberg deltar i belyser han, i Mary Douglas efterföljd, vad som anses vara en anomaly eller avvikande i sammanhanget. Avvikelsen handlar om ett visst motstånd mot den rådande normen och den får representera vad som inte kan sägas om utbildning och studenters lärande. Ett exempel är en lärare i 50-årsåldern som opponerar sig mot Constructive Alignment och idén att man ska sammanlänka undervisning och examination från början. Han förklarar att han inte kan veta i förväg vilka tentamensfrågor han kommer att vilja ställa. De pedagogiska utvecklingarna i studien agerar som "kulturella mäklare" mellan de nya idealen och de traditionella normerna. Med hjälp av avvikelserna presenterar författaren ett alternativ till Biggs pedagogik, nämligen det Humboldtska bildningsidealet. Avsikten är att "störa" Bologna-praktiken.

På ett förtjänstfullt sätt lyckas författaren med sin analys visa hur de högskolepedagogiska kurserna är centrala i den managementprocess universitetet går igenom, en process där ekonomiska aspekter sätts framför mer traditionella värden som är svårare att mäta. Här ligger studiens och bokens viktigaste ambition – att utmana *common sense* och göra oss universitetsverksamma uppmärksamma på de politiska och ekonomiska intressen som döljer sig bakom pedagogiska metoder och kursutvecklingspro-

cesser. Fribergs argumentation leder mina tankar till Sven-Eric Liedmans (2011) uttalande i *Hets! En bok om skolan*: ”Betoningen ligger på kunskapens ekonomiska värde men inte på dess värde för det goda samhället eller den enskilda individen.” Friberg menar att vi så lätt vänjer oss, anpassar oss till normerna och sällan hävdar en avvikande åsikt.

Författaren betonar att de alternativa tolkningar han efterfrågar inte är en återgång till det gamla. Ändå anar man en romantisering av det Humboldtska bildningsidealet i Fribergs önskan om ökad professionell autonomi och ökad tilltro till det egna professionella omdömet. Bildningstanken uppstod som en reaktion mot auktoritär styrning men ledde inte desto mindre till att den borgerlige mannen blev den som definierade vad som räknades eller inte räknades som bildning. Det resulterade i ett paternalistiskt och hierarkiskt system. Icke-européer och kvinnor representerade vanligtvis det som inte räknades, som Stefan Jonsson skriver i antologin *Bildningens förvandlingar* (2007). I samma antologi skriver Hans Ruin att bildning utgör en tradition som individen ärver. Den bildade människan är således inte bara fri utan också disciplinerad, anpassad till ett system som anses vara universellt. Så frågan är för vem den akademiska friheten har begränsats genom det nya idealet för utbildning? Det kan också vara intressant att fundera över om andra grupper har fått ökat utrymme och ökad självständighet i och med demokratiseringsprocesser och att aspekter av genus, etnicitet och klass har uppmärksammats.

Bildningsidealet utgjorde vidare en uppdelning mellan tänkande och praktisk verksamhet; teori ställdes mot praktik, bildning mot utbildning, och personlighetsutveckling mot yrkeskompetens. Kunskap fanns i hjärnan, inte i kroppen och rummet – en livskraftig idé i en universitetsverksamhet som ofta försiggår i seminarierum. Seminarieformen i Humboldts anda var menad som en plats för det obundna och fria kunskapssökandet men den kom även att inrymma aspekter av makt, hierarki och disciplinering. Seminarierummet är också ett abstraherat rum bortom det verkliga rummet och kropparna som befolkar det. På så vis förutsätter ”kunskapande” i traditionell mening en fjärmande process, en process som ofta skapar en skillnad mellan hur vi beskriver världen och hur vi agerar när vi befinner oss i den. Och det är där jag blir nyfiken på vad som kan göras efter denna studie. Vad skulle en etnografisk studie av vad som egentligen sker i praktiken visa? Undervisningspraktiker är trögföränderliga. Trots högskolepedagogiska kurser ser undervisningen på många ställen ut som den har gjort sedan lång tid tillbaka. Det är en sak vad som sägs och görs på de högskolepedagogiska kurserna eller vad som skrivs i kursplanerna, en annan vad som görs i undervisningssalarna.

Fribergs mål är att uppmärksamma universitetslärarna på att det inte *måste* vara som det är och han hoppas på att sådana insikter ska kunna leda till att andra perspektiv och tolkningar ska få plats i det offentliga rummet. Jag håller med och hoppas att Fribergs undersökning av likriktnings- och mätbarhetskulturen följs av undersökningar av andra maktstrukturer och undervisningskulturer inom högre utbildning.

Anette Wickström, Linköpings Universitet

Per Revstedt, *Motivationsarbete*. Stockholm: Liber, 2015

Inom diverse vetenskapsgrenar, exempelvis psykiatri och kriminologi, men även bland de vardagliga utmaningar som de socionomutbildade kuratorerna ställs inför, är det knappast överraskande att sätta motivationsproblematiken i främsta rummet. På vilket sätt kan en person i behov av vård och vägledning *motiveras* att inleda och fullfölja en behandling?

Revstedts *Motivationsarbete* grundas på tre sammanlänkade punkter: humanistisk psykologi, en stark tilltro till en till synes orubblig behandlare (*motivationsarbetaren*) samt en uppfattning av människans "innersta natur" som konstruktiv, målinriktad och social.

Boken består av sex kapitel. Verkets kärna ligger dock i de tre första kapitlen som behandlar i tur och ordning (i) motivationsarbetets teorier, begrepp och värderingar, (ii) motivationsrelationen eller det normativa förhållandet mellan behandlaren och de klienter som agerar destruktivt (de *latent motiverade* i bokens terminologi) och sist men inte minst (iii) vägledning rörande tekniker som anses befrämja motivationsprocessen.

Motivationsbegreppet definieras som "en strävan hos människan att leva ett så meningsfullt och självförverkligat liv som möjligt" (s. 32). En *strävan* vars källa och kraft tycks och vanligtvis förväntas komma inifrån. Alla personer är således "innerst inne" motiverade, ty "strävan att leva ett meningsfullt liv finns hos alla" (s. 36). Denna insiktsfulla poäng som rör motivationstillståndets immanens och inneboende är inte olik resultatet från min egen forskning kring begreppet motivation, vilket nämligen visar att individen inte står utanför motivationstillstånd samt att motivation inte utan vidare leder till handling.

Begreppet "innerst inne" figurerar flitigt, till den mån att handlingar som styrker en skiftning i motivationen, exempelvis från destruktiv till konstruktiv motivation, får en underordnad betydelse. Vägen till manifest (konstruktiv) motivation mäts huvudsakligen med hjälp av ändringar i tankegångar och känslolägen, varför jag väljer att läsa detta som om motivationstillstånd inte direkt anknyts till handling! I mitt tycke är även detta en lysande iakttagelse, eftersom länken mellan handling och motivation bevaras utan att för den skull insistera på ett orsaks samband.

Sedermera görs en åtskillnad mellan *latent motivation* och *manifest motivation*. Den manifest motiverade människan är målet! Konstruktiva och stärkande krafter kännetecknar en *manifest motiverad* person och möjliggör den kognitiva och känslomässiga navigeringen av obarmhärtiga sociala villkor. Ogynnsamma situationer och handlingar förknippas med ett tillstånd av *latent motivation*. De människor hos vilka de destruktiva krafterna har övertaget och som aningslöst stämplas som *latent motiverade* tycks ha det svårare att handskas med det sociala livet. Trots allt upplevs dessa "trågsiga" individer som motiverade. I själva verket handlar motivationsarbete om en återgång till det som egentligen är "människans ursprungliga tillstånd", vilket betyder att manifest motivation anses vara lika mycket utgångs- som referenspunkt.

Den praktiska tillämpningen av värderingar, tekniker och teorier kallas för *motivationsrelationen*. Skapad för att åstadkomma en *manifest motivation* hos klienten,

presenteras denna relation som ”den mest grundläggande förutsättningen för motivationsarbete”. Känslouttryck, i synnerhet *engagemang, hopp, tilltro, aktning, förståelse, ärlighet* präglar motivationsrelationen.

Motivationsarbetaren tycks vara en ordinär, manifest motiverad person vars engagemang möjliggör hanteringen av ”övermänskliga” krav. Mån om att ”hålla distans och inte reagera för personligt” (s. 160), skyddar motivationsarbetarens ”skal” även från de individer som hen professionellt ”känner ett positivt engagemang för”.

Motivationsarbetaren möts ofta av klientens motstånd, ett försvar som Revstedt kallar *kontaktrebusar* (vilsledande, förvirrande, bedrägliga emotionella och kognitiva undanmanövrar), vilka i själva verket står för ”en indirekt kommunikation där det finns ett dolt budskap” (s. 47). En kontaktrebus är ingenting annat än en testning, vilket undviker avvísning, smärta och uppfyller diverse funktioner men som helhet ”syftar till att vidmakthålla och stärka livskraften på bästa sätt för individen” (s. 55). Bland kontaktrebusens funktioner framhävs att *försvara mot smärta och skada, uttrycka känslor, hitta rätt person, möjliggöra ett starkt och tydligt gensvar, bygga och underhålla en relation* (s. 55).

Varje klient har sina egna *stereotypa* och *stelbenta* rebusar som förhindrar samarbetsvilja. Kontaktrebusar kan bli *oomformad* eller *omformad*. Med den förra termen åsyftas öppen kontakt, att kunna ge livskraft och livsenergi, medan den andra, omformade rebusen söker livsenergi och positiv bekräftelse. Vidare talar Revstedt om *rekyler*, som syftar på praktiskt motstånd, ett steg bakåt, en tillbakagång. Olika metoder och tekniker för att bemöta klientens många olika rebusar diskuteras, huvudsakligen *konfrontation* och *kontinuitet*. Konfrontationen utgör ”motivationsarbetets samtalsmetodik”, att *ruska om*, som Revstedt skriver.

Behandlaren ska lägga tonvikt på ”den osynliga och lidande personen som visar sig indirekt i rebusen”: uppmärksamheten riktas på det inre och icke på ”den yttre personen i form av rebusar” (s. 151). Eftersom ”motivationen för tillfället ligger i träda” (s. 36), destruktiva krafter är vägledande. Motivationsarbetarens uppgift framkommer då klart och tydligt, nämligen att erinra för den latent motiverade personen att det föreligger fördelaktiga och livsbejakande alternativ.

Fastän motivationsarbetarens medansvar är avgörande för huruvida en klient – ”den lidande människan bakom kontaktrebusen” – motiveras eller ej, har den latent motiverade kontaktrebusaren ”ett ansvar för sitt liv och handlingar, även om han inte upplever det själv” (s. 232). Med andra ord: ”För att motivationsrelationen ska uppstå måste klienten godkänna motivationsarbetarens svar på hans rebusar” (s. 141), eftersom ”[...] det hela står och faller med om han kan få klienten själv att medverka till en förändring” (s. 107).

Motivationsarbetaren ska själv vara en manifest motiverad person med starka humanistiska värderingar. Hen bemöter klienten som ett unikum. Ett stort ansvar läggs på behandlare som ska förstå sig på klientens förstörda inre. Å andra sidan behöver behandlaren inte alltid ”vara absolut säker på sin sak” (s. 149). Det ”finns inga krav på att han bör känna på ett visst sätt gentemot klienten” (s. 150), vidare föreligger bekräftelsen för en bra insats inom behandlaren själv!

Oavsett den professionella skyddsdräkten och erfarenheter av rekyler och kontaktrebusar, agerar motivationsarbetaren utifrån ”den positiva människosynen”. Ibland, under det som kallas *demotivationsprocessen*, sviker förnuftet. Behandlaren slutar då vara öppen mot sig själv och överger sin ”professionella distans”.

På grund av verkets namn, *Motivationsarbete*, kan det kännas lite märkligt att veta att individen redan är motiverad och att det som motivationsarbetaren egentligen syftar på är att genom en *motivationsrelation* utmana klienten att skifta riktningen eller ge upp en destruktiv livsbana, således för motivationsarbetaren att medvetandegöra vikten av gynnsamma livsval. Poängen är att åstadkomma en inre förvandling av klienten. Vi vet att ”[i]ngen kan bestämma över en annan människas känsloliv” (s. 226), vilket innebär att klientens medgörlighet och viljan att delta – att ge upp motstånd – verkar högst väsentligt. Hårdraget kan man påstå att behandlaren inte motiverar, snarare ger anledningar som kan åstadkomma en skiftning i klientens motivation om hen är med på leken!

Man kan påtala att likhetstecken inte alltid kan sättas mellan *latent motivation* och destruktiva handlingar, ty individer med en slumrande eller vilande motivation, till exempel *svårt att komma igång, svårigheter med att välja*, inte nödvändigtvis hör till samma kategori som individer som rutinmässigt omfamnar förstörande och nedbrytande livsval. Vilka parametrar används och vem definierar termerna? Kan det vara så att på grund av sociala omständigheter väljer individen att leva på ett destruktivt sätt, det vill säga som latent motiverad? Då handlar det hela inte om att motivera, snarare att förmå en individ att vilja leva med både de rådande sociala orättvisorna och maktordningarna samt att bemöta den förstörelse som en olycklig, kärlekslös och utsatt uppfostran inneburit. Att vara *manifest motiverad* kan tolkas som ett engagemang (konformitet?) med ett slags normativt, ”socialt accepterat” tillvaro – som Revstedt är medveten om (s. 38–39), men det kan även hända att dagens konstruktiva hållning förvandlas till morgondagens destruktiva sådan!

Motivationsarbetare som vi introduceras till verkar utsatt, ömsom en kapabel, gränssättande professionell ömsom en känslomässigt engagerad, ordinär och måhända osäker person. Trots det måste behandlaren klokt bemöta den unika klientens motstånd i form av rebusar och rekyler. Emellanåt tycks det som om motivationsarbetaren kan förebrås närhelst behandlingen misslyckas. Att dra sig ur eller att anta utmaningen? Kan den obegränsade optimismen vid något tillfälle te sig kontraproduktivt? Nu kan det också tänkas motstridigt att den humanistiska behandlaren ”orkar vara engagerad utan att klientens ångest och destruktivitet kommer innanför hans eget ’skal’” (s. 122) samtidigt som denne sägs ”inte kan undvika att känna smärta i form av avståndstagande till klienten, hopplöshet, oro, rädsla och bristande självtilit” (s. 128).

Den engagerade humanistiska ståndpunkten, beundransvärd i sig, förbiser sociala relationer och mekanismer som bidrar till och understödjer likväl latent som manifest motivation. Aldrig blir Revstedt mer medveten om sociala villkor och betingelser som när han kortfattat talar om manliga och kvinnliga klienter. Då nämns mansdominansen och patriarkatet. Utifrån ett mer utpräglat sociologiskt perspektiv kan det

kännas som om faktorer som kan verka avgörande för både diagnos och behandling, såsom maktordningar, normativa förväntningar, stämpling, anpassning och till och med samhällsform, lämnas utforskade. Frånsett dessa tillkortakommanden, påträffas i detta verk ett överflöd av ”praktisk visdom” för en socialarbetare att tillgå.

Luis Adolfo Conde-Costas, Högskolan Dalarna

Sociologins teoretiker, Lucas Gottzén & Ulrik Lögdlund (red.). Lund: Gleerups, 2014

Boken *Sociologins teoretiker* är ett resultat av ett tioårigt samarbetsprojekt som har sin upprinnelse i två doktorandkurser. Boken vänder sig till högskolestudenter som möter sociologi för första gången och är tänkt att erbjuda läsaren ”ett första steg i ett fördjupat studium av varje enskild teoretiker” (s. 20).

I ett introduktionskapitel, författat av Tommy Svensson och bokens redaktörer Lucas Gottzén och Ulrik Lögdlund, ges en övergripande beskrivning av sociologiämnets framväxt, utveckling och utbredning. Här diskuteras också frågor kring urval av teoretiska förgrundsgestalter där författarna konstaterar att introducerande översiktsverk många gånger ansluter till en sociologisk kanon. En sådan kanon innebär att den aktuella tidsandan påverkar vilka teoretiker som ses som betydelsefulla för sociologiämnets kunskaps- och teoriutveckling och vilka som ges nedtonad status eller rent av förtigs. Ett framträdande drag i läroböcker som tar fasta på ämnets förgrundsgestalter är att porträttgalleriet domineras av vita män från Nordamerika och Västeuropa. Det förhållandet bekräftas också i denna bok där Jane Adams som enda kvinna tar plats bland tretton män. I introduktionskapitlet framhåller författarna också att urvalet inte på något sätt ska förstås som heltäckande eftersom teoriutveckling under det sena 1900-talet engagerat ”en mängd sociologer av olika kön, sexualitet och härkomst” (s. 19). Boken ska därför inte läsas som ett ”fullständigt galleri av sociologiska teoretiker, och inte ens en komplett bild av varje teoretiker” (s. 20).

I boken presenteras 14 teoretiker av en författargrupp som utgörs av 13 personer verksamma inom discipliner såsom sociologi, pedagogik och socialt arbete. Bokens redaktörer svarar för en väsentlig del av innehållet och har tillsammans skrivit om Karl Marx. På egen hand presenterar Lucas Gottzén även Max Weber, Jane Adams och Antony Giddens medan redaktörskollegan Ulrik Lögdlund skrivit om Charles Horton Cooley och Erving Goffman, den sistnämnda teoretikern i författarpar med Beata Bergkvist. Övriga teoretiker som behandlas är: Émile Durkheim (av Daniel Persson Thunqvist); George Simmel (av Margareta Bredmar); George Herbert Mead (av John Boman); Talcott Parson (av Werner Schirmer); Harold Garfinkel (av Michael Tholander); Michel Foucault (av Satu Heikkinen); Jürgen Habermas (av Fredrik Sandberg och Per Andersson) samt Pierre Bourdieu (av Sofia Nordmark).

Teoretikerna presenteras huvudsakligen i kronologisk följd men kapitlen behöver

inte nödvändigtvis läsas i bestämd ordning. Möjligheten till valfri läsning underlättas av att samtliga kapitel utvecklats efter en generell logik som följer genom hela boken. En egen vald läsordning underlättas dessutom av bokens sak- och personregister vilket gör det lättare att orientera sig mellan bokens olika kapitel. Varje kapitel inleds med en presentation av huvuddragen i den aktuella teoretikerns perspektiv vilken övergår i en läsanvisning för kapitlet i sin helhet. Därefter ges en kort levnadsbeskrivning om teoretikerns personliga förhållanden och hur denne etablerade sig inom vetenskapssamhället. Detta biografiska avsnitt följs av en redogörelse över teoretikerns betydelsefulla verk och vad som utgör dennes unika bidrag till sociologisk teoriutveckling. Huvuddelen av varje kapitel uppehåller sig kring teoretikerns centrala begrepp och perspektiv vilka då också förklaras mer ingående. I ett avslutande avsnitt jämförs teoretikerns position i förhållande till andra sociologiska tänkare. Sådana jämförelser blottlägger konfliktytor mellan olika teorier men kan också diskutera likhet och släktskap mellan olika traditioner. Andra aspekter som diskuteras är vilken betydelse det teoretiska bidraget har för nutida analyser av samhällsfrågor. I de fall det är möjligt refererar författarna till varandras kapitel i denna diskussion vilket bidrar till att avslutningsavsnitten kan ses som överbrygningar mellan bokens olika kapitel.

Boken är intressant och fyller en viktig funktion då den aktualiserar ett sociologiskt idéarv för nya läsare. Teoretikerna presenteras på ett begripligt sätt utan att författarna väjer för att teorierna samtidigt kan vara svårbegripliga och krävande att ta till sig. Läsaren påminns också om detta förhållande med kommentar som att det "är spännande, om än tidskrävande, att läsa och tolka Foucault" (s. 193) eller som då Habermas introduceras som "inte helt lättillgänglig" (s. 221).

Det är bra att redaktörerna klargör att de valda teoretikerna visar på ett västerländskt och manligt dominansförhållande över sociologiämnet. Samtidigt framstår just detta urval som förväntat i en studie som tar fasta på ämnets klassiska förgrundsgestalter. Noterbart är dock att Jane Adams som enda kvinnliga teoretiker är den som presenteras i bokens kortaste kapitel. Denna iakttagelse när det gäller synliggörandet av kvinnliga sociologer framstår som angelägen att diskutera även fortsättningsvis. Av den aktuella bokens 13 författare är nio män och fyra kvinnor.

Det är en grannliga uppgift att skriva enkla och introducerande texter om teoretiker som av sin egen samtid och av senare uttolkare gett upphov till debatt och tolkningsstrider. Flera av de begrepp som behandlas är också svåra att förenkla utan att tappa sin betydelse av att vara ett viktigt teoretiskt bidrag. I avsikt att boken ska fungera för studenter som inte tidigare läst sociologi har boken granskats och diskuteras i seminarium. Av samma skäl har också vissa kapitel prövats i undervisningssammanhang där studenter bidragit med synpunkter på hur pass väl texter förklarar begrepp för personer som inte har några direkta förkunskaper i sociologiämnet. Uttryck för att författarna vill nå sin tänkta läsare är att de lagt sig vinn om att förklara begrepp i direkt anslutning till att de introduceras. Ett annat grepp som underlättar förståelsen är när abstrakta begrepp förklaras mer konkret, exempelvis som när Tholander förklarar begreppet "accountability" (redovisningsskyldighet) (s. 161).

Det är svårt att bedöma hur studenter utan tidigare förkunskaper av sociologi-

ämnet kan tillgodogöra sig bokens innehåll. Speciellt gäller det avsnitt där teoretikerna relateras till olika skolbildningar, exempelvis då Luhmann jämförs med Parsons: "Även om Luhmann är inspirerad av Parsons kan man inte påstå att han endast uppdaterat Parsons teori på det sätt som neofunktionalisterna försökte göra. I stället presenterar Luhmann en helt egen teori, men det är först när man är någorlunda välbekant med både Luhmanns och Parsons arbeten som det blir uppenbart var den tidigare hämtat mycket av sin inspiration" (s. 150).

Mitt huvudintryck är att boken balanserar mellan ambitionen att introducera teori samtidigt som författarna för fördjupande resonemang. Med rikliga referenser till originaltexter och andra författares referensverk över teoritraditioner blir boken också läsvärd för personer som redan är bekanta med sociologisk teori. Med tanke på bokens ambition att introducera sociologi för nya studenter uppfattar jag att boken skulle vunnit på att ha ett avslutande och uppsummerande kapitel. I de olika kapitlen förs flera diskussioner som berör centrala skiljelinjer mellan olika teoretiker. Ett avslutande kapitel skulle då med ett samlat grepp kunna fungera uppsummerande rörande hur teoretiker förhåller sig frågor som till exempel relationen mellan struktur och aktör, om världen ska ses som reell eller socialt konstruerad, betydelse av makt och skiljelinjer mellan konsensus- eller konfliktperspektiv etcetera.

Hur fungerar då boken i sitt tänkta undervisningssammanhang? Här vill jag skilja på studenter som läser sociologi som huvudämne och studenter som möter sociologisk teoribildning som ett av flera perspektiv inom sina respektive utbildningar. För den sistnämnda gruppen, exempelvis studenter inom socialt arbete eller lärarstudenter med inriktning mot samhällskunskap, uppfattar jag boken allt för snäv i sitt fokus på enskilda teoretiker. För sådana studentgrupper fungerar boken sannolikt bättre som fördjupningslitteratur efter att någon annan kursbok väckt intresse för en viss teoretiker. För studenter som läser sociologi som huvudämne eller har ett stort intresse för sociologisk teoribildning framstår boken som ett välkommet bidrag. De initierande genomgångarna av ämnets klassiska förgrundspersoner innebär att det är en bok man med fördel kan återvända till flera gånger under sin utbildning. Behovet av att erbjuda sådana studenter ett uppsummerande och sammanfattande kapitel kanske heller inte är lika stort då de med ökade insikter om den sociologiska terrängen kommer rita egna kartor.

Björn Jonsson, Högskolan i Jönköping

Sveriges Sociologförbund i Europa

I augusti besökte jag Europeiska sociologförbundets (ESA) konferens i Prag, där cirka 3 500 deltagare från över 30 forskarnätverk presenterade forskning på det passande temat Differences, Inequalities and Sociological Imagination under 4 dagar. Det var ett enligt min och många andras mening fantastiskt välorganiserat arrangemang. Huvudtalarna var:

- Zygmunt Bauman, Professor Emeritus at the University of Leeds
- Gurminder K. Bhambra, Professor at the University of Warwick
- Arlie R. Hochschild, Professor Emeritus at the University of California, Berkeley
- Christopher T. Whelan, Professor at the Queen's University Belfast & Geary Institute, University College

I tillägg till dessa intressanta föredrag och otaliga paperpresentationer, bjöds även på lunchseminarier, paneldiskussioner och en symfoniorkester(!). Frank Welz (Innsbruck) valdes till ny ordförande för ESA och efterträdde därmed Carmen Leccardi (Milano). Vi som deltog hade med andra ord inga problem med att fylla dagarna.

Själv deltog jag till exempel i ett par av National Associations seminarier. Detta förbund samlar 42 nationella sociologförbund i Europa, och arbetar för att sprida kunskap om sociologisk forskning på EU-nivå, och uppmuntra forskningssamarbeten och komparativa studier. Vid ett av seminarierna valdes Sue Scott (York) till ny ordförande för ESA National Associations 2015–2017, efterträdandes Roberto Cipriani (Rom). Vid ett annat presenterades en ny rapport som redovisade en enkät bland de olika nationella förbunden 2012, och som SSF också besvarat. Den handlar om allt från antal medlemmar och om arbetsmarknaden för sociologer, till upplevd status på ämnet i respektive land. Enkäten var med all säkerhet inte helt lätt att besvara, mycket efterforskningar krävs då statistiken i Sverige (och många andra länder) saknas. Men några intressanta tendenser kan urskiljas. De ryska förbunden har höga medlemstal och organiserar sociologer både inom och utanför akademien, medan andra ”mycket stora förbund” som Polen, Tyskland, England och Frankrike främst samlar akademiskt verksamma. SSF hör till kategorin ”små förbund” och det är ju också något av ett problem för oss. Vi behöver kort och gott fler medlemmar för att bli ännu starkare och diskussionen om hur och vilka som ska rekryteras fortsätter!

I rapporten förklaras skillnader i medlemstal till viss del med hur länge de olika förbunden existerat (den äldsta bildades 1909 i Tyskland, den albanska som är yngst kom till 2006), nationella och historiskt relevanta sammanhang, samt hur sociologins status ser ut i de olika länderna. Men sambanden är långt ifrån tydliga och tabellerna inte lätta att läsa, dels på grund av frågornas luddighet, dels på grund av interna

bortfall. Bland annat verkar de nordiska länderna generellt vara mer nöjda med ämnets status och mediala synlighet än de sydeuropeiska nationella förbunden i Italien och Grekland, som å andra sidan har större medlemstal. Rapporten *National Sociological Associations in Europe: A survey* (2015) är författad av Maria Carmela Agodi, Ellen Annandale, Luís Baptista och Roberto Cipriani (2015) och finns att ladda hem: www.europeansociology.org/national-associations.html

Nästa ESA-kongress hålls i Aten, 22–26 augusti 2017. På hemmaplan händer det också spännande saker. Det börjar bli dags att anmäla sig till SSF:s återkommande konferens, denna gång i Uppsala 10–12 mars 2016. Temat för konferensen är *Överskridande sociologi* (<http://sociologidagarna2016.se>). Spännande huvudtalare utlovas, liksom intressanta parallella panelseminarier samt gruppssessioner i de olika arbetsgrupperna, i år hela 16 stycken. Framförallt är det en viktig – och rolig – mötesplats för sociologer verksamma i Sverige. Varmt välkomna!

Tora Holmberg, vice ordförande, Sveriges Sociologförbund

NSA
2016

The 28th Nordic Sociological Association Conference

11-13 August, 2016
Helsinki, Finland

Knowledge-Making
Practices and
Sociology's Global
Challenge

Keynote speakers

Professor Emerita Raewyn Connell
University of Sydney, Australia

Professor Giampietro Gobo
Università degli Studi di Milano, Italy

Professor Gurminder K. Bhambra
University of Warwick, UK

Plenary sessions

- I. North-South in the Nordic region
- II. Sociology and Economics: Can there be a dialogue?
- III. New iron curtains: Post 2013 Europe
- IV. Publishing in national languages. To whom and why?

nsa-2016@helsinki.fi

nsa2016.org

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska eller annat skandinaviskt språk samt, efter överenskommelse med redaktören, på engelska. Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatorn. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften. Manuskriptets omfång bör inte understiga 4 000 ord och inte överstiga 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning.
3. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning omfattande maximalt 200 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord, också på engelska.
4. En kort författarpresentation (fyra rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.
5. Eventuella fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
6. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program.
7. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).
8. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivits – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktörer under adress: sociologiskforskning@du.se
9. Efter en första redaktionell bedömning sänds artikeln till två externa lektörer för bedömning varför författarnamn inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress, e-postadress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A sociology of mental health and illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence: The sexual life of three generations", *Acta sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 500 ord och en recensionsessä, dvs. en recension där flera böcker behandlas på ett integrerande sätt, är på maximalt 2 500 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår och förlag.

Repliker

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

Redaktören har ordet

”Ni är inte välkomna i vårt fina Malmö”: Premisser för samhällsgemenskap i kamp mot organiserad brottslighet

Leandro Schclarek Mulinari

Definitioner av våld i överlevandes berättelser efter kriget i Bosnien

Goran Basic

Humorforskning i svenska organisationer och arbetslivssammanhang:

En litteraturöversikt

Anita Cvetkovic och Anneli Öljärstrand

Recensioner

Sociologförbundet har ordet

Avs.

Sociologisk Forskning

Högskolan Dalarna

SE-791 88 Falun

Sverige

www.sociologiskforskning.se

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association